„Пагоня“ ў сэрцы тваім і маім

«Пагоня» ў сэрцы — тваім і маім

Складальнік
і навуковы рэдактар
Анатоль Цітоў

Мінск
Беларускае выдавецкае таварыства
«Хата»
1995

ББК 94.3
П 71
УДК 082

Навукова-публіцыстычнае выданне "Пагоня" ў сэрцы — тваім і маім". Складальнік і навуковы рэдактар Анатоль Цітоў. Зборнік. — МН.: Беларускае выдавецкае Таварыства "Хата", 1995, ...стар.
ISBN 985—6007—22—4

Многія граматныя і напаўграматныя людзі, з доктарскімі ступенямі і без ступеняў зачастую летазлічэнне, зачатак нацыі пачынаюць... з уласнага роду. Спрачацца з такімі невукамі, беларускага заводу ці прыблуднага роду — што сеяць на камэнне. Асабліва цяжка даказвацца перад няведкамі і няўмекамі па праблемах сельскай гаспадаркі, мастацтва, нацыянальнай сімволікі. Тут кожны — знаўца, кожны — вышэйшы суддзя.

Артыкулы кнігі — не асуджэнне памылковых чужых думкаў пра чуждае ім. Артыкулы — абарона беларускага, абарона доказная, неаспрэчная. Яны — для разумнага беларуса, і яго разумных суседзяў: рускага, паляка, украінца, літоўца.

У кнізе сабрана толькі частка матэрыялаў (1987—1991) пра сімволіку. У іх боль, перажыванні, доказы навукоўцаў розных нацыянальнасцяў пра славянскую сімволіку.

Для масавага чытача. Асабліва будзе карысная тым, хто яшчэ не мае цвёрдае пазіцыі ў дачыненні да беларускай святыні — герба "Пагоня".

П $\frac{3250140000}{}$ 22—95

ББК 94.3

ISBN 985—6007—22—4

© БВТ "Хата", 1995
© Афармленне А. Ї. Цыркуноў, 1995
© Складанне А. К. Цітоў, 1995
© Слайд і карта А. К. Цітоў, 1993, 1995

Сімвал і мова — брат і сястра

Прафесар хіміі любіць беларускую мову, беларускія сімвалы. Беларус па паходжанню, выхаванню і, галоўнае, адчуванню, ён усюды сцвярджае: як народжаны Богам чалавек мае права дыхаць, так кожная нацыя мае права на існаванне. Кветкавая гама луга шмат пацерпіць, калі навекі знішчыць хоць адзін цвет.

Адзін мінус мае мілы прафесар. Ён скажа кілаграм слоў там, дзе патрэбны адзін грам справы. Не патрэбны — ні вам ні нам — яго высокія словы пра вартасць і значнасць беларускае мовы, сімволікі. Патрэбна драбніца: чытай лекцыі на роднай мове.

Ён можа чытаць, а не чытае. Ніхто яму не забараняе, не пярэчыць. Наадварот — хваляць ініцыятараў перабудоўнай беларусізацыі. Прафесар хіміі лекцыі на роднай мове не чытае — з-за элементарнай ляноты. Высокакваліфікаванаму спецыялісту патрэбна меней часу, чым прыезджаму рускаму прафесару, для пераходу на беларускую мову — два месяцы, не болей. Але іх патрэбна выдзяліць. Спекулянт-прафесар гэтага часу не выдзяляе. Тэарэтычна ён пашкадуе родны народ, пагароцішца пра яго занядбаную мову і сімвалы, а сам асабіста зрабіць шаг-другі для яе распаўсюджвання не можа.

Не можа гэта зрабіць і другі гаварун, ягоны сусед па кватэры. Настаўнік першым сказаў слова асуджэння супраць тых, хто ганьбіць слова народа, яго тысячагадовыя сімвалы. Як нармальны чалавек не можа хадзіць па вуліцы голым, так любое войска не можа быць без знакаў адрознення. Калі пра Полацкае княства ўзгадваюць летапісцы з 862 году, то яно ўжо мела ўсю неабходную для княства атрыбутыку. Мову і сімвалы дзяржаўнасці таксама.

Тым не меней усявед-настаўнік сваёй цагліны ў агульны

падмурак не кладзе. Не размаўляе па-беларуску, не скажа добрае слова пра сімвал "Пагоня". Настаўнік супраць пераходу школы на беларускую мову. Сваё дзіцё возіць у той дзіцячы садзік, дзе няма беларускага слова.

Прафесар і настаўнік рэзка не прымаюць пустапарожнае хамства зямляка, нядаўняга ваеннага. Адстаўнік ваюе супраць усяго беларускага. Выхаваны на лёгкадумным жыцці, газетных артыкулах шавіністычнага накірунку, былы капітан за "ничего менять не нужно. Нам и так хорошо".

Суседзі, усе трое, разлічваюць на розум таго, каго ўнутрана не цэняць, каго часта зневажаюць — на розум рабочага і селяніна. Тры трапачы не разумеюць, што хто не можа захаваць малога, не захавае і вялікага, бо любое вялікае пачынаецца з малога. Не стане ў народа сімвалаў самабытнай дзяржаўнасці і мовы — не стане народа.

За апошнія пацьдзесят гадоў з Поўначы і Засібірскіх прастораў знікла амаль дваццаць моваў. Хто ведае цяпер гэтыя народы? Таксама напаўінтэлігенты аргументоўвалі, што ўсё "устроится".

Устроілася?

Гэта ж хочуць зрабіць і на Беларусі. Рукамі саміх беларусаў.

Разлічваць на памяркоўнасць ці абыякавасць рабочага і селяніна да сімвалаў дзяржаўнасці і мовы зараз не прыходзіцца. Інстынкт самазахавання у нацыі, упэўнены, зпрацуе. Пры адной умове. Нейтральным стаўленні да любых рэферэндумаў сродкаў інфармацыі.

У нас жа, на Беларусі, як паказваюць даследванні і практыка, асноўная маса газетаў, праграмаў радыё і тэлебачання ў руках абыякаўцаў да беларускай мовы і сімвалаў. Менавіта таму прыезжды рускі шавініст, прафесар, былы партработнік, бесперапынку дае "адлупы" бязграматным беларусам. Фармуе наступальную русіфікатарскую палітыку.

Ён і калегі, як і беларускія абыякаўцы, часта цытуюць Маркса. Забываюць чамусьці ўзгадаць марксавую сакраментальную фразу, датычную іменна падобных абставінаў: "численность только тогда решает дело, когда масса охвачена организацией и ею руководит знание". Пра якое веданне вытокаў зараджэння беларускае сімволікі можна казаць, калі многія ваяры за славяншчыну на беларускіх землях (паваявалі б яны пра гэта ў Маскве і Варшаве, Сафіі і Браціславе) не бяруць большы адрэзак часу, чым 55 гадоў.

Украінцы, рускія пад сваімі цяперашнімі сцягамі і гербамі ходзяць шмат сотняў гадоў. За і супраць. Іх не папракаюць мазепаўшчынаю, гетманшчынаю, ула-

саўшчынаю. А на гарэтнай Беларусі, як свет клінам сышоўся. Дзяржаўцы даўмеліся: каб уесці палітычных апанентаў, гатовы аб'яўляць рэферэндум... пра мову, сімвалы.

А чаму б не аб'явіць рэферэндум, колькі мець чалавеку рук, як вымаўляць слова?

Дык паслухаем жа тых, да каго часта апелююць дэпутаты і недэпутаты.

...Двухмоўе — смяротны прысуд беларускай мове.

...Мова — наш апошні шанец духоўна адрадзіцца.

...Двухмоўе ў Канстытуцыі — гэта магіла беларускай мове.

...Галасаваць за двухмоўе у Канстытуцыі — ставіць крыж на беларускай мове.

...Рэферэндум па праблемах мовы — амаральна. Такога не ведала сусветная практыка. Не схіляйце беларусаў да самазнішчэння.

...Няма мовы — няма народа. Надакучыў лямант неадукаваных і нявыхаваных дэпутатаў, якія кепска ведаюць і рускую і беларускую мову.

...Нельзя выносить на референдум вопрос о родном языке. Это позорно! Прошу как избиратель голосовать по данному вопросу поименно, чтобы история знала, кто хоронит будущее Беларуси.

...Божа Усемагутны, пабудзі ў беларусаў пачуццё годнасці. ...Яны не ўмеюць пастаяць за сябе. Вось ужо сапраўды, як у анекдоце: "Дазволь, дзядзечка, мне ў сваёй хаце пад лаўкай пераначаваць".

...Паважаныя кіраўнікі Беларусі, я не бачыў Вашых асабістых выступленняў аб нацыянальным адраджэнні, патрыятызме, гордасці, што ты беларус ці грамадзянін Беларусі.

...У апошні час у рускамоўным друку на Беларусі нарастае актыўная прапаганда супраць Закона аб мовах. ...Нельга забіраць у беларуса самае дарагое — мову продкаў.

...З абурэннем чую выступы "народных" дэпутатаў супраць беларускай мовы, сцяга і герба. У расейскіх халуёў шавіністаў і ў іх халуёў з беларусаў, якія выступаюць ад імя беларускага народа, праразаецца зноў звярыны аскал.

...Якая ж гэта будзе незалежная Рэспубліка Беларусь, калі яна будзе мець дзве дзяржаўныя мовы? Раўназначна таму, што ў аднаго дзіцяці дзве "родныя" маці.

...Кожны народ хваліць Госпада на сваёй мове.

...Наданне рускай мове статуса дзяржаўнасці ў суверэннай Беларусі ганебна для нас, беларусаў. Гэта здзек як з гістарычнай спадчыны Беларусі, так і з яе нашчадкаў.

...Ніякага двухмоўя нельга ўводзіць.

...Народ мае свядомасць. Не мае яе асноўная большасць наменклатуршчыкаў. Пагарджаць мовай — пагарджаць людзьмі, якія сеюць і збіраюць для нас збожжа-хлеб. Пагарджаць мовай — праяўляць невуцтва і ляноту да мовы, у слоўніку якой больш двух мільёнаў слоў.

...Если кто поднимает вопрос о другом государственном языке, сразу возникает вопрос, чьи интересы он отстаивает: Москвы или Варшавы?

...Кожнай нацыі Бог даў сваю мову... Двухмоўе — самазабойства.

...Хто ж уваходзіць у гэтую ветэранскую арганізацыю? У асноўным людзі прыезджыя, не беларусы, большасць з якіх займалі добрыя пасады, прыклалі свае рукі да знішчэння нашай мовы, а цяпер хацелі б задушыць яе канчаткова.

Закончым цытаванне з кніжкі “Голас народа — голас Божы” (Мінск, “Навука і тэхніка”, 1993) фразаю яе укладальніка Ніла Гілевіча: “Якіх толькі тэарэтычных і палітычных і эканамічных падкладак не мосцяць яны (асобныя ляныя беларусы і людзі іншых нацыянальнасцяў, для якіх Беларусь не мачаха, а добрая маці. — В. С.) пад сваё негатыўнае стаўленне да ідэі адраджэння Беларусі, да працэсу беларусізацыі ...Што здарылася ў 30-ыя, калі спроба беларускага нацыянальнага адраджэння была бязлітасна задушана, цяпер не паўторыцца”.

Не паўторыцца? Калі дзяржава не будзе змагацца за сябе, калі народ не ўсвядоміць, што сімвал і мова — брат і сястра, што грэх тапіць самога сябе, — працэс можа паўтарыцца. У зменёным выглядзе, пад фарысейскія шкадобныя рэплікі, але можа паўтарыцца.

І тады трое ўзгаданых у пачатку артыкула суседзяў пашкадуюць беларуса. Паспачуваюць. Але грэх з сябе і ўласнага роду не знімуць. Цяпер трэба шкадаваць сябе, а значыць народ свой, зямлю сваю. Шкадаваць — значыць рабіць для яго, а не ўздыхаць.

Звярнём увагу чытача на наступнае. З-за спешнасці, абмежаванасці ў сродках гэтае выданне выходзіць без ілюстрацыйнага матэрыялу. БВТ “Хата” яшчэ раз выказвае падзяку вучоным, аўтарам артыкулаў — за адмову ад ганарару.

Валер САНЬКО,
дырэктар БВТ “Хата”.

Лёс сімвала — лёс народа

Імкненне да самапазнання і самавыяўлення характэрна як для кожнага народу, так і кожнай асобе ў прыватнасці.

Неспрыяльныя ўмовы гістарычнага працэсу, што склаліся на нашае зямельцы ў апошнія двесці гадоў і асабліва за часы панавання бальшавізму, прывялі да значных стратаў нацыянальнай культуры і свядомасці. Адыёзныя прафесары камуністычных навукаў, якія сумленна адпрацоўвалі свае трыццаць срэбранікаў, рабілі ўсё магчымае для знівеліравання нацыянальнае самасвядомасці беларусаў. На жаль, у сваёй працы, яны дасягнулі пэўных поспехаў. Забароненыя і апляваныя святыні замянілі штучнымі сурагатамі, якія "варыліся" крамлёўскімі кухарамі і іхнімі памагатымі з мясцовых калабарантаў і манкуртаў. Але выціснутыя з афіцыйнага і паўсядзённага існавання і народнай свядомасці большасці людзей, яны засталіся ў гістарычных дакументах, старажытных кнігах, на пячатках. Захаваліся яны ў патаемных кутках сэрца народу. Як толькі шавінстычны, бальшавіцкі ўціск пачаў слабнуць, сімвалы нашых продкаў пачалі набываць усё большую моц і значэнне ў грамадскім жыцці Беларусі.

Але аджыўшыя ідэі і канцэпцыі не адыходзяць у нябыт самі па сабе — грамадскае пакаянне апосталаў таталітарызму не адбылося. Крыху ачуняўшы ад спалоху, яны зараз разгарнулі чырвоныя "флагі" і рушылі ў бой, за страчаныя прывілеі, за ўладу якая ўплывае з іхніх рук.

Сёння гэтая лінія фронту праходзіць праз сімволіку. Якой ёй быць — нацыянальнай, народнай ці адпавядаць узорам былой камуністычнай? Адказ на гэтае пытанне дае гэтая кніга. Як мы будзем ставіцца да нашае гістарычнае спадчыны так мы будзем ставіцца і да Баць-

каўшчыны. Ці мы будзем жыць у краіне Беларусь, ці зноў наш адрас стане "не дом и не улица", а Савецкі Саюз!

Мэтай зборніку з'яўляецца імкненне даць чытачу поўнае і яснае ўяўленне аб нашай вышэйшай нацыянальнае і духоўнае каштоўнасці — дзяржаўным сімвале — гербе ПАГОНЯ.

У кнігу ўключаны артыкулы як беларускіх, так і замежных аўтараў, якія дазволяць чытачу ўбачыць і зразумець сапраўдныя прычыны ўзнікнення і шляхі развіцця герба з выявай "Рыцера збройнага на коні". У яе ўключаны таксама матэрыялы, якія адлюстроўваюць думку шырокага кола прадстаўнікоў культурнага грамадства Беларусі аб нашым спрадвечным сімвале.

У зборнік ў асноўным ўвайшлі матэрыялы перыядычнага друку і асобных выданняў за 1987—1991 гг., калі разгарнулася вострая палеміка ў друку, а актуальнасць яго ўзрастае сёння ў сувязі з узмацненнем спроб навязаць беларусам чужынскі сімвал, а затым і ідыялогію.

Дасціпны чытач можа заўважыць у некаторых выпадках паўторы пэўных думкаў у розных артыкулах, але няхай гэта не будзе падставай для звінавачання аўтараў у кампіляцыі: жанр газетнае публікацыі не прадугледжвае навуковых спасылкаў.

Артыкулы размешчаны па храналагічнаму прынцыпу, імёны і прозвішчы аўтараў паказаны ў пачатку, а месца і час першага апублікавання, а таксама варыянты, у канцы артыкула.

Асобнае мейсца займаюць артыкулы, пісаныя па-за межамі Беларусі. Іхнія аўтары не ставілі сабе за мэту, асвятленне працэсаў развіцця нашае сімволікі і пытанняў сцягавай калярыстыкі. Але аб'ектыўнае, незаангажаванае стаўленне да гістарычных фактаў, вельмі яскрава і адназначна пацвярджае і ў пэўнай ступені дапаўняе правільнасць пазіцыі беларускіх навукоўцаў.

Мяркуем, чытачу будзе цікава азнаёміцца з інфармацыяй, што прыведзена ў артыкуле рыжскіх аўтараў П.Цюрына і М.Цюрына, што прысвечаны чырвона-белай сімволіцы Латвіі. Яны недзвухсэнсоўна адносяць гэтую калярыстычную гаму на карысць славянскага менталітэту і яго фарбава-густавых сімпатыяў.

Вельмі цікавым з'яўляецца артыкул аднаго са старэйшых маскоўскіх даследчыкаў, выдатнага навукоўцы ў галіне спецыяльных гістарычных дысцыплінаў Е.Камянцавай. (Адзначым, што менавіта на яе падручніку па геральдыцы і сфрагістыцы* выхоўваліся не адно пакаленне савецкіх гісторыкаў увогуле і архівістаў у прыватнасці.)

---

* *Геральдыка, навука аб гербах; сфрагістыка — аб пячатках. — А.Ц.*

Яе глыбокае даследаванне, прысвечанае маскоўскаму гербу "яздзец" параканаўча даказвае чыста славянскае (рускае — так у старажытнасці зваліся УСЕ славяне) паходжанне гэтага сюжэту. У артыкуле прасочаны розныя этапы фармавання гербу, дзе побач з традыцыйным "маскоўскім капейшчыкам", фігуруе на пячатках выява герба тыпу Пагоня (напр. Аляксандра Неўскага ці Дзімітрыя Данскога).

Ад сябе зазначым, што на пячатках полацкіх і "літоўскіх" князёў таксама ўжываўся сюжэт з выявай, падобнай на "маскоўскі" герб. Гэта ёсць адлюстраваннем своеасаблівага "перацёку" і ўзаемаабмену геральдычнай і іконаграфічнай інфармацыяй, што ў сваю чаргу пераканаўча сведчыць аб амаль тысячагадовай культурнай і духоўнай сувязі паміж славянскімі народамі. А гэта не эканамічныя стасункі, якія сёння разбурылі, а заўтра ўнавілі, разбурэнне мастка культурных сувязей, вядзе да адчуджэння. Эканамічныя інтарэсы можна задаволіць, гандлюючы і з папуасамі Новае Гвінеі, пігмеямі Афрыкі і індзейцамі Амазонскае сельвы, але духоўную і культурную агульнасць можна адчуць толькі ў кантакце з братэрскім народам.

Гарачыя галовы, якія верашчаць аб неабходнасці абрання новага герба для беларусаў і Беларусі такімі дзеяннямі разбураюць агульнаславянскую спадчыну. Ставячы пад сумненне беларускасць герба Пагоня, яны ўскосна ставяць пад удар і правы рускага народа на герб Яздзец (які быў дзяржаўным да XVI ст., калі быў прыняты дзвюхгаловы арол, а герб Яздзец быў тады пакладзены на яго грудзі).

Апаненты Пагоні, якія жадаюць пераўтварыць нашую зямлю ў поле для чужынцаў, а нас ва ўгнаенне для іншых нацыяў імкнуцца абдурыць народ, крадучы нашу спадчыну, падсоўваюць нейкі замаскіраваны бальшавіцкі сурагат. Яны сцвярджаюць, што герб Пагоня далі нам фашысты. Хлусня! Гэты герб быў выпакутаваны нашым народам на працягу ўсёй яго гісторыі. Заканадаўча ён быў аформлены не ў гады акупацыі, а ў 1566 г.

Тыя ж "заступнікі" беларускага народа сцвярджаюць быццам бы герб Пагоня не наш, а "літоўскі". Што гэта? Свядомае шахрайства ці поўнае няведанне гісторыі? У старажытнасці Беларусь мела назоў Вялікае княства Літоўскае (толькі яе ўсходнія часткі называліся Белай Руссю), а сучасная Літва тады называлася Жмуддзю.

Толькі дзякуючы антыбеларускай бальшавіцкай стратэгіі, калі была задушана Беларуская народная Рэспубліка, гэтая назва — Літва — была прынята Жмуддзю і на гістарычную арэну выйшла новая дзяржава.

Літва (а дакладней Летува) размешчаная на тэрыторыі

Жмуддзі, якая прысвоіла сабе старажытны славянскі герб Пагоня. Таму з'яўляецца поўнасцю няправільным довад асобных палітыкаў, быццам бы "мы маем герб падобны да герба суседняй краіны" (Летувы. — А.Ц.). Наадварот, гэта суседняя краіна мае герб падобны на наш.

Вялікі рускі паэт А.С.Пушкін у "Барысе Гадунове" пісаў:

Литва и Русь, вы, братские знамена
Поднявшие на общего врага,
На моего коварного злодея,
Сыны славян, я скоро поведу
В желанный бой дружины ваши грозны...

Як бачым, ён называе сынамі славянаў разам з Русью і Літву. Літвой увесь час лічылася заходняя частка сучаснай Беларусі (няхай чатач згадае Брэст Літоўскі, Камянец Літоўскі і, нават Мінск Літоўскі!)

У другім творы паэт згадвае аб "извечном споре с единоверною Литвой". "Єдіноверная" — г.зн. адной з Расіяй веры. Як вядома там дамінуючым з'яўляецца праваслаўе. У сучаснай Летуве да праваслаўя належыць так званае "рускамоўнае" насельніцтва — большасць якога беларусы. Яны апынуліся тамака калі ў 1939 г. І.Сталін падараваў "сэрца Заходняе Беларусі" — Вільню, а разам з ёй і Віленшчыну суседняй краіне, каб менш чым праз год заглынуць яе ўсю разам...

Але мы адхіліліся ад тэмы. Трэба ўсім аматарам "рэферэндумаў" уразумець, што гісторыя, культура, не падлягаюць галасаванням. Шлях народа, ягоныя здабыткі належаць людзям, якія адвеку жывуць і працуюць на сваёй зямлі. Аніводзін нармальны чалавек не будзе шляхам галасавання вырашаць якія яго бацька ці маці, увогуле ці гэта яны. Гісторыю нельга перайначыць. Нельга абдурваць увесь час і ўсіх. Хлусаў, у рэшце рэшт, чакае ганьба, забыццё.

Шкада толькі іхніх дзетак і ўнукаў, якім будзе сорамна, што іхнія крэўныя заплямілі сябе ўдзелам у бруднае справе.

У свой час бацька псіхааналізу Зыхмунд Фрэйд пісаў: "заканахаму эфіёпу не дакажаш прыгажосць еўрапейскіх жанчын". Але ў глыбіні душы мы маем (праўда, вельмі кволую) надзею, што дзядуля Фрэйд хоць трохі ды памыліўся, чаму і робім гэтую спробу і спадзяёмся, што будзем пачуты.

Ст.навуковы супрацоўнік Беларускага навукова-даследчага цэнтру дакументазнаўства, археаграфіі і архіўнае справы
Анатоль ЦІТОЎ.

Тамаш ГРЫБ

Да пытання аб паходжанні гербу "Пагоня"

(прычынак да высвятлення беларускае геральдыкі)

Шмат стагоддзяў мінае з таго часу, як на Беларусі пачаў ужывацца герб "Пагоня": на белым кані сядзіць удалы ваяка, у правай руцэ ён трымае высока падняты меч, у левай мае шчыт, на якім ёсць знак шасціканцовага крыжа, апрануты ён з галавы і аж да ног у жалезны панцыр-браню, на галаве жалезны шлем, які закрывае усё аблічча, украшаны дарагім квяцістым пяром, моцна і ўпэўнена трымаецца ён у сядле, вострымі астругамі паўзбуджае каня да бордзкага скоку. Куды ён спяшыць, ваяка удалы, на каго ён нападае, ці мо бароніцца ён ад каго?

Ваяка на белым кані, пачынаючы з XIII стагоддзя, а можа нават і раней і аж да канца XVIII стагоддзя, гэта быў сымбаль дзяржаўнай самастойнасці і незалежнасці беларускага народу; узнаўленне беларускае народнае дзяржаўнасці ў 1917 годзе — Першы Усебеларускі Кангрэс, на якім абвешчана было, што на ўсім абшары беларускае зямлі ўстанаўліваецца беларуская народна-рэспубліканская ўлада, — адбылося пад знакам старажытнага сымбалю: на бел-чырвона-белым сцягу ў залатых праменнях сонца ваяка на белым кані: гэта ёсць сымбаль дзяржаўнай незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі.

Што азначае гэты сымбаль — ваяка на белым кані, хто ведае цяпер, які змест укладаўся ў гэты старадаўні сымбаль нашымі продкамі на ўсвеце гісторыі?

Спробуем адказаць на гэта пытанне.

На Беларусі, асабліва ў асяроддзі беларускага сялянства, існуюць аж па сённяшні дзень такія звычаі і ўрачыстыя абраднасці, якія сваім паходжаннем сягаюць у старажытнасць, або, як гэта кажуць, у даўно мінулыя часы паганства. Адным з такіх звычаяў з'яўляецца, напрыклад, урачыстае спатканне вясны і юр'яўскае свята. Юр'я, калі вітаюць вясну.

У старыя часы Юр'я спраўляўся вельмі гучна і слаўна і прыпадала на другую палавіну красавіка месяца, або на пачатак траўня па новаму стылю, калі распачыналіся першыя працы ў полі. Гэта было свята вітання бога сонца Ярылы.

Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя, як сцвярджае А.Фаміцын, у свядомасці беларусаў, якія наогул захавалі ў абраднасці і вераваннях сваіх многа вельмі старадаўніх рысаў і матываў, — не пераставаў жыць Ярыла, у сэнсе бога вясенняга сонца (А.Фаміцын "Божество древних славян", Сп. б, 1884, с. 226).

Успаміны аб Ярыле захаваліся на Беларусі, як сцвярджае А.Афанасьеў, вельмі жыва: беларусы ўяўляюць яго маладым прыгожым хлопцам на белым кані і ў белай вопратцы, на галаве ў яго вянок з вясенніх палёвых кветак, а ў руцэ трымае жменю жытных каласоў, ногі ў яго босыя. Там, дзе ступаў старынны бог Ярыла сваімі босымі нагамі, то зараз жа вырастала густое жыта, а куды абрашчаўся ягоны пагляд — там расцвіталі каласы, а дзе ішоў ён нагою, там жыта калосіцца, а дзе ж ён не зірне, там колас зацвіце (А.Афанасьев "Поэтические воззрения славян на природу", том второй, Москва, 1865, с. 441-442).

Назва Ярыла захавалася на Беларусі аж да апошняга часу, сягае сваім паходжаннем аж у глыбах старажытнасці.

Слова Ярыла складаецца з кораня "яр", канцоўкі "ыла".

Корань "яр" адпавядае санскрыцкаму "ар", якому ў свой чарод адпавядае грэцкае "ер". "Ар" у санскрыце азначае дзейнасць узвышанаю, рух наверх; канцоўка "ыла", як скажоно "іла", але, маючы ў сабе суфікс мінулага часу прычасця дзейнага залогу, азначае безупынную дзейнасць, як пэўную ўласцівасць таго, што дзейнічае. Напрыклад: Купала, Вазіла, ні іначай і Ярыла.

Канчаючы "ыла" адпавядае " санскрыце "ван", якое ў свой чарод, прыраўніваецца да грэцкага...

У цэлым, славянскае слова — Ярыла, адпавядае санскрыцкаму "Арван", у пазнейшым санскрыце азначае — конь, але ў Ведах яно больш захавала свае першапачатковае значэнне — хуткі, бягучы, прыткі, імклівы. Гэта назва ў Ведах адносіцца да сонца і ўжываецца нават замест сонца, а інагды ужываецца ў сэнсе каня і

верхніка (усадніка, конніка). Гэны верхнік — узыходзячае сонца. Ёсць нават гімны ў Ведах аб сонцы, як аб кані.

Падобна санскрыцкаму “ар” славянскае “яр” таксама захаваў значэнне хуткасці, бягучасці, прыткасці, імклівасці, а таксама палкасці, сілы, святла, вясенняга, або ўзыходзячага сонца. Як і санскрыцкае “ара” азначае хуткі і прыткі, так і наша беларускае “яра” — хутка, прытка.

Галоўнае свойнасць святла ёсць хуткасць яго распаўсюджвання, у корані “яр” сумяшчаюцца значэнне хуткасці і святла.

Вясенні свет узбуджае ў прыродзе сілу адраджэння і аплоджання, дзеля гэтага “яр” ужываецца ў значэнні пладатворнай сілы вясенняга сонечнага святла.

Тое, што пад корнем “яр” трэба разумець свет вясенняга сонца, можна бачыць, напрыклад, з назвы вясны — яро, як гэта ўжываецца аж да апошняга часу ў чэшскай мове: адсюль назва веснавых пасеваў: ярына, яравое поле; у нямецкай мове, напрыклад, захавалася назва года: Jahz.

Вясна — гэта ёсць час, калі ўзбуджаецца імкненне да аплоджвання: ярун, ярыцца, ярыць. Апрача таго, вясенні свет узбуджае сілу, мужнасць. Корань “яр” дзеля гэтага ў сучаснасці, як і ў санскрыце азначае сілу, мужнасць, здатнасць: яры — гэта ўсё роўна, што сільны, мужны, здатны. Яросць — па-чэшску — свежасць, юнацкая сіла. З гэтуль паходзіць і яшчэ адно значэнне кораня “яр” — гнеўны, заўзяты, ярасны; адпавядае лацінскаму “ira”, а грэцкаму ..., што таксама азначае гнеўнасць, заўзятасць. У беларускай мове слова “ярасць” ужываецца ў сэнсе палкасці, жарчыстасці, гарачнасці. (В.Ластоўскі. Падручна расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924, с. 760)

Слова Ярыла, такім чынам, азначае хуткую распаўсюджанасць вясенняга святла, якое ўзбуджае сілу ўзросту ў травах, дрэвах, плоцкую сілу ў звяроў і людзей, а таксама — юнацкую свежасць, здатнасць, адвагу і храбрасць у чалавеку.

З гэтуль вынікае, што Ярыла, як увасабленне вясенняга сонца, з’яўляецца богам аплоджання, богам кахання, радасці, красы, сілы і дасканаласці.

Уява сонца ў вобразе каня ёсць супольна многім народам: у персаў, напрыклад — белы конь; у скандынаўскіх народаў — светлагрывы конь, ні іначай і ў славян, асабліва ў нашых народаў — белы конь.

Узнікла гэта ўява ў пастушаскія часы, калі ў вобразе розных звяроў увасабляліся сілы прыроды; гэта была эпоха зооморфізму. Напачатку землеробскае эпохі, калі пачаў узнікаць антрапамарфізм — увасабленне сілаў прыроды ў вобразе чалавека, народная фантазія, злучыла папярэдні зооморфічны вобраз з новым антропоморфічным: на белым кані быў пасаджаны малады чалавек, гэтак

з'явілася ўява маладога, прыгожага, удалага хлопца, які сядзіць на белым кані — ўява вясенняга сонца.

Уява сонца ў вобразе прыгожага юнака, які раз'язджае па свеце на белым кані, існуе таксама і ў іншых народаў: у індусаў — Вішна, у рымлян — Апалон, у персаў — Мітра.

Наш беларускі Ярыла, як бы сонца, уяўляецца не іначай, як у вобразе прыгожага юнака на белым кані.

Аж да апошняга часу, кажа П.Ефіменко, беларусы ўяўляюць сабе Ярылу маладым, прыгожым чалавекам, які раз'язджае на белым кані (П.С.Ефіменка "О Ярыле, языческом божестве славян" — Записки императорского русского географического общества по отделению этнографии, том второй, Сп./б. 1869, с. 83).

Вобраз Ярылы ўяўляўся беларусамі таксама і ў постаці дзяўчыны. Беларусы, кажа Ефіменка, у свята Ярылы прадстаўніком яго выбіраюць не хлопца, але маладую прыгожую дзяўчыну, якую апранаюць так, як уяўляюць сабе Ярылу і саджаюць яе на белага каня. (стр. 83) Аб гэтым сведчыць таксама і Дрэўлянскі ў сваей працы: "Белорусския предания" (Приложение к журналу Министерства народного просвещения) Сп/б., 1846, книга I, с. 20-21).

Уява бога сонца ў вобразе жанчыны, паходзіць, мабыць, з часоў матрыярхату, калі жанчына-матка ўважалася за прадстаўніка роду; не мужчына-бацька, а жанчына-матка стаяла на чале радавога супольства.

Нельга не адзначыць пры гэтым, што ў старадаўнія часы была вельмі пашырана ўява прыраўнення сонца з чалавекам: узыходзячае сонца прыраўнівалася з прыгожым дзіцяцем, паўдзённае сонца — з мужам поўналетнім, вячэрнея сонца — з старым дзедам. У выніку гэтага сонца ўвасаблялася ў розных вобразах: дзіцяці, юнака і старога дзеда. Узыходзячае сонца заўсёды ўяўлялася ў вобразе прыгожага дзіцяці на руках у маткі-зямлі. Гэтак: у індусаў — дзіця-сонца сядзіць на руках у маці-зямлі Лакшны, у егіпцян — дзіця-сонца сядзіць на руках у маці-зямлі Ізіды, у фрыгійцаў і ў рымлян — яно ўяўляецца з маткай Цыбелаю, у славян — сонца сядзіць на галаве Жывы або Сівы, у фінаў — на руках Залатой Бабы. Аб гэтым сведчыць між іншым і М.Кастамараў у сваёй працы "Славянская мифология" (с. 30-33).

На Беларусі, аднак, гэта ўява, у яе першапачатковай форме, не захавалася, поўнасцю можна сказаць была выцеснена ў народнай свядомасці, хрысціянскім вобразам Маткі Боскай Вострабрамскай, што пэўна-ж, па свайму паходжанню і першапачатковаму значэнню ёсць адно і тое ж — дзіця-сонца сядзіць на руках маткі-зямлі.

Ярыла, як бог вясенняга сонца, уяўляецца на Беларусі выключна ў вобразе прыгожага юнака, які сядзіць на белым кані: адзеты ў белую вопратку, на галаве ў яго

вянок з вясенніх кветак, у правай руцэ трымае людзкі чэрап — сымбаль перамогі над смерцю, у левай руцэ трымае жменю жытніх каласоў — сымбаль жыцця і ўроды, ногі ў яго босыя.

Гэта ёсць уява ўдалога і здатнага героя, які перамагае зло-зіму, як кажа І.Ружічка, нясе людзям дабро — свет вясенняга сонца (Юзэф Ружічка “Слованска міфологія”, Прага, 1907, с. 148).

У вобразе Ярылы, як яго ўяўляюць беларусы, злучаецца, на думку І.Снігірова, ідэя мужнасці, здатнасці і пажадлівасці, якая праяўляецца ў хлопцы, ў пладатворны час году — вясной, калі ўсё жывое, казаў той, бывае ў яру (І.Снігіроў “Русские простонародные праздники”, выпуск IV, Москва, 1838, с. 53-54).

Час панавання бога сонца Ярылы быў абмежаны — прадаўжаўся да Купалля, калі сонца дасягала найбольшага ўзвышша, з гэтага часу пачыналася ўжо панаванне бога Купалы.

Урачыстае святкаванне Ярылы пачыналася, звычайна, у той дзень, калі цяпер прыпадае Юр’я. Вясковая моладзь — хлопцы і дзяўчаты ў лепшай святочнай вопратцы збіраліся рана пры ўзыходзе сонца на вызначанае месца, прыбіралі Ярылу, спявалі пры гэтым песні, у якіх праслаўлялі бога сонца і вясну, пасля яны ўсей грамадой, у стройнай працэсіі, начале з Ярылам, адыходзілі на луг, дзе ладзілі гульні і розныя забавы.

Святкаванне бога сонца Ярылы адбывалася ў старадаўнія часы і ў іншых славянскіх народаў, але ў значна пачаненай форме (Махал “Накрес слованского баеслові”, Прага, 1891, с. 203).

Украінскае вясенняе свята Каструбы (М.Грушевский “История украинской литературы”, частка першая, Киев, 1923, с. 189-191), як і рускае свята Кастрамы (А.Афанасьев “Поэтические воззрения славян на природу”, том третий, с. 725-729) — гэта ёсць толькі водгук старадаўняга, мабыць яшчэ праславянскага ўрачыстага свята вясны, свята адраджэння прыроды і ўвакрашэння да новага жыцця. Гэта свята ў чыстай форме захавалася толькі на Беларусі, дзе паводле прафесара Любора Нідэрле, яшчэ ў перадгістарычныя часы была калыска славянства і скуль у наступным часе, пад уплывам розных чыннікаў, разышліся на захад, на ўсход і на паўдзённы захад усе славянскія народы: беларусы, застаўшыся на адным і тым самым месцы, спрадвечныя тубыльцы краіны ў вадазборніка рэкаў Дняпра, Сожа, Прыпяці, Нёману, Бярэзіны і Дзвіны — ад Ловаці і аж да Буга — захавалі ў чыстай форме не толькі свой анпроологічны славянскі тып, але і ўсе найбольш характэрныя асаблівасці славянскае культуры (Проф, др. Любор Нідэрле “Слованске старожытносці”, отдел І, связэк IV, “Пувор а початкі сло-

вану выходніх", Прага, 1924, с. 10-12, 132-139, 203-213.).

Уява бога сонца Ярылы ў вобразе прыгожага юнака на белым кані, захавалася толькі на Беларусі, гэта быў беларускі народны бог.

У іншых славян, кажа Афанасьеў, Ярыла вядомы быў пад назваю Яравіта, якога старынныя хронікі прыраўніваюць да Марса. Марс жа першапачаткова, грамавік, спраждаючы дэманаў, а затым — бог вайны. Як нябесны ваяка (бог ярасны, гнеўны), Яравіт уяўляўся з байовым шчытом, але разам з тым ён быў і тварцом усякае пладароднасці (А.Афанасьеў "Поэтические воззрения славян на природу", том першы, с. 443).

Уяўленне Ярылы у вобразе ваякі з байовым шчытом у руцэ не ёсць чужое для беларусаў: удалы ваяка на белым кані — гэта ёсць вобраз бога сонца Ярылы.

Калі і як адбылася ваенізацыя выявы бога сонца Ярылы, які спачатку быў мірным богам пастухоў, а затым — землеробаў, аб гэтым нельга сказаць нічога пэўнага; настала, мабыць, у эпоху вялікіх войнаў, калі мірная праца земляроба заменена была на вострый меч і байовы шчыт ваякі.

Эпоха, калі мірны бог Ярыла адзеў вайсковае убранне — гэта ёсць адна з найцікавейшых эпохаў у гісторыі беларускага народу: з усей праўдападобнасцю можна сцвярджаць, што гэта эпоха прыпадае на XII і XIII стагоддзі. Беларусы ў той час гераічна змагаліся на два франты супраць нападак нямецкіх крыжакоў з захаду і супраць татарскіх наездаў — з усходу. Гэта была вайна, як кажа М.Доўнар-Запольскі, у якой прымала учасце ўсё вольнае насельніцтва — смерды і баяры, увесь беларускі народ ішоў у паспалітае рушэнне дзеля абароны свае бацькаўшчыны (М.В.Доўнар-Запольскі "Государственное хозяйство Литовской Руси при Ягеллонах", с. 8-11).

Спосаб вядзення вайны спачатку быў чыста-чыста партызанскі. Беларусы вылаўлівалі чужацкіх наезднікаў, заганялі іх у лясы і балоты і там іх разбівалі. Але вораг быў напорысты, наезды нямецкіх крыжакоў і татарскіх багдыханаў адбываліся, звычайна, на конях, яны лёгка маглі пераязджаць з месца на месца і ўхіляцца ад боя там і тады, калі ім гэта было зручна, адыходзілі назад з тэрыторыі Беларусі, каб пасля ізноў, выбраўшы адпаведны час, знянацку напасці на мірнае земляробскае насельніцтва. Беларускае паспалітае рушэнне — пераважна пяхотнае сялянскае войска — павінна было рэарганізавацца ў адпаведнасці з умовамі часу і спосабам вядзення абарончае вайны: проці конніцы чужацкіх наездаў трэба было паставіць сваю конніцу і прагнаць ворага аж у глыбяж іх краінаў. Гэтак паложаны быў пачатак утварэння сталага беларускага войска. Беларускія коннікі неўзабаве воўкам леталі ад берагоў Балтыйскага і аж да

Чорнага мора і разбілі магутную сілу татараў і нанеслі руйнуючы удар нямецкім крыжакам пад Грунвальдам у 1410 годзе. Беларусь была вольная і ні ад кога незалежная дзяржава.

Утварэнне сталага коннага войска мела ў той час далекасягныя вынікі. Узнікла значная лікам група людзей, якія займаліся выключна толькі вайсковымі справамі, гэта былі ваякі-фахаўцы.

У наступным часе, паскольку справа абароны краіны і безупыннае вядзенне вайны прадаўжала быць першай і галоўнай справай у жыцці і дзейнасці супольства, ваякі-фахаўцы поступенна набывалі ўсе большае і большае моцы, занялі, нарэшце, вызначнае становішча ў супольстве і выдзяляліся ў асобны ўпрывілеяваны стан; у летапісах таго часу знаходзімо аб іх такія азначанні, як сеньорес, майорес, бані вірі. Сярод гэтых лепшых людзей не мала было, пэўна і патомных тых радавых старэйшын і тых родавых князькоў, аб якіх з вялікай любасцю апавядаюць нашы летапісы, большасць, аднак, складалася з удалых ваякаў паспалітага рушэння.

З ваякаў-коннікаў, такім чынам, узнікла новая радавітая шляхта, цікава між іншым, што слова “шляхта” паходзіць ад нямецкага слова — schladen біць, а нямецкае слова — schlacht — азначае бітва, даслоўны пераклад на беларускую мову слова “шляхта” азначае: байоўныя людзі, ваякі.

З узнікам шляхты на Беларусі ўзнікла новая зямельная арыстакратыя, за сваю службу ў войску ваякі-коннікі атрымлівалі землі, на якіх працавалі ўжо з таго часу запрыгоненыя сяляне-землеробы.

Вярхі шляхты — магнаты, займалі высшыя пасады ў дзяржаве і з’яўляліся раднікамі князя, уваходзілі ў склад дзяржаўнае рады; нізы былі звычайнымі падданымі — А.Ц., ім дано было права самарадавання, што наяўна выяўлялася ў павятовых і земскіх соймах. У наступным часе ўсе справы і вольнасці шляхты былі кодыфікаваны, у зборніку законаў, які мае назву “Літоўскі Статут”. Чаму так сталася і скуль паходзе гэта назва “Літоўскі”, “Літва”, існуюць розныя думкі, дакладна пагаворымо аб гэтым пры разборы Літоўскага Статуту. Адно тут скажамо: хай нас не блытаюць назвы, справа не ў назве, а у нечым іншым, шукайма канкрэтна змест гістарычных падзей.

У абставінах вайны з нямецкімі крыжакамі і татарскімі багдыханамі, упартае і заўзятае вайны, якая вымагала напружанняў усіх сілаў і вялікай самаахвярнасці, злучаліся і аб’ядноўваліся дзеля абароны свайго жыцця і маемасці се спародняные славянскія пляменні на вагромністым абшары ад Ловаці і аж да Буга, гэтак на рубяжы XII і XIII стагоддзяў узнікла беларуская дзяржава з цэнтрам у Навагрудку. У наступным часе, пасля адстырчання нямецкіх крыжакоў на захад, сталіца незалежнай

2

беларускай дзяржавы перанесена была ў Вільню. Прыгожае места Вільня, пабудаванае ў далекай мінуўшчыне на шляху гандлевай пераправы праз раку Віллю, прадаўжала быць галоўным цэнтрам Беларусі аж да часу заняпаду беларускае дзяржаўнасці ў канцы XVIII стагоддзя.

Беларуская шляхта як упрывілеяваная супольная група ваякаў-коннікаў, маючы свае паходжанне ў мінуўшчыне з паспалітага рушэння ўсяго земляробскага народу, уважала сябе за "шляхецкі род", але культурна і псіхалагічна захавала ўсе старадаўнія звыкі і вераванні; успрынятае ў той час хрысціянства не мела спачатку значнага ўплыву на культурную свядомасць беларускага народу.

Гэтак, калі для беларускага селяніна-земляроба ідэалам здатнасці, красы і сілы прадаўжае быць прыгожы хлопец на белым кані, адзеты ў белую сялянскую вопратку, з вянком палявых кветак на галаве і жменей жытніх каласоў у руцэ, то для ваякі-шляхціча ідэалам здатнасці, красы і сілы ёсць ваяка на белым кані, адзеты у жалезны панцыр, з высока паднятым мячом у правай руцэ, з байоўным шчытом у левай руцэ, жалезным шлемам на галаве, які аздоблены квяцістым пяром, з жалезнымі астругамі на ботах.

Як бачым, гэта ёсць нішто іншае як звычайны соцыямарфізм, старадаўні бог сонца Ярыла адзеваецца ў розныя вопраткі.

У вобразе ваякі на белым кані мы бачымо бога сонца Ярылу і ў дзяржаўным гербе Беларусі.

Уява ваякі на белым кані ў дзяржаўным гербе Беларусі — гэта ёсць наяўнае сведчанне аб тым, што ваякі-коннікі стаялі начале дзяржаўнага будаўніцтва беларускага народу. І ў гэтым няма нічога дзіўнага, так узнікалі на ўсвеце гісторыі ўсе еўрапейскія дзяржавы.

Уява старадаўняга бога Ярылы сустракаецца і ў іншых гербах на Беларусі, у беларускай геральдыцы гэта ёсць звычайная справа.

Паўзіраемся, напрыклад, на герб Скарыны: на паўкруглым шчыце чалавечае аблічча — лоб, вочы, нос і шчокі, вочы ўзіраюцца проста, адважна і мудра; на ўсе бакі ад аблічча веерам разыходзяцца вогненыя пасмы святла, правы бок аблічча, частка шчакі знізу ўверх засланяецца іншым абліччам, якое абернута бокам і ўзіраецца кудысьці ўніз напружана і гнеўна. Што гэта азначае — мо перад намі двулікі Янус?

Не, гэта ёсць увасобленне святла і цемры, або, як гэта кажуць, сонца і месяца, гэта ёсць вобраз узыходзячага сонца, якое праганяе начную цемрадзь.

Інакш кажучы, у гербе Скарыны з'яўляецца перад намі старадаўні вобраз бога сонца Ярылы ў адменным уяўленні і ў іншай надобе, гэта ўжо не вобраз прыгожага хлопца ў сялянскай вопратцы, ні вобраз ваякі на белым кані,

але вобраз людзкога аблічча, вочы якога ўзіраюцца проста, адважна і мудра, гэта ёсць увасобленая мудрасць, сусветны логос, спрадвечны творчы розум.

Гэткае ўсць уяўленне старадаўняга бога сонца Ярылы ў першага беларускага інтэлегента-народніка доктара Францішка Скарыны.

М.Шчакаціхін уважае, што герб Скарыны мае сваё паходжанне ў зацьменні сонца, гэту сваю думку ён абапірае на тым, што сонца ў гербе абкружана праменнямі-пратуберанцамі, якія можамо спасцярагаць толькі ў часе сонечных зацьменняў. Устанаўлівае паводле гэтага і дзень нараджэння Францішка Скарыны, сына Лукі, кушніра з Полацку, 6 сакавіка 1486 годзе, у той дзень, калі адбылося зацьменне сонца, якое можна было спасцярагаць у Полацку. Гэта, маўляў, ёсць дзень нараджэння Францішка Скарыны, згэтуль паходзіць і герб Скарыны: зацьменне сонца (М.Шчакаціхін, Калі нарадзіўся Францішак Скарына "Полымя", Менск, 1925, № 5, с. 148-151.

Думка М.Шчакаціхіна не пазбаўлена дасціпнасці. І ўзапраўды, хіба можна пярэчыць таму, што 6 сакавіка 1486 года адбылося зацьменне сонца, якое можна было спасцярагаць у Полацку і што ў той дзень мог нарадзіцца Францыск Скарына, ні маючы шляхетнага гербу, бо паходзіў з паспалітага люду, узяў сабе ў герб матыў зацьмення сонца, гэты матыў поўнасцю мог адпавядаць уяўленню старажытнага бога сонца Ярылы, які змагаецца з цемрай.

Тое, што ў дзень нараджэння Францішка Скарыны магло адбыцца зацьменне сонца, або, наадварот, у дзень зацьмення сонца мог нарадзіцца Францішак Скарына далёка яшчэ не азначае таго, што герб Скарыны ёсць толькі прыпадковае астралагічнае здарэнне — зацьменне сонца; мае глыбейшы сэнс і сусветна-касмічнае значэнне*. З усей яскравасцю аб гэтым сведчыць ужо нават хоць бы і тое, што ў Біблії, якую пераклаў Францішак Скарына на беларускую мову і выдаў друкам у Празе, сярод розных гравюр і аздобаў вельмі часта сустракаецца чалавечае аблічча, вочы якога ўзіраюцца проста, адважна і мудра, гэта абліча мы бачымо і на гравюры, дзе змешчаны партрэт Скарыны, згэтуль узнікла думка, што гэта, маўляў, ёсць герб Скарыны. У рэчаістасці — гэта ёсць вобраз старадаўняга бога сонца Ярылы.

Беларуская геральдыка ёсць вельмі багатая, мо найбагацейшы скарб народнае творчасці, існуе вагромністае мноства

Развагі д-ра Тамаша Грыба аб паходжанні герба Ф.Скарыны, уяўляюцца цікавай спробай тлумачэння, але яны не бясспрэчныя. Іншая версія ўзнікнення сімвала звязваецца з мескім Капенгагенскім гербам, дзе працаваў, вучыўся і спасцігаў друкарскую справу наш выдатны зямляк. Гл. падрабязней — Цітоў А.

Пашукаем у гісторыі. — Мастацтва Беларусі, 1989, 8 (А.Ц.).

гербаў, якія ўжываліся рознымі асобамі і станамі беларускага супольства, як пэўныя сымбалі — знакі іх здатнасці, красы і сілы. Але ў кожным беларускім гербе, пры ўвомлівым яго разглядзе, знойдземо таемны знак бога сонца — гэта ёсць старадаўні сымбаль бога сонца Ярылы.

Паводле гербаў, якія ўзніклі на Беларусі можна вывучаць гісторыю развіцця беларускае культуры і ад даўнейшых часоў і аж да нашых дзён, спасцярагаемо ў іх вобразы-уяўленні пазнейшых уплываў хрысціянскае цывілізацыі. Наяўна гэта бачымо ў дзяржаўным гербе “Пагоня”, мілітарызаванае ўяўленне бога сонца Ярылы дапоўнілася знакам хрысціянскае цывілізацыі: на байоўным шчыце ў ваякі на белым кані з высока паднятым мячом у правай руцэ пастаўлены быў шасціканцовы крыж. Хрысціянская цывілізацыя з яе касцёльна-царкоўнай сымболікай, вядзе напорыстае змаганне ў цягу стагоддзяў з культурнай спадчынай паганства, паспела ўжо знішчыць шмат вялікіх каштоўнасцяў самастойнае творчасці беларускага народу.

Пад уплывам касцёльна-царкоўнае сымболікі змянілася вобразатворнасць беларускага народу, значна змянілася і першапачатковае ўяўленне бога сонца Ярылы, вясенняе свята Ярыла змянілася ўжо на Юр’я.

Але ў песні народнай, якую спявае беларуская моладзь на Юр’я, вобраз Ярылы застаецца ў поўнай красе і свежасці “Разыграўся Юра конік — залаценькі конік”.

Нашы старадаўнія продкі, як сведчыць П.Ефіменка (с. 101) злучалі ўяўленні святла з барвамі залатымі, белымі і чырвонымі, а ўяўленне цемры злучалі з барвамі цемнымі і чорнымі. У залаценькім коніку, дзеля гэтага нельга не бачыць вясенняга сонца — Ярылу — у яго першапачатковым зооморфічным вобразе.

Белы конь, або залаценькі конік, у народным уяўленні, белы конь у дзяржаўным гербе “Пагоня” — хіба гэта ні ёсць наяўны паказ узапраўднага паходжання герба “Пагоня”.

Белы конь у залатых праменнях сонца — гэта ёсць вобраз сілы, красы і здатнасці, гэта ёсць сымбаль адраджэння і ўваскрасення да новага жыцця.

Ваяка на белым кані — гэта ёсць сымбаль перамогі.

Белая барва, як уяўленне святла, вельмі пашырана ёсць на Беларусі, згэтуль, мабыць, паходзіць і назва Беларусі — белая, чыстая, вольная, як свет сонца.

Ня менш пашырана ёсць на Беларусі і чырвоная барва, як чырвоны ёсць золак на небе перад узыходам сонца, згэтуль наш бел-чырвона-белы сцяг адраджэння і вызвалення беларускага народу.

Часопіс “Іскры Скарыны”,
Прага, 1935, N 5.

Анатоль ЦІТОЎ

Дык хто ж ён, "збройны рыцар на кані"?

Гэты артыкул быў напісаны ў адказ на спробу кампарцейных уладаў БССР зганьбіць наш старадаўні сімвал (гл.: В.Бегун. Переосмысление символа. Политический собеседник, 1987, № 5), таму ў ім прасочваецца адрасная апеляцыя да апанента. (А.Ц.).

Вось ужо дваццаць гадоў займаюся геральдыкай і сфрагістыкай (навукай аб пячатках) Беларусі, таму ў 5-ым нумары часопіса "Политический собеседник" за гэты год мяне вельмі зацікавіў артыкул У.Бегуна "Переосмысление символа", прысвечаны, у прыватнасці, беларускаму гербу "Пагоня".

На жаль, гісторыя гэтага герба дагэтуль не распрацавана, хоць налічвае ўжо 700 гадоў. "Пагоня", як сцвярджаецца ў артыкуле "воспринимается нами как эмблема национализма и пресмыкательства перед иностранными хозяевами".

Узнікае пытанне — кім "нами"? Хацелася б нагадаць: "Пагоня" як афіцыйны герб з'явілася яшчэ на пачатку фарміравання беларускай нацыі. Менавіта пад сцягамі з выявай "Пагоні", пра што сведчаць летапісы і старажытныя аўтары, адбівалі нашы далёкія продкі напады ворагаў — крыжакоў і крымчакоў. (У Густынскім летапісе чытаем, што вялікі князь Віцень, які княжыў у 1293 — 1316 гг., "ізмыслі себе герб і всему князству літовскому печать: рыцер збройный на коне з мечем, еже ныне нарічут погоня".)

Пад сцягамі з "Пагоняй" біліся беларускія, літоўскія, украінскія і рускія палкі. Разам з польскімі яны перамаглі крыжакоў у Грунвальдскай бітве, спыніўшы нямецкую экспансію на Ўсход. Пад прапарамі з "Пагоняй" змагаліся паплечнікі Кастуся Каліноўскага, а граф Мураўёў-вешальнік выдаваў цыркуляры, забараняючыя ўжыванне "рэвалюцыйных знакаў" з гэтай выявай.

Неправамерна, нельга атаясамліваць паняцце "герб "Пагоня" ўвогуле і канкрэтны герб з той жа назвай, які належаў пэўнай групоўцы.

Ніхто не заклікае ўводзіць ва ўжытак герб БНР або тую "Пагоню", якую насаджалі калабарацыяністы ў час Вялікай Айчыннай вайны на тэрыторыі акупіраванай Беларусі. Не! Але сама ідэя і сэнс абароны Бацькаўшчыны ад ворагаў, закладзеныя нашымі прашчурамі ў гістарычныя сімвалы, жыве і будзе жыць. Паводле логікі аўтара прыгаданага артыкула, мы павінны былі б адмовіцца і ад пяцікутнай зоркі, бо яе чаканіў на медных манетах царскі ўрад. Гарматы, аздобленыя пяцікутнай зоркай, яшчэ зусім нядаўна абстрэльвалі Ліванскае і Лівійскае ўзбярэжжа, а самалёты з такой жа зоркай на фюзеляжы кідалі бомбы на гарады і вёскі В'етнама. Але тая зорка — у адрозненні ад нашай — не чырвонага колеру, а белага.

Адзін з галоўных законаў геральдыкі забараняе існаванне аднолькавых эмблем і гербаў. Гэты ж закон падкрэслівае, што наданне хоць бы адной, нават самай дробнай дэталі нараджае ўжо новы герб, які нельга ідэнтыфікаваць з папярэднім ці падобным яму. У нашым выпадку змена вопраткі, баявога рыштунку конніка альбо збруі, адпаведна геральдычным канонам, дае новы герб, не звязаны з той а бо іншай групоўкай ці арганізацыяй.

Незразумела, дарэчы, пра які юбілей БНР гаворыцца ў артыкуле "Переосмысление символа". Як вядома, БНР была абвешчана ў сакавіку 1918 г., г. зн. "юбілей" будзе на наступны год. Варта было б больш дакладна інфармаваць пра тое, што маецца на ўвазе.

Яшчэ больш незразумелыя згаданыя аўтарам "раздзелы (Вялікага Літоўскага — **А.Ц.**) княжества". У класічнай і сучаснай гістарычнай літаратуры існуюць тэрміны "падзелы Польшчы", альбо "падзелы Рэчы Паспалітай", што з'яўляецца цалкам правільным. Рэч Паспалітая была тройчы падзелена паміж Аўстрыяй, Расіяй і Прусіяй — у 1772, 1793 і 1795 гг. .У выніку падзелаў амаль уся тэрыторыя ВКЛ і большая частка Правабярэжнай Украіны былі далучаны да Расійскай імперыі. Падзелаў жа Вялікага княства Літоўскага не было.

Далей пішацца, што пасля "раздела этого княжества

она ("Пагоня" — **А.Ц.**) изображалась на гербах и хоругвях воеводств и городов". Тут зноў недарэчнасць — пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, на той частцы, якая апынулася ў складзе Расіі, была ўведзена новая адміністрацыйна-тэрытарыяльная структура - ваяводствы скасаваны, а замест іх уведзены губерні. Яны атрымалі адпаведныя геральдычныя знакі, і толькі Віленскай і Віцебскай былі пакінуты гербы з выявамі "Пагоніў.

Што ж датычыць гарадоў, дык, сапраўды, некаторым з іх, асабліва ў паўночна-ўсходняй Беларусі, былі нададзены гербы з "Пагоняй". Але, каб не парушаўся першы закон геральдыкі — палі гэтых гербаў былі афарбаваны ў розныя колеры. Увогуле, гэта з'яўляецца, з аднаго боку, прыкладам таго, як герб з аднолькавай назвай можа належаць розным уладальнікам, а з другога, — адлюстраванне тэндэнцыі, характэрнай для палітыкі царызму — надаваць гербы, якія б знішчалі адметныя рысы гарадо і падганялі ўсё пад агульны ранжыр. Калі захаванне за некаторымі губернямі "Пагоні" — зямельнага герба — было цалкам зразумелым, дык наданне яе гарадам было часцей за ўсё актам прымусовым.

На заканчэнне хочацца выказаць шкадаванне, што на старонках друку з'яўляюцца публікацыі, якім не хапае гістарычнай дасведчанасці ў развагах на такую тэму, як сімволіка і геральдыка.

Літаратура і мастацтва,
1987, 18 снежня.

Гергі Штыхаў

Што ведаць, чым ганарыцца*

Рэдакцыя "ЛіМа" звярнулася да мяне з просьбай зрабіць агляд лістоў, дасланых чытачамі ў сувязі з пытаннем, як адносіцца нам да старажытных сімвалаў і перш за ўсё да герба "Пагоня". Спроба выкарыстання такога сімвала, як і бела-чырвона-белага сцяга, прадстаўнікамі самадзейнага аб'яднання "Талака" выклікала вострыя спрэчкі.

Пішуць у "ЛіМ" людзі розных прафесій. Адны лісты на 2—3, другія на 10 старонках машынапісу. Ліст М.Купавы ўяўляе сабой сапраўднае даследаванне на палову аўтарскага аркуша.

Ва ўсіх лістах асноўная думка адна: у справе аховы помнікаў гісторыі і культуры, роднай мовы і нацыянальнай сімволікі "Талака" абняслаўлена ў неаб'ектыўных публікацыях беспадстаўна.

А.Хадыка з Мінска з болем разважае: "Быццам усе мы, а ў першую чаргу "Талака", вінаватыя ў тым, што да нашай гістарычнай памяці дакраналіся крывавыя рукі". Ён канстатуе, што ў выніку мы засталіся ў хвасце дыскусіі аб нацыянальнай сімволіцы.

Востра палемізуе з Б.Залескім, М.Ільюшэнкам і тымі, хто іх падтрымлівае ў надрукаваных артыкулах, Я.Лецка, папракае іх у неаб'ектыўным, тэндэнцыйным падыходзе да дзейнасці "Талакі". Ён піша: "Калі мы сустракаемся з фактамі наацыянальнага нігілізму, то нельга з пагардай глядзець на іх носьбітаў... Вінаватыя ўмовы, якія фарміравалі іх псіхалогію і іх светапогляды. Будзем па-

* *Гэты каментар падрыхтаваны па лістам, якія прайшлі ў рэдакцыю ў адказ на нападкі "вучоных марксісцка-ленінскіх навук" на нашы духоўныя і гістарычныя каштоўнасці. — А.Ц.*

мятаць, што фарміраванне гэтае адбывалася на працягу доўгіх стагоддзяў паднявольнага існавання, калі нашых продкаў пераконвалі, што яны, іх культура і мова ніжэйшыя і горшыя за іншыя". У гэтых словах ёсць горкая праўда.

А.Аблажэй з Вільнюса піша, што і для беларусаў "наступіў час падняць з бруду, куды яго ўтапталі прыслужнікі фашыстаў, бела-чырвона-белы сцяг, які мае старажытныя карані. Так, як гэта зрабілі са сваімі нацыянальнымі сцягамі літоўцы, латышы, эстонцы".

В.Багрый з Кіева абураецца артыкулам "Чаго хочуць "талакоўцы"?" і сцвярджае: "У.Гойтан, напэўна, забыўся, што фашысты займаліся на Беларусі не развешваннем трохкаляровых сцягоў, а генацыдам, ганьбаваннем усіх святынь беларускага народа".

Ад сябе хачу сказаць, што публікацыя У.Гойтана ўражвае не толькі сваімі параўнаннямі і метафарамі, выкарыстанымі супроць "талакоўцаў", але экскурсам у недалёкае мінулае, адлюстраваным у фотаздымках, зробленых у часова акупіраваным фашыстамі Мінску. Партрэт беснаватага фюрэра... і выява імклівай "Пагоні". У такім пасажы — злая іронія лёсу, незалежна ад намераў таго, хто рабіў здымкі. Напэўна, функцыянеры нацысцкай партыі не ведалі, у якіх гістарычных умовах узнікла "Пагоня", што адлюстроўвала. Аб паходжанні герба будзе гаворка ніжэй.

Сярод аматараў геральдыкі існуе меркаванне, што выява конніка з мячом, звернутая ў левы бок, па-свойму сімвалічная і скіравана супроць з'явы, вядомай пад назвай "націск на Усход". Менавіта так павернуты коннік на здымках, аб якіх ідзе гаворка.

Аўтар ліста ў "ЛіМ" І.Чарняўскі тлумачыць стварэнне самадзейных суполак тым, што "людзям хранічна не хапае гістарычнай інфармацыі, культуры, ведаў пра сябе. Яны імкнуцца знайсці нешта большае, чым ёсць у падручніках, стараюцца адшукаць тлумачэнні шмат якім складаным гістарычным падзеям і з'явам, якія прымітыўна раскрываюцца ў гістарычнай навуковай літаратуры".

Справядлівасць гэтых слоў можна пацвердзіць прагай моладзі да ведаў аб геральдыцы — навуцы ў нас амаль забытай. Гістарычнае значэнне герба "Пагоня" многім уяўляецца нечым такім, што знаходзіцца пад пакрыццём неадольнай таямніцы "за сямю пячаткамі", або, калі хочаце, забароны.

У сваіх развагах аўтары з Лепеля У.Шушкевіч, М.Гарбачоў, В.Быкаў, сталыя людзі розных заняткаў — карэспандэнт райгазеты, старшы інжынер і рабочы слесар — спачуваюць "талакоўцам", лічаць, што іх крыты-

куюць і зневажаюць несправядліва. Натхнёныя дзейнасцю "Талакі", яны ў Лепелі стварылі ініцыятыўную групу па прапагандзе беларускай мовы, якая распрацавала спецыяльную праграму, узгодненую ў райкоме партыі. У выніку ў горадзе ўжо з'явіліся першыя шыльды на роднай мове. Далейшага вам плёну, сябры!

А.Якімовіч з вёскі Касцяёва, што на Слонімшчыне, прыходзіць да вываду: "Не, не проста на сімвалы нападае У.Гойтан. Нападае ён на тых, хто імкнецца адрадзіць сваю культуру".

М.Купава клапоціцца аб неабходнасці вывучэння і выкарыстання беларускай нацыянальнай сімволікі (герба "Пагоня", сцяга). Ён прыводзіць прыклады з міжнароднага вопыту. Польшча, Чэхаславакія, Балгарыя і іншыя сацыялістычныя краіны карыстаюцца старажытнымі сімваламі ў якасці сучаснай дзяржаўнай сімволікі.

Цікавы факт з мінулага стагоддзя. Паўстанцы К.Каліноўскага змагаліся пад сцягам з выявай "Пагоні". Яна была адлюстравана на спражках, бляшаных знаках, на шапках паўстанцаў, а таксама з'яўлялася неад'емным элементам пячатак. Мураўёў-вешальнік выдаў загад карнікам знішчыць "Пагоню" як рэвалюцыйны сімвал.

У наш час "Пагоня" з'яўляецца элементам герба горада Беластока, дзе ці не большасць насельніцтва — беларусы. Фірменны поезд Беласток—Варшава называецца "Пагоня". М.Купава, наш ужо вядомы мастак, піша: "...існуе пэўная мастацкая заканамернасць, якая грунтуецца на традыцыях народнай эстэтыкі. Яе лёгка прасачыць на прыкладах беларускага народнага адзення, народнага ткацтва і вышыўкі, дзе чырвоны арнамент наносіцца на белае поле (рушнік, фартух). Гэтая традыцыя вельмі старажытная, і з'яўленне бела-чырвона-белага сцяга заканамерна вынікае з той жа самай эстэтычнай крыніцы. У 20—30-х гадах бела-чырвона-белы сцяг у Заходняй Беларусі ва ўмовах буржуазнай Польшчы разглядаўся і ўспрымаўся польскімі ўладамі як рэвалюцыйная адзнака, як сімвал свабоды і незалежнасці беларускага народа".

Хвалюе і прымушае задумацца ліст, прысланы з горада Казяц-Руда Літоўскай ССР. Яго аўтар — сакратар партыйнага камітэта доследнага камбіната драўляных вырабаў А.Мінін. Ён абураецца публікацыяй у газеце "Звязда" артыкула, які па яго словах, "ачарняе сімвал літоўскага і беларускага народаў — старжытны герб "Пагоня". У канцы ліста А.Мінін піша: "Турбуе факт, што калі ў Савецкай Літве герб "Пагоня" афіцыйна прызнаны як паўнапраўны сімвал нацыянальнага гонару народа, у "Звяздзе" друкуецца матэрыял, які фарміруе ў чытачоў адносіны да "Пагоні" як да двайніка гітлераўскай свастыкі.

Працоўныя Літвы і Беларусі — даўнія партнёры па сацыялістычным спаборніцтве, у іх моцныя гістарычныя сувязі і багатыя рэвалюцыйныя традыцыі, і нельга дапусціць, каб хтосьці падобнымі публікацыямі спараджаў узаемны недавер паміж братнімі народамі".

Такі папрок трэба аднесці і да прэтэнцыёзнага артыкула У.Бегуна, надрукаванага ў майскім нумары "Политического собеседника" за мінулы год, дзе ён паспяшаўся абвясціць "Пагоню "эмблемай нацыяналізму і рабалепства перад замежнымі гаспадарамі — раней гітлераўскімі, сёння амерыканскімі".

У артыкуле нават указаны "вінаватыя": герб выкарыстаны пры афармленні кафэ "Траецкі пернік" у Мінску і пакояў у інтэрнаце завода па апрацоўцы спартыўных тавараў у Маладзечне. Вынік выступлення У.Бегуна — ліквідацыя выявы "Пагоні"** на фасадзе будынка кафэ ў Траецкім прадмесці.

Між тым, незадоўга да гэтага ў газеце "Известия" быў надрукаваны здымак кафэ з выразнай "Пагоняй" — як станоўчы прыклад узнаўлення старажытных помнікаў у Беларусі.

Мне даводзілася часта сустракацца з літоўскімі калегамі на навуковых нарадах, чуць і бачыць на свае вочы, з якім тактам суседзі-гісторыкі, усе вучоныя выступаюць пры абмеркаванні розных пытанняў і асабліва тых, якія датычаць нацыянальнай свядомасці, памяці народа. А нашы? Як жа так можна? Дзеля чаго яны гэта робяць?

Адказ знаходзім у лісце М.Купавы: "Падкінуўшы і раздзьмуўшы праблему з "Пагоняй" і сцягамі, антыперабудовачныя сілы імкнуцца адцягнуць увагу грамадскасці ад надзённых праблем: дэмакратызацыі, абнаўлення ўсіх сфер жыцця..."

Нядаўна ў газеце "Правда" надрукавана інфармацыя пра сімвалы дзяржаўныя і нацыянальныя. У Вільнюсе на вежы Гедыміна 7 кастрычніка быў узняты трохкаляровы сцяг побач з дзяржаўным сцягам. Аднаўляюцца старыя народныя святы: Дзень маці, Дзень памяці памёршых і іншыя. Літоўскую мову вырашана аб'явіць дзяржаўнай. Выкарыстанне нацыянальнай сімволікі, таксама як і роднай мовы, узбагачае людзей, культурнае жыццё народа.

У сувязі з гэтым не патрабуюць асаблівых каментарыяў думкі, выказаныя ў лісце Г.Сагановіча: "Ніхто не аспрэчвае таго факта, што ў часы Вялікай Айчыннай "Пагоню" і бела-чырвона-белы сцяг выкарыстоўвалі калабарацыяністы. Але ж гісторыя Беларусі пачалася не ў 1941 годзе... "Пагоня" вякамі была неадлучнай ад палітычна-

---

*** Заўважым, што там была не выява "Пагоні", а шыльда на якой быў намаляваны вершнік з пугай у руцэ. Але звышпільныя цэнзары ўбачылі і тут "националистический сивол"! — А.Ц.*

культурнага жыцця нашага і братняга літоўскага народаў, жывіла іх жыццястойкасць ідэяй-заклікам "абароны Бацькаўшчыны ад ворагаў". Сімвалы за здраднікаў не адказваюць. Калабарацыяністы ў народа не пыталіся дазволу... Недальнабачна раптам рабіць крамолу з "Пагоні", абвяшчаць яе нацыяналістычнай і атаясамляць з ганебнымі, злачыннымі справамі калабарацыяністаў".

Застаецца толькі прыгадаць, з якімі ворагамі заклікала змагацца "Пагоня", дзе вытокі сімвала, якое дачыненне маюць да яго беларусы.

Герб "Пагоня" набыў асаблівае значэнне ў Вялікім княстве Літоўскім. Поўная назва гэтай феадальнай дзяржавы з XV стагоддзя — Вялікае княства Літоўскае, Рускае, Жамойцкае. Цэнтрам яе быў спачатку Навагародак (Навагрудак), з 1328 г. Вільня. Дзяржава існавала на тэрыторыі Літвы і Беларусі ў XIII—XVIII стагоддзях, Украіны да 1569 года і невялікай часткі Расіі да 30-х гадоў XVI стагоддзя. Беларускія і ўкраінскія землі тады называлі "рускімі".

Ф.Энгельс адзначыў, што беларускія і ўкраінскія землі знайшлі сабе абарону ад навалы заваёўнікаў, "далучыўшыся да так званага Літоўскага княства". Вялікія князі літоўскія не мелі дастатковых сацыяльна-эканамічных і палітычных сродкаў для трывалага падпарадкавання Беларусі і Украіны. Таму яны абавязваліся тут не рушыць "старыны" і не ўводзіць "навіны". Вялікае княства было федэратыўнай дзяржавай, у складзе якой завяршылася фарміраванне беларускай і ўкраінскай народнасцей. З другой паловы XIV стагоддзя беларуская мова становіцца тут дзяржаўнай мовай. Грамадзяне дзяржавы называліся "ліцвінамі".

Прыгадаем тое, як усходнім славянам сумесна з лівамі і латышамі давялося змагацца супроць крыжаносцаў — нямецкіх, дацкіх, шведскіх рыцараў-заваёўнікаў, калі яны ўварваліся ва Усходнюю Прыбалтыку ў пачатку XIII стагоддзя. Улічваючы грозную небяспеку, славянскія і прыбалтыйскія народы аб'ядноўвалі свае сілы і наносілі ўдары па варожых полчышчах. Заваёўнікі разглядалі Прыбалтыку, як зручны плацдарм для "націску на ўсход". Грабежніцкія паходы прыкрываліся ідэяй распаўсюджання хрысціянства сярод язычнікаў Прыбалтыкі і "схізматыкаў" Русі.

Крыху пазней пачалося наступленне крыжаносцаў у Прывісленне. У 1217 годзе быў аб'яўлены крыжовы паход супроць язычнікаў прусаў і літоўцаў. Крыжаносцы былі злейшымі ворагамі незалежнасці народаў Прыбалтыкі. Рыцары намерваліся каланізаваць іх, каб потым працягваць свой заваёўніцкі паход на Русь.

Барацьба з нямецкай агрэсіяй не сціхала на працягу

ўсяго XIII стагоддзя. Палачане прымалі ўдзел разам з войскам літоўскіх князёў, латышамі і эстонцамі ў бітве супроць захопнікаў каля возера Дурбе ў 1260 годзе. Палачане на чале з князем Таўцівілам дапамаглі наўгародцам і пскавічам нанесці паражэнне крыжаносцам і адбіць Юр'еў (Тарту).

Пачатак стварэння Вялікага княства Літоўскага звязаны з імем Міндоўга. У сярэдзіне XIII стагоддзя ён аб'яднаў некаторыя літоўскія і беларускія землі. Яго пераемнікі працягвалі палітыку ўмацавання дзяржавы і пашырэння яе тэрыторыі. Бесперапынна даводзілася адбіваць напады крыжаносцаў, якія аб'ядналіся ў ваенна-палітычны саюз — Тэўтонскі ордэн.

У сярэдневяковым грамадстве тых часоў сімвалы, гербы мелі значэнне не толькі сацыяльна-палітычнае, але і непасрэдна практычнае.

Гербы размяшчалі на шчытах, сцягах (харугвах), сёдлах, шлемах. Рабілася гэта па дзвюх прычынах. Па-першае, дзеля таго, каб у паходзе ці на вайне распазнаць па гербу і сцягу сваіх сярод чужых. Па-другое, у тую сярэдневяковую эпоху герб лічыўся знакам воінскай доблесці. Ён меў дэвіз — кароткае выказванне, якое тлумачыла сэнс эмблемы.

Паводле Густынскага летапісу, Віцень "нача княжити над Литвою измысли себе герб и всему княжеству печать: рыцер збройный на коне с мечом, еже ныне наричут погоня".

У дакуменце 1387 года растлумачваецца дэвіз герба і падкрэсліваецца, што, паводле народнага разумення, "пагоня" — гэта праследаванне ворагаў, каб яны ўцякалі з нашай зямлі. У барацьбе з крыжаносцамі павінна было ўдзельнічаць усё мужчынскае насельніцтва, здольнае насіць зброю, а не толькі ваенныя. У другой крыніцы — "Хронiцы Літоўскай і Жмойцкай" — пацвярджаецца: "в гербе муж збройный, на коню белом, в полю червоном, меч голый, яко бы кого гонячи держал над головою, и есть оттоля названный "погоня"."

Невыпадкова ў лепапісе "Хронiцы Быхаўца" адзначана, што князь Нарымунт таксама меў герб "человека на коне с мечом". Нарымунт — Глеб Гедымінавіч з'яўляўся ўдзельным князем пінскім і князем полацкім. Захавалася яго пячатка на дагаворы Полацка з Рыгай 1338 г. На правым яе баку адлюстраванне князя з мячом на кані, на левым — надпіс: "Печать княжа Глебава".

Каб зразумець пачатковы сэнс сімволікі "Пагоні", прыгадаем зноў гісторыю. Віцень княжыў з 1293 да 1316 года і знаходзіўся ў Навагародку. Ён умацоўваў дзяржаву, абапіраючыся на Навагародскае, Гродзенскае, Полацкае княствы. У 1294 годзе змагаўся супроць жмудскіх феада-

лаў, якія схіляліся да саюзу з нямецкімі рыцарамі. Пры гэтым князі літоўскае і беларускае войска адбіла напады крыжакоў на Жэмайцію і беларускія землі. Берагі Нёмана сталі месцам зацятых бітваў войска Вялікага княства Літоўскага з Тэўтонскім ордэнам, калі ён асталяваўся паміж вусцямі рэк Віслы і Нёмана.

У бітвах з нямецкімі рыцарамі, якія ўварваліся на Панямонне, асабліва вызначаліся беларускія атрады на чале з Давыдам Гарадзенскім. Працытуем, што аб гэтым напісана ў "Гісторыі Літоўскай ССР" (1978 г.): "У 1284 г. крыжаносцы пад кіраўніцтвам магістра Конрада Шырберга напалі на Гродна і абрабавалі горад. У 1295—1296 гг. яны зноў спустошылі Гродзенскую зямлю. Ваенныя набегі сталі больш частымі, рыцары даходзілі да Навагародка. У 1314 г. яны аблажылі замак і горад, але былі разбіты аб'яднаным войскам гараджан і літоўцаў. Узначаліў гэтае войска гродзенскі стараста Давыд. У 1323 г. пад яго кіраўніцтвам аб'яднаныя дружыны аказвалі дапамогу Пскову і на рацэ Нарве нанеслі паражэнне нямецкім і дацкім рыцарам". Вось яно, братэрства па зброі паміж літоўцамі, беларусамі, рускімі ў сумеснай барацьбе супроць "націску на ўсход". Сягае баявое братэрства ў старажытныя часы. Гэту памяць нам трэба берагчы і ёй ганарыцца.

На рубяжы XIII—XIV стагоддзяў за няпоўную чвэрць стагоддзя Вялікаму княству прыйшлося адбіваць звыш 30 нападаў тэўтонаў і прымаць удзел яшчэ ў 14 паходах супроць іх. У святле такіх фактаў становіцца зразумелай сімволіка "Пагоні" і яе папулярнасць у сярэдневяковай літоўска-славянскай дзяржаве.

Барацьба з нямецкай феадальнай агрэсіяй была першачарговай справай Вялікага княства Літоўскага ў XIV — пачатку XV ст., калі тэўтоны ўзмацнілі свае грабежніцкія паходы.

Толькі за кароткі перыяд з 1345 па 1392 гады крыжакі зрабілі 96 нападаў на Літву і Беларусь. Адбылася буйная бітва на рацэ Стрэве ў 1348 годзе. Крыжаносцы вымушаны былі пакінуць межы Літвы. Шмат разоў рабілі яны беспаспяховыя спробы захапіць Полацк.

"Пагоня" сустракаецца на пячатках Гедыміна і Альгерда, якім давялося ваяваць з Тэўтонскім ордэнам. Спачатку яна была асабістай эмблемай князя і толькі з цягам часу стала гербам роду, дынастыі, зямлі, дзяржавы.

"Пагоня" была гербам вялікага князя Вітаўта. Толькі на шчыце конніка быў намаляваны не падвоены крыж, а тры слупы (калюмны). Другі варыянт герба Вітаўта — князь на троне з мячом у правай і шчытом з "Пагоняй" у левай руцэ.

За дзяржаўны герб Вялікага княства Літоўскага "Паго-

ня" была прынята ў 1384 годзе. Калі Ягайла стаў польскім каралём, ён аб'яднаў у адным гербе "Пагоню" і польскі герб "Арла", але нярэдка ўжываў іх паасобку, гэтак жа, як і ягоны сын Казімір.

Пад сцягамі-харугвамі з адлюстраваннем "Пагоні" ішлі ў бой на Грунвальдскім полі 30 з усіх 40 баявых атрадаў, якія выставіла Вялікае княства Літоўскае пад камандаваннем Вітаўта супроць тэўтонаў у 1410 годзе. Дзесяць палкоў мелі на сцягах выяву слупоў Гедымінавічаў ("калюмнаў").

Па няпоўных даных пісьмовых крыніц, з беларускіх земляў у складзе войска Вітаўта былі атрады з Полацка, Віцебска, Гродна, Бярэсця (Брэста), Пінска, Навагародка, Ліды, Ваўкавыска, Мсціслава, Драгічына, Мельніка. На самай жа справе беларускіх атрадаў было намнога больш. Менавіта ім належала большасць харугваў з выявай "Пагоні".

Беларускія атрады разам з польскімі, літоўскімі, рускімі, украінскімі і іншымі мужна змагаліся ў Грунвальскай бітве. Беларускія і літоўскія воіны першымі прынялі страшэнны ўдар тэўтонаў, панеслі велізарныя страты. У крытычны момант бою асабліва вызначыліся тры смаленскія атрады, у склад якіх уваходзіў атрад з Мсціслава. Усе атрады ўзначальваў сын мсціслаўскага князя Сымона-Лугвеня Юры. Крыжаносцы былі ўшчэнт разбіты. Пасля гэтага на працягу пяці стагоддзяў (да 1914 года) на беларускую зямлю больш не ступала нага ўзброенага немца.

Паводле паведамленняў аўтараў XVI стагоддзя, адлюстраваннне "Пагоні" было на ваенных харугвах гарадоў: Мінска, Навагрудка, Мсціслава, Віцебска, Вільні, Трокаў, Драгічына (Надбужскага), а таксама ваяводстваў: Берасцейскага, Віцебскага, Мсціслаўскага, Мінскага, Віленскага, Навагрудскага, Полацкага і Рэчыцкага павета.

"Пагоню" можна бачыць на гербах Магілёва, Віцебска, Гарадка, Дрысы, Лепеля, Полацка, Рэчыцы, Суража, Чэрыкава, якія, з улікам старажытных традыцый,*** былі зацверджаны ў канцы XVIII—XIX стагоддзяў царскім урадам. "Пагоня" — адна з асноўных эмблем усёй геральдыкі гарадоў Беларусі. Яна ўжывалася на гербах буйных феадалаў. Выдатны рускі гісторык В.Н.Тацішчаў у сваёй "Гісторыі Расійскай" так і занатаваў: "Гербам Белай Русі здаўна быў коннік белы ў чырвоным полі, які трымаў

**** Зацвярджэнне ў канцы XVIII ст. Пагоні ў якасці гарадскога сімвала для беларускіх гарадоў, не было актам, які ўлічваў старажытную традыцыю. Наадварот, царскі урад свядома імкнучыся прынізіць Пагоню, як агульнадзяржаўны і агульнанацыянальны сімвал, пачаў яго надаваць гарадам. Другой мэтай гэтага акта было імкненне выкрэсліць з народнай памяці як старажытныя (магдэбурскія) гербы, так і дэмакратычныя традыцыі і ідэі самакіравання. — А.Ц.*

шаблю (меч) перад сабой".

Некаторыя пытанні геральдыкі Беларусі асвятляюцца ў змястоўнай брашуры А.Цітова "Гербы беларускіх гарадоў". Выйшла яна ў свет у 1983 г., тыражом усяго 1000 экземпляраў. У гандлёвую сетку наогул не паступіла. Значная частка тыражу "захоўвалася" на ўсялякі выпадак у падвале, дзе згніла, а потым была выкінута на сметнік. Брашура, выдадзеная ўпершыню ў Беларусі, трапіла ў рукі вельмі нямногіх чытачоў.

Гісторыя герба "Пагоня" — гэта наша спадчына, гераічная і драматычная. Яе мы павінны ведаць і ёй ганарыцца.

Калі гэты матэрыял быў здадзены ў рэдакцыю "ЛіМа", з'явіўся артыкул "Эвалюцыя палітычнага невуцтва" у газеце "Вячэрні Мінск" за 21 кастрычніка, праз дзень — у "Советской Белоруссии" пад рубрыкай "Пункт гледжання", а таксама ў іншых выданнях. У ім група аўтараў закранае пытанне пра герб "Пагоня" і нацыянальны сцяг, якія зноў аб'уляюцца "нацыяналістычнымі". Аднак новых аргументаў у параўнанні з вышэйразгледжанымі выступленнямі У.Гойтана і У.Бегуна не прыводзіцца і зусім адсутнічае гістарычны экскурс у мінулае, адкуль бяруць пачатак сімвалы, характэрныя як для Літвы, так і Беларусі, які ў дадзеным выпадку зусім неабходны.

Літаратура і мастацтва,
1988 г., 11 лістапада.

Анатоль ЦІТОЎ

У цені двухгаловага арла

Гісторыя герба "Пагоня", асабліва час яго ўзнікнення, так ці іначай разглядалася ў розных даследваннях. Але мы ведаем мала або не ведаем зусім, які ўплыў на нацыянальную свядомасць рабіў герб "Пагоня" пазней, у XVIII і XIX ст., знаходзячыся ў цені двухгаловага расійскага арла.

Калі, пасля далучэння ўсходняй частцы Беларусі да Расійскай імперыі (1772 г.), царскі ўрад стварыў Палявы гусарскі беларускі полк, у 1775 г. ён быў укамплектаваны "да поўных шасці эскадронных штатаў нацыянальнымі людзьмі зноў далучанай да Расіі па першаму падзелу Польшчы—Беларускай губерні". У наступным годзе полк атрымаў уласны штандар з гербам, на якім шчыт падзелены на два полі: у чорна-залатым — выява чорнага двухгаловага арла, у дольнай чырвонай частцы — выява літоўскага ўзброенага ездака на белым кані, з узнятай шабляй". Колер самога штандара быў белы. Беларускія гусары насілі чорныя дуламы (кароткія курткі са стаячым каўняром) і чорныя чакіры (вузкія гусарскія штаны) аздобленыя жоўтымі матузкамі і сярэбранымі гузікамі.Ківер бы ўпрыгожаны белым шарсцяным бантам, які прымацоўваўся стужкай. Колер стужкі невядомы, у апісанні формы яна не агаворана, а літаграфія сярэдзіны мінулага стагоддзя, што захавалася да нашага часу, на жаль, чорна-белая. Але, як нам здаецца, стужка мусіла быць чырвонай, таму што, адпаведна з правіламі геральдыкі, менавіта на гэтыя колеры раскладаецца герб "Пагоня", які быў за штандары Палявога гусарскага беларускага палка. Акрамя палкавых, існавалі ротныя сцягі — першыя, як правіла, белыя, другія паласатыя, пры

гэтым колькасць палос вызначалася па жаданню камандзіраў. На палкавых штандарах дамінаваў дзяржаўны герб на ротных — палкавы.

На жаль, да нашых дзён палкавыя сцягі не захаваліся, як і сцяг беларускіх гусараў XVIII ст., полк якіх праіснаваў з 1776 да 1783 г.г., калі яго перайменавалі ў Варонежскі.

Прыкладна ў той жа час (70-я гады XVIII ст.) быў створаны і Полацкі мушкецёрскі полк. Герб яго баявога сцяга — у правым, залатым, полі шчыта — палова чорнага расійскага арла, у левым, чырвоным, зноў — Пагоня. У 1790 г. войска пад кіраўніцтвам А.Суворава авалодала апорай Асманскай імперыі — крэпасць Ізмаіл. Галоўная роля ў гэтай перамозе належала менавіта полацкім мушкецёрам, якія першымі ўварваліся ў крэпасць. Полацкія палкі ўпамінаюцца нават у паэме Д.Г.Байрана "Дон Жуан".

Выява Пагоні была не толькі на баявых сцягах XVIII ст., яна жыла і ў наступным, XIX ст. Сведчанне таму — штандары лейб-гвардыі Гродзенсага гусарскага палка. Гэтая вайсковая часць пачала фарміравацца ў 1824 г. з ураджэнцаў "літоўскіх" губерняў (нагадаем чытачу, што літоўскімі губернямі ў той час лічыліся Мінская, Гродзенская і Віленская, а беларускімі — Віцебская, Магілёўская і Смаленская), а таксама з часткі Клясціцкага палка, як да 1824 г. насіў назву Гродзенскага. Ужо ў 1807 г. полк наводзіў жах на напалеонаўскіх салдат, якія клікалі гродзенцаў "сінімі гусарамі" — па колеру іхняй формы. Асабліва праславіўся полк у Айчынную вайну 1812 г. Менавіта яму належыць слава першых перамог над французскімі войскамі ў бітве пад Клясціцамі, дзе быў смяротна паранены адзін з самых папулярных герояў Айчыннай вайны ўраджэнец Віцебшчыны генерал Я.П. Кульнёў. Напалеон, даведаўшыся пра смерць Кульнёва, паслаў у Парыж вестку аб тым, што "генерал Кульнёў, адзін з лепшых афіцэраў, рускай лёгкай кавалерыі, забіты пад Дарысай".

Гэты полк удзельнічаў у "бітве народаў" пад Лейпцыгам у кастрычніку 1813 г. Гродзенскі ж гусарскі полк першым з рускай арміі прайшоў праз "сталіцу свету", як тады звалі Парыж, а лейб-гвардыі Гродзенскі гусарскі полк таксама першым увайшоў у вызваленую ім у час руска-турэцкай вайны 1877—1878 гг. Сафію. На малінавых з белым гусарскіх ківерах воінаў была выява двухгаловага арла, на грудзях якога — як прыналежнасць і напамінак аб паходжанні — Пагоня. Дарэчы, з 16 гусарскіх палкоў Расіі толькі два насілі назву лейб-гвардзейскіх — полк "Яго Вялікасці" і Гродзенскі.

У розныя гады пад штандарамі гродзенскіх гусараў і

лейб-гусараў служылі Я.Кульнёў, паэт-гусар, партызан Д.Давыдаў, дзекабрыст М.Лунін, які памёр на царскай катарзе. М.Лермантаў і інш.

Але былі і ганебныя старонкі ў гісторыі гэтых палкоў — удзел у падаўленні паўстання 1831 і 1863 гг.

Герб "Пагоня" існаваў не толькі на штандарах вайсковых часцей, што фарміраваліся з ураджэнцаў Беларусі. У канцы 50-х гадоў мінулага стагоддзя быў распрацаваны вялікі герб Расійскай імперыі, дзе на крылах царскага арла былі размешчаны аб'яднаныя шчыты розных зямель. Сярод іх — шчыт аб'яднаных гербаў княстваў беларускіх, на якім былі прадстаўлены тры гербы — полацкі, віцебскі і мсціслаўскі. (Праўда, варта адзначыць, што апошні можна поўнасцю аднесці да пазнейшых тварэнняў дэпартамента герольдыі). На полацкім і віцебскім — выявы традыцыйнага герба былых княстваў — Пагоні, адпаведна ў сярэбраным і чырвоным палях.

Шчыт аб'яднаных гербаў княстваў і абласцей Паўночна-Заходняй Расіі таксама ўключыў гербы Вялікага княства Літоўскага, Самагіціі (Жмудзі) і Беластоцкай вобласці. У правым, чырвоным, полі, як на папярэднім шчыце, выява Пагоні, у ніжнім, рассечаным — у верхняй частцы сярэбраны аднагаловы (польскі) арол, у ніжняй зноўтакі Пагоня (як вядома, Падляшша-Беласточчына была анексіравана Каронай Польскай перад заключэннем Люблінскай уніі ў 1569 г.) і нарэшце ў левым полі — герб Самагіціі з выявай чорнага мядзведзя.

Яшчэ ў сваёй бессмяротнай паэме "Пан Тадэвуш" (дзея ў якой разгортваецца ў першыя дзесяцігоддзі XIX ст. на Навагрудчыне — "Літве"). Адам Міцкевіч, гаворачы аб будучай вайне Напалеона з Расіяй, пісаў: "...Няхай заіржыць тут пагоня, на Жмудзі вядзмедзь хай раўне!" Нам здаецца, што ў гэтых радках М.Міцкевіч апіраўся і на яшчэ жывую тады геральдычную традцыю, і на гістарычную памяць сваіх сучаснікаў і землякоў. Усё гэта вельмі добра сведчыць аб тым, што асноўным у гербе Жмудзі была выява чорнага мядзведзя, а не Пагоні.

У паўстанні 1863 г. герб "Пагоня" у спалучэнні з "арлом белым" стаў сімвалам барацьбы. Царскі сатрап Мураўёў-вешальнік забараніў насіць жалобныя і рэвалюцыйныя знакі — чорныя шапкі з белымі султанамі, спражкі з аб'яднаным гербам Польшчы і Літвы.

Такім чынам, герб "Пагоня" у XIX ст. стаў, з аднаго боку, сімвалам афіцыйнай тэндэнцыі, а з другога — рэвалюцыйна-дэмакратычнай. Але ва ўсіх выпадках ён атаясамліваўся з канкрэтнай тэрыторыяй — сучаснай Беларуссю, хаця часта называўся літоўскім. У XIX ст. беларускімі губернямі лічыліся тыя, якія адышлі да Расіі ў часе першага падзелу ці раней, — гэта

Віцебская, Магілёўская і Смаленская, а "літоўскімі" — Мінская. Гродзенская і Віленская, пазней жа - толькі дзве апошнія. Гэта знайшло сваё адлюстраванне і ў губернскіх гербах — калі ў першым гербе Гродзенскай губерні была выява Пагоні ў горнай частцы шчыта, а ў дольнай — і зубра, то пры наступным "рэдагаванні" (у 1845 г.) быў пакінуты толькі зубр. Гербамі з Пагоняй карысталіся таксама Віленская і Віцебская губерні. З 1845 г. пачынаецца да волі шырокае ўвядзенне павятовых гербаў. У горнай частцы гербаў Ашмянскага, Вілейскага, Дзісненскага, Лідскага павета Віленскай губерні заставалася Пагоня. З астатніх павятовых гербаў яна знікла, але заставалася на тых гербах. Які былі нададзены беларускім гарадам пераважна ў канцы XVIII ст. Хоць гербы часта насілі штучны характар і былі ўніфікаваны паводле агульнага ўзору, у адрозненне ад магдэнбургскіх яны адлюстроўвалі праз сімволіку герба старажытны зямельны сімвал, а не гарадскія асаблівасці.

Гэтая тэндэнцыя найбольш яскрава адбілася на герабх Віцебскай і Магілёўскай губерняў, колішняй радзіме Пагоні. Усяго царскім урадам было нададзена 9 гарадскіх гербаў з яе выявай.

Адлюстраванне старажытнай Пагоні на беларускіх губернскіх, павятовых, гарадскіх, вайсковых гербах было з'явай, якая канстатавала асэнсаванне суседнімі народамі тоеснасці геаграфічна-этнічнай Беларусі і яе герба "Пагоня".

Спадчына,
1983, № 2.

Уладзімір КАЗБЯРУК

Аб сімвалах і колерах

Сярод навукоўцаў і чыноўнікаў сёння нямала людзей, якія чамусьці баяцца нацыянальнай гісторыі і ўсімі сіламі намагаюцца адгарадзіць ад яе ўсіх нас. З нейкай асаблівай заўзятасцю яны накідваюцца на гістарычную сімволіку, на герб "Пагоня" і бела-чырвона-белы сцяг. Пры гэтым дзесяткі, калі не сотні разоў паўтараецца адзін і той жа аргумент: у час Вялікай Айчыннай вайны гэтымі сімваламі карысталіся паслугачы фашыстаў. Быццам яны ўсё гэта і прыдумалі.

А колькі было тых паслугачоў, які па сваіх ідэйных перакананнях служылі фашыстам і для якіх тыя сімвалы маглі мець нейкае значэнне? Я не ўпэўнены, што набралася б некалькі дзесяткаў.

Вядома, быў "батальён" была "самаахова", былі паліцаі. Але ў кожным народзе знойдуцца людзі, гатовыя на любую брудную работу. Для іх ніякія сімвалы не маюць значэння.

Практычна гербам "Пагоня" і бела-чырвона-белым сцягам карысталіся чужынцы, тыя ж самыя, што гаспадарылі ў Доме ўрада ў Мінску, ва ўсіх школах, бальніцах, на вакзалах. Дык што з гэтымі ўсімі будынкамі рабіць, калі іх фашысты апаганілі? Можа, таксама разбурыць? Зрабіць тое ж, што і з мінскай Нямігай, што рабілася з рознымі цэрквамі, касцёламі і іншымі помнікамі архітэктуры?

Ёсць яшчэ і больш сур'ёзнае пытанне. Пад ідэйным прыкрыццём якіх сімвалаў знішчаліся людзі — мільёны савецкіх людзей, беспартыйных і камуністаў, рэвалюцыянераў з ленінскай гвардыі і самых сціплых працаўнікоў — у Курапатах, на Салаўках, па ўсёй

велізарнай краіне? І ці вінаваты гэтыя сімвалы, што з імі нехта так абыходзіўся?

У намаганнях бэсціць "Пагоню" — прытым без усякай меры — расправіцца з гістарычнай, а заадно і з нацыянальнай свядомасцю народа, знішчыць яе разам з мовай. У гэтым уся бяда. А тое, што ў беларускага, літоўскага, польскага народаў быў нейкі Грунвальд і што там "Пагоня" натхняла нашых продкаў — прафесійных фальсіфікатараў гісторыі зусім не цікавіць.

А што сказаць можна пра сцяг? Спалучэнне бела-чырвона-белага колеру не мае за сабой такой багатай гісторыі, таксама, як і зялёнага з чырвоным. Але пры гаворцы аб гэтых сцягах не ўлічваецца адна акалічнасць. Чырвоны — гэта не толькі колер пралетарскага сцяга, сімвал сацыялістычнага руху, але і колер сцягоў, пад якімі воіны-беларусы і літоўцы змагаліся супраць крыжакоў, у тым ліку і пад Грунвальдам. "Пагоня" красавалася на чырвоным фоне сцяга. Так што чырвоны колер мае свае глыбокія гістарычныя карані.

А белы? Чамусьці мы забываем, што Русь у нас, як сказаў Францішак Багушэвіч, — "не вялікая, не малая, не чырвоная, не чорная яна была, а белая, чыстая: нікога не біла, не падбівала, толькі баранілася". Дык чаму ж гэты белы колер — колер першароднай чысціні, што так надзейна захаваўся ў наша назве, у найменні ўсяго народа, не павінен захавацца і ў сцягу?

Спалучэнне белага і чырвонага ёсць у нашых суседзяў — палякаў. Паўтараць польскі сцяг у нас няма падставы. А гэта значыць, што патрэбна нейкае іншае спалучэнне, але іменна белага і чырвонага колераў. Гэтага патрабуе і гісторыя, гэта апраўдваецца і сучасным станам. Між тым супраць спалучэння бела-чырвона-белага колераў пакуль што ніхто не выказаў хоць колькі-небудзь пераканаўчых довадаў.

Літаратура і мастацтва,
1989 г., 12 мая.

Віталь КОШАЛЕЎ

Колеры "Пагоні"

Прачытаў у "ЛіМе" (нумар ад 12.05) ліст Уладзіміра Казберука, прысвечаны нашай нацыянальнай сімволіцы. Хоць мая прафесія ніяк не стасуецца з гэтай тэмай (я—урач-тэрапеўт), але яшчэ са школьных часоў я вельмі цікаўлюся геральдыкай. Хачу падзяліцца некаторымі сваімі меркаваннямі, бо не магу не заўважыць, што аднаго толькі эмацыянальна-узнёслага стасунку да гістарычных сімвалаў роднага краю недастаткова, каб давесці слушнасць свайго пункту гледжання. Трэба мець больш дакладныя ўяўленні аб агульных прынцыпах фарміравання геральдычных знакаў. Калі з "Пагоняю" усё здаецца зразумелым, дык адносна колеру сцяга аўтар допісу вельмі памыляецца, калі лічыць, што яны могуць быць выбраны адвольна. Хачу звярнуць увагу на тую важную акалічнасць, што самастойнае значэнне колеры сцяга маюць толькі па-за межамі класічнай геральдыкі (так званы варварскі геральдычны стыль).

Даўней сцягі (штандары, харугвы, буньчукі, прапорцы, значкі; памятаеце — "уланы з пестрымі значкамі..."?) спаўнялі не толькі і не столькі рэпрэзантацыйныя функцыі, а з'яўляліся найперш неабходнымі элементамі кіравання вайсковымі дзеяннямі ў тыя далёкія часы, калі адсутнічала тэлефонная і радыёсувязь. Нездарма і воінскія званні звязаны з гэтымі знакамі — харунжы, прапаршчык, буньчучны атаман і інш. Нацыянальных і дзяржаўных сцягаў (ў сучасным сэнсе) на тыя далёкія часы проста не існавала. Можа, менавіта таму, як піша У.Казбярук, "Спалучэнне бела-чырвона-белага колераў не мае за сабой такой багатай гісторыі", як "Пагоня"? Так і не.

Сапраўды, харугваў такога выгляду ў аналагах нашай гісторыі пакуль што не адкрыта. Бо на харугвах (знаках ваяводстваў, паветаў, асобных магнатаў) альбо выявы гер-

баў, альбо вобраз святога патрона. Напрыклад, арханёл Міхаіл патранаваў войскі Рускага (Кіеўскага) ваяводства, войскі запарожскіх казакаў.

Іншая рэч — сцягі менш значных вайсковых адзінак: рэгімэнтаў, швадронаў і г.д. Такі сцяг меў даносіць да кожнага ўдзельніка баталіі тую ж інфармацыю, як і баявыя харугвы, але ў спрошчаным, без залішняй дэталізацыі выглядзе. Інакш кажучы, класічная геральдыка вымагала і вымагае сціслых суадносін паміж выяваю герба і колерамі сцяга. Прыклады? Калі ласка. Цытую радкі з допісу У.Казберука: "Паўтараць польскі сцяг у няс няма падставы". Безумоўна. Тым, болей, што колеры польскага сцяга азначаюць: белы арол у чырвоным полі; таксама, як, напрыклад, колеры дзяржаўнага сцяга ФРГ (чорны, чырвоны, жоўты) — гэта чорны арол з чырвонымі кіпцюрамі на жоўтым фоне. Толькі гэта і нічога іншага.

Ну, дык якія колеры павінен уключаць сцяг, што атаясамлівае "Пагоню"? Бо герб гэты геральдычна дэшыфруецца, як "срэбны рыцар з чырвонаю тарчаю (шчытом) на белым кані". Адсюль: бела-чырвона-белы, бо срэбра геральдычна адпавядае беламу колеру.

Вось гэтай, зразумелай для іншых продкаў і забытай намі логікай карысталіся стваральнікі нацыянальнага сцяга беларусаў. Калі гэта адбылося? Даўно. Ніяк не ў XX стагоддзі. Сцяг існуе столькі, колькі існуе "Пагоня". Ускосным падцвярджэннем можа лічыцца штандар рэгіменту ўланаў Вялікага княства Літоўскага, які і зараз можна ўбачыць у вітрынах Віленскага гістарычнага музея. Праўда, ён мае чатыры, паясы: белы, чырвоны, белы, чырвоны, што ізноў жа дэшыфруецца як срэбны рыцар з чырвонай тарчай на белым кані ў чырвоным полі.

І хай не абураюць гэтыя колеры "пурытан" ад аднакаляровай "класавай" геральдыкі. Хай лепш не пашкадуюць гадзіну-другую свайго часу, каб адшукваць у гістарычных крыніцах тлумачэнне для колераў паважанай усімі чорна-залатой гвардзейскай стужкі. Я ўпэўнены, што яны з цікавасцю адкрываюць для сябе, што гэтае спалучэнне колераў, запазычанае са стужкі георгіеўскага крыжа, тлумачыцца вельмі проста: чорны двухгаловы арол Расійскай імперыі ў залатым полі. А андрэеўскі сцяг? Касы крыж — знак святога патрона Расіі Андрэя Першазванага. Вось і аказваецца, што ў такой старажытнай навуцы, як геральдыка, нічога выдумваць не трэба. Трэба проста трохі ведаць яе законы. Тады нават у рамках разгорнутых апошнім часам спрэчак будзе менш эмоцый, менш доказаў тыпу "бо так прыгажэй", менш непатрэбнай палітызацыі.

І яшчэ... Мне здаецца, што той палемічны імпэт, які

набрала дыскусія аб сімволіцы, пэўным чынам звязаны з адначасовым парадаксальным атаясамліваннем і супрацьпастаўленнем сімволікі дзяржаўнай і нацыянальнай. І зноў, прычнына — неразуменне і ігнараванне фундаментальных прынцыпаў не толькі геральдыкі, але ўжо і логікі. Чаму? Справа ў тым, што большасць краін маюць ідэнтычныя нацыянальныя і дзяржаўныя сімвалы. Большасць, але не ўсе. Напрыклад, нацыянальны сцяг ірландцаў — залатая арфа ў зялёным полі (ім карыстаюцца ірландцы ўсяго свету), а дзяржаўны сцяг Ірландскай рэспублікі — зялёна-белааранжавае палотнішча. Такіх прыкладаў шмат. Зліццё нацыянальнай сімволікі з дзяржаўнай адбываецца тады, калі дзяржава будуецца на агульнанацыянальным падмурку. Гістарычным лёсам нашай сучаснай дзяржаўнасці было наканавана будаўніцтва яе на класавых падвалінах. Адбітках гэтага факту і з'яўляецца адсутнасць пераймальнасці ў гістарычнай і сучаснай геральдыцы, разыходжанне паміж дзяржаўнымі і нацыянальнымі сімваламі. Гэта — адлюстраванне аб'ектыўных працэсаў. Гэта — знакі часу.

Маю надзею, што разуменне гістарычнай логікі трохі знізіць звышвысокі, як мне падаецца, эмацыянальны напал палемікі ў адносінах да даволі простага, але вельмі цікавага пытання.

Літаратура і мастацтва,
11 жніўня 1989 г.

*П.ТЮРИН, М.ТЮРИН**

“Nach Wendischen Siten”

(Из истории красно-бело-красной символики)

Изучать происхождение флагов государства — занятие на редкость увлекательное и поучительное поскольку в определенные периоды история флага вырастала до значений утверждения символа веры. Какой флаг признаешь над собой, какому флагу веришь и молишься, чему отдаешь почести, с чем связываешь свое прошлое и свое будущее — это те вопросы, которые неизменно встают, когда пытаются заново определить пути национального развития. Зачастую интерес к своему флагу приобретал чуть ли не маниакальные формы потребности выяснить, в полной или мере в достойных ли символах гордость за свой народ, его полноценность основных знаках национального суверенитета. Поэтому утверждению государственной геральдики, как правило, предшествует этап тщательных исследований ее онтологии, и потому же так часто происхождение многих флагов окружено легендарными, почти мистическими событиями в истории народа.

Официальная символика всех государств стремится к “патентной чистоте” — следованию формуле независимое государство — независимый флаг. Но особенно существенно соблюдение этого принципа для народов, лишь впервые в своей истории заявляющих о своей национальной самостоятельности, потому что именно степень “патентной чистоты” государственных символов отражает и декларирует уровень самостоятельности и независимости самого государства.

В той или иной мере различные закономерности про-

* *На жаль, ініцыялы аўтара, па незалежных ад складальніка прычынах, разшыфраваць не падалося магчымым. — А. Ц.*

цесса формирования государственной символики коснулись и истории красно-бело-красного флага, бывшего в течение 17 лет (1923—1940 гг.) государственным флагом Латвии.

Впервые о красно-бело-красном флаге в связи с лэттами (латгалами) упоминается в написанной на немецком языке Рифмованной хронике. В новое время (около 1870 г.) начало мнению, что красно-бело-красный флаг есть действительно латышский флаг, положили, со ссылкой на Рифмованную хронику, несколько студентов, входивших в Тербатское братство младолатышей.

Надо подчеркнуть, что в Рифмованной хронике, содержащей 12.016 строк, утверждению о том, что "красный флаг с белой полосой" — уделена фактически лишь одна строка и больше нигде в тексте об этом не говорится, а весь фрагмент, относящийся к этому месту, занимает 15 строк. Кроме того, достаточно вольные переводы с немецкого оригинала во многом маскируют историческую предметность Рифмованной хроники. Именно на эту часть хроники — фактически единственный аргумент (строки 9.215—9.229) — легла основная тяжесть в попытках убедить, что красно-бело-красный флаг — латышский. Для того, чтобы разобраться, что же побудило автора хроники, члена Ливонского (Тевтонского) ордена, к заявлению, что увиденный им осенью 1279 года флаг отряда Лантвера, ведомый "братом-рыцарем" из резиденции Ливонского ордена, — это "флаг лэттов", необходимо рассмотрение данного фрагмента хроники в более широком историческом контексте, чем тот, который содержится в ней самой.

Как отвечает комментатор Рифмованной хроники, изданной в 1936 году, Р.Клаустыньш, она значительно уступает в объективности Ливонской хронике Генриха Латвийского. Автор Рифмованной хроники зачастую не особенно хорошо различает не только отдельных лиц или противоборствующие силы (в частности епископство и Орден), но и народы — немцев, шведов, датчан, русских, с одной стороны, и племенную специфику местного населения, с другой.

Известно, что римский (рижский?) епископ для выполнения папской миссии и германизации восточной Прибалтики вынужден был основать Орден рыцарей-меченосцев, за пополнением которого он ежегодно отправлялся в Германию. Меченосцы, отличительным знаком которых были красный крест и меч на белом фоне, вербовались на год, в основном из числа "грешников", которым за их "рыцарство" было обещано отпущение грехов, а также из числа разорившихся и неимущих в Германии.

Уже вскоре после основания своего ордена в 1202 году "пилигримы" представляют самостоятельную силу, они практически выходят из-под контроля епископа, начинают конкурировать и даже враждовать с ним. Еще через несколько лет (1207 г.) они требуют от Альберта фор-

мального закрепления за ними доли завоеванного: происходит раздел Ливонии на три части. В соответствии с буллой папы Иннокентия III от 1210 г. магистру меченосцев Фолквину раздел Ливонии не только утверждался высшей инстанцией, но и предоставлял рыцарям право завоевывать новые земли без всяких по ним обязательств в отношении к епископу. Образовав государство в государстве, рыцари получили в свое прямое подчинение значительную территорию, и прежде всего ту, на которой находился Цесис (Wenden) — "город меченосцев". Разгромленный в 1236 году под Сауле объединенными силами земгалов и литовцев, этот орден вливается в Тевтонский орден в 1237 г. После своего поражения Орден меченосцев перестает существовать только номинально, он получает название Ливонского ордена.

В оригинале Рифмованной хроники сообщается, что флаг, который нес отряд лантвера из Вендена, был красный с белой полосой — по вендскому обычаю (nach wendischen siten). Поясняется, что Венден — замок, откуда и известен этот флаг, располагается на земле лэттов. Далее автор утверждает, что описанный им флаг — это действительно флаг лэттов.

Нет ничего удивительного в том, что когда в переводах на латышский язык "Wenden" заменяется на "Цесис", а "wendischen siten" — на "цесисский обычай" или "обычай цесисцев", то у большинства ее читателей никаких проблем относительно того "что есть что" и "кто есть кто" не возникает.

Каменный замок меченосцев Венден был построен в 1207г. неподалеку от уже имевшегося там (старого деревянного) замка вендов около озера Арайши — на территории, где жили венды**, и от имени которых новый замок получил свое название. О вендах многократно говорит Генрих Латвийский, отличая их от других племен, живущих рядом с ними, — ливов и лэттов. По мнению Г.Вирхуфа (один из священников Цесиа), автор Рифмованной хроники просто перепутал вендов с латышами.

Имеются историко-этнографические исследования, указывающие на распространенность в XIII веке местностей в Курляндии, где жили венды и где сохранились их названия. Много вендов жило около Дорпата (Тарту): расселялись у Новгорода, на реке Волхов и далее. В тексте Ливонской хроники также говорится о многочисленности вендов и рассказывается, что "венды в то время были бедны и жалки; прогнанные с Винды, реки в Куронии, они жили сначала на Древней Горе, у которой ныне построен город Рига, но откуда были опять изгнаны курами, многие были убиты, а остальные бежали к лэттам,

---

*** Венеды, венеты, венды, вiнды — самая старажытная, зафiксаваная ў пiсьмовых крынiцах назва славянаў. Гл.: Гiст. Энцыклапедыя Беларусi, т.2. — А.Ц.*

жили там вместе с ними и очень обрадовались приходу священника". Нигде в тексте Ливонской хроники не говорится о том, что венды враждовали с немцами, но что "братья-рыцари со своими вендами" воевали с язычниками, что "венды в то время были с немцами, многие из вендов составили что-то вроде наемного войска у меченосцев, в 1225 году папский легат в Ливонии внушал братьям-рыцарям налагать на вендов "лишь легкое бремя".

О распространенности вендов на южном побережье Балтийского моря и вообще в прибалтийском регионе говорит, в частности, тот факт, что еще Птолемей называл Балтийское море Венетским заливом.

Венды — это древний энтоним с основой ven(e)d применялся к славянам как к этническому целому, и это название было дано им извне и применялось только соседями-неславянами. Сравни: нем. Wenden, Winden, windisch, wendisch, эст. wene — "русские", финск. venala — "русский язык", venalainen — "русский", vena — "Русь", vanaks — "по-русски". Это же название у целого ряда древних авторов в формах Venedi, Venadi, Veneti встречается в контекстах, предполагающих нахождение соответствующего этноса в тех местах, где позже отмечены славяне.

В XI—XII вв. существовала на огромной территории между устьями рек Лабы (Эльбы) и Одры (Одера) на севере и до Дуная и Днестра на юге Вендская держава, состовшая из племенных княжеств вендов. Некоторые славянские племена совместно с польскими князьями боролись с немцами; позднее вендские княжества существовали часто как вассалы саксонских князей.

Расселяясь на восток, венды несли туда свои верования, обычаи, образ жизни. Одним из главных их божеств был Перун. Они строили храмы и драпировали их отделкой красного цвета, в них хранились священные знамена, которые особо почитались и к которым были приставлены специальные жрецы. Знамена выносились в праздники и во время военных походов, первосвященник вендов носил белое, вышитое золотом одеяние, поверх которого была красная повязка, выходя в море, венды вели свои корабли под красно-белыми флагами.

Здесь нужно заметить, что Э.Мугуревич и Я.Апалс считают: венды, которых описал Генрих Латвийский, не имеют отношения к вендам в общеупотребимом их понимании. Эти авторы утверждают, что материальная культура вендов, живших на территории Риекстказиса в Цесисе, имеет общие черты с культурой курземских ливов, и на этой основе относят их к группе таких ливов.

Историко-этнографические исследования показывают, что когда сравнительно немногочисленные завоеватели захватывают новую территорию, они для укрепления новой религии не отказывают местным жителям в сохранении тех

традиций и обрядов, которые могут быть включены в концепции новой веры. Они приспосабливают местные ритуалы и обычаи к новой культуре, а новая культура, в свою очередь, приспосабливается к местной культуре, испытывая на себе ее влияние.

Так, очевидно, случилось с комбинацией цветов вендов, и потому о флаге в Рифмованной хронике автор говорит, что он имел сочетание цветов по вендскому обычаю.

Е.Дишлер считает, что флаг, описанный в Рифмованной хронике, скорее всего, не был латышским флагом, а флагом живущих в Цесисе вендов. Возможно, что после расформирования Ордена меченосцев и лишения их красных символов на белом фоне, этот флаг и стал флагом замка Венден. Так, например, М.Силиньш в комментариях к изданной в 1893 году Рифмованной хронике пишет, что "указание хроники на вид латышского флага считаю малосущественным. Это был только лишь присвоенный ордену отличительный знак".

Увиденный автором Рифмованной хроники красно-бело-красный флаг мог быть им или перепутан с флагом вендов (как считал упоминаемый выше Г.Вирхуф). Или, возможно, автор ее — рыцарь Ордена, утверждал, что красно-бело-красный флаг есть лэттов, тем самым хотел подчеркнуть, что лэтты теперь уже христиане, подчинены ордену и находятся теперь под флагом "владетелей и сущей рабов земли Пресвятой Девы" из Вендена (как пишет о немцах Генрих Латвийский).

Некоторые авторы считали, что для латышей за редкими исключениями (области Барта, Ница), красный цвет не является типичным. Так, например, М.Силиньш указывает, что в Северной и Западной Видземе доминируют темные краски — зеленые, коричневые, синие.

Отметив, что Л.Лайцен декларировал совсем другой флаг — оранжевый и зеленый, поскольку эти цвета доминируют в одежде латышей. А.Швабе считал, что древние латышские флаги не могли быть бедными в своей орнаментике, что они были богато расписанными, вышитыми узорами. Я.Гросвалдс предлагал бело-красно-белый флаг, но потом отказался от него, когда выяснилось, что в такой комбинации он **совпадает с флагом белорусов** (падкрэслена намі. — А.Ц.). П.Сандерс в период обсуждения каким быть латышскому флагу, предлагал флаг красного цвета с двумя белыми полосами. М.Силиньш считал, что латышский флаг мог быть с перекрещивающимися синими и белыми полосами или зелеными и белыми полосами. Уже через год после того, как впервые было высказано предположение, что в хронике описывается латышский флаг, млодолатыши заменили красно-бело-красный флаг, который первоначально избрали символом своего братства, на трехцветный, считая, что для флага необходимо трех-

цветие.***

Представляет интерес тот факт, что в Грюнвальдской битве королем Ягайло был захвачен флаг командорства Тевтонского ордена Великого комтура Конрада фон Лихтенштейна — это был красно-бело-красный флаг с соотношением полос 1:1:1.

В хронике Леопольда Штейнройтера XIV века описывается легенда происхождения австрийского флага: серебряный плащ Леопольда II был весь окровавлен в бою за исключением того места, где находился широкий пояс, поддерживающий меч, — на окровавленном платье осталась белая полоса.

Вообще же надо сказать, что использование красно-белых сочетаний широко распространено на флагах различных государств мира — не только в Западной Европе, но и в странах арабского мира, в Индонезии, Японии и др.

Красно-белое сочетание цветов считалось родовым у польских королей из династии Пястов. Красно-белые цвета на флагах — это также традиционные цвета торгового союза Немецкой Ганзы, в состав которого входил также Венден.

По-видимому, флаги в красно-бело-красном соотношении цветов и в масштабе 1:1:1 или 2:1:2 получили свое завершение путем наложения на них германских геральдических правил — флаг "по вендскому обычаю", австрийский флаг, флаг Великого комтура Тевтонского ордена.

Суммируя изложенные материалы, мы располагаем четырьмя взаимно коррелирующими компонентами, связанными с историей красно-бело-красного флага:

— горизонтальное расположение цветовых полос;

— появление именно такого флага во всех трех случаях (Венден, Австрия, Грюнвальд) на территории проживания вендов;

— примерно одинаковое время их появления (разница в 130 лет — 1279—1410 гг.);

— связь во всех случаях с присутствием немцев.

Таким образом флаг, описанный автором Рифмованной хроники как имеющий расцветку по вендскому обычаю, несомненно происходит от вендов. Этот флаг был адаптирован и перенесен немцами не только на захваченные ими огромные территории славянских княжеств, но и на местности, находящиеся под контролем ордена, действовавшего в Восточной Европе. По-видимому, красно-бело-красный флаг был стандартизирован и принят тевтонским орденом как символ обращенных им в христианство народов Восточной Европы.

Автор Рифмованной хроники, допустив неточность в своем балладном изложении местной истории, ввел в заблуждение и молодых тогда младолатышей, которые в свою очередь положили начало "тербатской ошибке".

Советская Латвия,
1989 г., 3 сентября.

**** Згаданыя падзеі адбываліся ў 70—80 гг. XIX ст. Гл.: Страдынь Я. Красно-бело-красные цвета в истории культуры Латвии. — Даугава,*

Михась **ТКАЧЕВ**

Национальные символы: народ и история

Река народной жизни и отечественной истории берет начало в заповедных глубинах седых веков. Через тысячелетия, через неизбежные мели и перекаты несет она свою дань в океан общечеловеческой истории. А вместе с этой рекой плывет и корабль народной памяти, наполненный деяниями сотен поколений наших пращуров, влекомый парусами Надежды, Мудрости и Труда, управляемый кормилом Судьбы. Среди малых и больших кораблей всемирной семьи народов корабль белорусов никогда не был лишним. В соцветии флагов и символов, реявших на мачтах этой многонациональной эскадры, гордо развевались и национальные исторические символы белорусов, рассказывавшие миру о родоводе нашем, о братьях и исторических побратимах по совместной жизни на этой многострадальной и дорогой земле.

Корабль нашей исторической памяти знавал и лихие годины, когда грабительская рука чужеземца срывала с его флагштоков национальные святыни. Не раз бросала его в жестокие штормы и бури европейской и российской истории, не раз на нем хозяйничали завистливые и жадные соседи, растаскивая наше наследие, поднимая свои флаги над поруганной судьбой народа.

Революционный вихрь пробудил надежды белорусов, даровав им возрождение, свободу, равенство и будущее. Но как не просто сложилась их судьба! Сегодня, когда великая перестройка возвращает народам страны попранные святыни, когда к нам возвращается правда, изнасилованная и утрамбованная в сталинские душебойки, втоптанная

в болото застоя, самое время перевести дух и спокойно обдумать, осмыслить пережитое, попытаться дать ответ на ряд вопросов, вокруг которых кипят страсти. Среди последних, пожалуй, наиболее горячие — страсти по национальным символам.

Казалось бы, что нам эта символика, когда полки в продуктовых магазинах пусты, когда гуляет дефицит на сотни и тысячи видов товаров, — что нам до этой символики? Но не зря великие и мудрые предки наши сказали: "Не хлебом единым жив человек!"

Когда на дворе пора новой революции, имя которой Перестройка, когда, сбросив вериги сталинщины, соседи, засучив рукава, занялись в поте лица переделкой своего отчего дома, не к лицу и белорусам сидеть сложа руки. Мощная идея национального возрождения взламывает истоптанный асфальт старых догм и великой лжи, десятилетиями прятавший от народа правду о нашей многострадальной истории, о заре нашей советской государственности и о времени далекого средневековья. Как и всегда, на переломе истории, в момент национально-духовного подъема, перед народом, перед новыми поколениями нации встает закономерный вопрос: "Кто мы?" И тогда мысль обращается в глубь родной истории, и мы все приходим на спасительный берег этой великой неиссякаемой реки. Здесь мы ищем ответы на мучающие нас вопросы. В том числе и на вопрос о гербе Погоня и бело-красно-белом флаге.

Среди ряда белорусских историков и тех "любителей от истории" — непрофессионалов, которые стали в последнее время "кормиться" на этой теме, — довольно долго бытовало и бытует мнение, что исторических символов, как таковых, у белорусов не было и нет. Такой вот безликий и "неисторичный" народ... Что все разговоры на эту тему — "от лукавого", а если точнее, то от "националистов". Более того, кое-кто отважно уверяет читающую и слушающую публику в неславянском происхождении герба Погоня, намекая на его чисто литовское происхождение, называя "гербом литовских феодалов". Заявления, прямо скажем, безответственные, если не сказать больше. В таком же ключе решается и проблема бело-красно-белого флага, который вообще считают порождением XX века.

Прежде всего необходимо отметить, что большинство пишущих и говорящих сегодня о национальных белорусских символах допускают ряд непозволительных ошибок. Как правило, разговор о гербе Погоня они начинают с момента появления герба, то есть с XIII в., опуская и вычеркивая исключительно важный и значительный период праславянской истории и истории восточно-славянских зе-

мель X—XIII вв. А именно там, в глубинных пластах этой истории, лежат истоки позднейшей белорусской, украинской и русской символики.

Что же касается национальных (белого и красного) цветов, то их истоки следует искать еще во временах индоевропейской общности, когда у большинства племен наиболее почитались два цвета — белый и красный. Белый цвет, в силу тогдашнего мировосприятия, отождествлялся с цветом материнского молока. Белый цвет ассоциировался с кормилицей-землей, с матерью-природой, все дающей для жизни людей. Красный цвет считался символом огня и вечной жизни, так как в тех суровых жизненных условиях огонь действительно гарантировал жизнь. В связи с развитием языческой религии и складывающимся примитивным философским мировосприятием появилась вера в загробную жизнь. Поэтому мертвых, особенно детей, посыпали красной минеральной краской — охрой, как бы желая продления их жизни в загробном мире.

Славяне также особо почитали белый и красный цвета. Они считали их священными. Это были основные цвета их одежды.

Уже в эпоху родоплеменного строя и усиливающихся военных столкновений начали появляться различные символические боевые знаки. Обычно это были знаки религиозного содержания с изображением главного почитаемого божества данного племени или народа, или его атрибуты. Они имели вид различных фигурок, рисунков и значков на длинных древках. Все эти воинские знаки вызвала к жизни практическая необходимость отличия на поле брани своего воинского формирования от чужого. Безусловно, все они разительно отличались от боевых символов сегодняшних дней.

Известно, что древние славяне употребляли боевые знаки, называвшиеся "станицы". Их название происходит от "стана" — шатра, а в более широком толковании — от поселения, убежища. Это название перешло позднее на боевые знамена, которые сохранялись, как правило, "в стане божьем", то есть храме, вместе с другими местными святынями. Эти святыни охранялись отборными воинами, окружены были особым уважением и выносились только в случае войны или праздников. Различные источники, описывающие славянские языческие храмы, сообщают, что внутри они драпировались материей красного цвета. Первосвященники носили белые, вышитые золотом одеяния, поверх которых был красный пояс.

В представлении наших предков каждый воин, становившийся под боевой стяг, сразу же попадал под божественное покровительство и защиту этой святыни, которая в

боевом походе отождествлялась с отечеством и родным домом. Вот почему в бою она защищалась с особой самоотверженностью вплоть до самопожертвования.

Древнерусские летописи, знаменитое "Слово о полку Игореве" сообщают нам о названиях боевых знаков восточных славян — "прапорцах", "стягах". В "Слове" сказано о белых стягах и красных щитах. Об истинных формах и размерах станиц, прапорцев, стягов и щитов мы можем только догадываться.

Все вышесказанное относится ко всем восточным славянам, в том числе и племенам, жившим на территории Белоруссии.

С защитой отечества, отчего дома связана древнейшая восточнославянская традиция — "погоня". Уже в самом слове звучит его смысл, существо. Традиция восходит к родоплеменным временам как ярчайшая черта тогдашней жизни, переполненной взаимными столкновениями и войнами. Эта традиция раскрывает нам важнейшую сторону организации жизни и быта того непростого времени, когда каждый был в ответе за жизнь своего соплеменника. В случае неожиданного нападения и захвата в плен противником члена данного племени или жителя селения, всякий мужчина, имевший право носить оружие, обязан был конно или пеше броситься в погоню за врагом, чтобы отбить полоняников. В условиях военной демократии эта традиция соблюдалась неукоснительно, сохранялась веками, в том числе и в эпоху Киевской Руси.

Вот как описывает Ипатьевская летопись организацию погони в Берестье в 1280 г., когда польский военный отряд в 200 человек "повоевал" возле города и по реке Кросне десять сел и с добычей двинулся назад. Берестейский воевода Тит с 70 берестянами учинил погоню. Как говорит летопись, "берестьяни же собрашася и гнаша по них" несмотря на свою малочисленность. Ведомые воеводой, который был "везде славен мужьством на ратех и ловех и тако угонивше их (поляков. — М.Т.) и бишася с ними. Божиею же милостью победиша Берестьяне Ляхи и убия их 80, а другия поимаша, а полон свой отполониша. И тако придоша во Берестии со честью, славяще Бога и пречистую его Матерь вовся века".

Летописное сообщение неизбежно заставляет нас коснуться двух пластов отечественной истории, о которых следует сказать особо. Это, во-первых, о христианизации земель Белоруссии и, во-вторых, о включении ее земель в состав будущего Великого княжества Литовского, Русского и Жемойтского.

Известно, что христианство, введенное на Руси в 988 г., довольно осторожно относилось к тем вековым традициям, которые бытовали в народе. Не вдаваясь в их

перечисление, отметим только, что традиция военной погони была воспринята церковью полностью и ею же всячески освящалась. И до принятия христианства и после христианизации служение воинское у восточных славян всегда почиталось и рассматривалось как готовность отдать свою жизнь — самое дорогое и святое, что есть у человека, ради ближних. В решающих битвах (вспомним Куликово поле, 1380 г.) церковь благословляла своих иноков для ратоборства с противником на глазах у всего воинства. И этим завоевывала еще больший авторитет у верующих.

В годину трудных для отечества испытаний церковь была всегда с народом, призывая его грудью стоять за веру и родину. Священники и монахи были в составе дружин, вдохновляя воинов на битву, отпевали погибших после сражений, превязывали раненых, устраивали лазареты, организовывали сбор средств на их нужды. Судьба церкви тесно переплелась с судьбой страны и народа.

XIII век полон драматизма в судьбе восточного славянства. Две страшные силы обрушились на него: крестоносное рыцарство с запада и татаро-монгольское нашествие с востока. Исторические судьбы будущих белорусов, украинцев и русских разошлись своими дорогами. На долю каждого народа выпало множество испытаний. Земли Белоруссии и Украины нашли свое спасение, присоединившись к так называемому Литовскому княжеству (Ф.Энгельс).

Хотелось бы особо отметить, что включение этих земель произошло на основании матримониальных, дипломатических и политических соглашений, на основе договора — "ряда", основным принципом которого было "Не рухать старины, не вводить новины". Меч как метод объединения играл в данном случае не главную роль. Подчеркиваем это потому, что среди историков Белоруссии все еще бытует расхожее утверждение о "завоевании Белоруссии литовцами". Страдают этим "комплексом" и некоторые исследователи Прибалтики. Мы же должны говорить о возникновении средневекового государственного образования — федерации белорусского, литовского и украинского народов, одной из первых в Европе. Славянский элемент здесь преобладал. Нелитовские земли и нелитовское население составляли девять десятых территории Великого княжества Литовского. Не зря Ф.Энгельс назвал это государство "так называемое Литовское княжество". Объединение было выгодно всем входящим в него народам. Молодое Литовское государство, крепчавшее в ходе сложных глубинных экономических и социально-политических процессов, получило в лице белорусских территорий мощный экономический фундамент. В то время как в XII в. в самой Литве еще

не было городов, здесь их насчитывалось несколько десятков — крупных центров идеологической и культурной жизни — с хорошо развитыми ремеслом и торговлй, традициями правовой системы. Вхождение белорусских земель в состав так называемого Литовского государства не было актом облагодетельствования нищих, сирых и слабых ни с той, ни с другой стороны. Результатом белорусско-литовского общественного синтеза и стало Великое княжество Литовское. Народы, населявшие эту великую средневековую державу, вместе прошли через страшные испытания судьбы.

Достаточно сказать, что, начиная с конца XIII в. и по 1410 г., крестоносцы, благословляемые папской курией, более 140 раз вторгались в пределы Литвы и Белоруссии, терзая земли Понеманья и Подвинья. За неполные 100 лет белорусско-литовские полки сделали около 60 ответных походов. К этому следует добавить отражение набегов крымских татар, которые с 1474 по 1569 гг. совершили в пределы государства 75 хищнических рейдов. Состояние тотальной войны, в котором пребывали земли Великого княжетва Литовского при отражении внешней агрессии, сделало белорусов и литовцев историческими побратимами, которые вместе выстояли “на крови” в жесточайших сражениях за свое общее будущее. Здесь мы должны особо отметить заслуги многочисленного белорусского воинства. Военная организация белорусских земель, в том числе и традиция народной погони, с момента их вхождения в состав Литовского государства была воспринята и синтезирована последним, а затем полностью использована для нужд страны.

Уже после унии Польши с Великим княжеством Литовским, в 1387 г., великий князь литовский и король польский Ягайло в грамоте, адресованной населению Полоцкой земли, Мстиславщины, Новогрудчины, Гродненщины и других регионов Белоруссии, так писал о погоне: “Согласно древнему обычаю, военный поход остается обязанностью, которая осуществляется собственными затратами и расходами. В том же случае, если придется преследовать врагов, неприятелей наших, то для этого преследования, которое по-народному называется погоней, обязываются отправляться не только рыцари, но и каждый мужчина, какого бы он ни был происхождения или состояния, только бы он был способен носить оружие”.

Идея защиты отечества, сфокусированная в восточнославянской традиции народной погони, стала той цементирующей государственной идеологией для всех жителей Великого княжества Литовского, которая всем давала перспективу жизни в будущее. Только она гарантировала суверенность, единство и развитие. Традиция народной пого-

ни стала превращаться в идеологический знак эпохи, а под влиянием европейской геральдики не замедлила воплотиться в графический символ — герб Погоня.

Впервые об этом гербе белорусско-литовские летописии хроники сообщают около 1270 г. Он возник как княжеский и городской герб в древнем белорусском городе Новогрудке (Новогородке). Согласно описанию летописей Рачинского, Ольшевского, Румянцевского, Евреиновского списков, Хроники Быховца и Хроники М.Стрыйковского, первоначально герб изображал "человека на кони з мечом, а то знаменуючи через тот герб пана дорослого лет, хто бы мог боронити мечом Отчизны своее". Для жителей Новогрудка-Новогородка и всей Новогородской земли с ее "грады многи" — Волковыском, Слонимом, Гродно, Турийском, Здитовом, Зельвою — традиция погони была обычным делом. Только за период с 1293 по 1316 гг. они отразили более 30 походов крестоносцев и сами совершили 14 ответных акций. Не случайно, что княживший в это время в Новогородке Витень (есть сведения, что это имя древнерусское) около 1293 г. также "...измысли себе герб и печать: рыцер збройны на коне з мечом еже ныне наричут Погоня".

Так древнеславянский и древнебелорусский символ народной воинской традиции стал государственным гербом федерации — Великого княжества Литовского, Русского и Жемойтского. И поэтому ошибочны заявления тех исследователей, которые, глубоко не разобравшись в истоках и родословной этой истинно народной, бесспорно древнеславянской и древнебелорусской святыни, спешат заявлять о том, что она "не имеет под собой чисто белорусской этноисторической основы". Приходится только высказать сожаление по поводу того, что в центре республиканской исторической науки с ее головным Институтом истории не нашлось исследователя, который бы аргументированно возразил против этого. Более того, сотрудник института, участвовавший в полемическом клубе одной из республиканских газет, заявил, что Погоня — "литовский герб, который в более позднее время распространился на белорусские земли как привнесенный". Поддержали эту мысль и некоторые другие участники названной встречи.

Закономерно задать вопрос: нужно ли так спешить "раздавать" налево и направо национальные святыни народа?

"Отдав" нашим соседям древнебелорусский герб Погоня, вышеназванные исследователи, сами того не подозревая, создали немалые трудности и для русской геральдики. Здесь им, видимо, придется предложить считать герб Российского государства — так называемый "Ездец", возникший в конце XIV в. и изображавший всадника с копьем, поражающего змия, — заимствованным у Литвы.

На самом же деле это все та же древнеславянская Погоня. Тольков отличие от герба Великого княжества Литовского, где всадник повернут влево, на запад, откуда грозила крестоносная напасть, русский Ездец повернут вправо, на восток. Оттуда пришло на земли Руси страшное татарско-монгольское иго, которое на гербе показано в образе змия. Православная религия придала воину древнерусской Погони облик Георгия Победоносца, поражающего змия копьем. Но это не меняет существа герба.

На Руси образ скачущего конника запечатлели еще ранее печати Александра Невского (умер в 1262 г.). Известен он в начале XV в. также на печати московского князя Василия Дмитриевича и других князей.

Мы стоим перед очевидным фактом, что у герба Погоня и русского герба Ездец одна и та же родословная, один корень, один исток — восточнославянская традиция народной погони. И здесь ничего не убавить и не прибавить.

Изображение Погони прошло значительный путь развития. Известно пять вариантов изображения всадника с мечом: с нимбом вокруг головы; без нимба; с мечом, но без щита; с мечом и щитом, на котором герб "Колонны"; с мечом и щитом, а на нем шестиконечный крест. Последний вариант связан прежде всего с именем Ягайло, который сделал такой щит для своей гробницы. Причем шестиконечный крест в точности соотвествует святыне Полоцкой земли — знаменитому кресту Ефросиньи Полоцкой работы ювелира Лазаря Богши: верхняя перекладина короткая, а нижняя более длинная.

Помещение этой полоцкой святыни на гербе государства и на государственном знамени прежде всего использовалось для идеологического воздействия на православное воинство.

Вероятно, после Брестской церковной унии 1596 г. крест на геральдическом щите стал равноконечным или сдвоенным. Он напоминал древнеславянский знак бога солнца — Ярилы, символизировавший вечную жизнь на этом свете и в загробном мире. Кое-кто такой крест отождествляет с патриаршим крестом, что не исключено.

Герб Погоня имел широкое распространение и употребление на Белоруссии. Согласно Статутам Великого княжества Литовского 1566 и 1588 гг. каждый повет обязан был иметь печать с Погонею. Этот герб обязательно должен был размещаться на башне магистратов всех белорусских городов. Гербом украшались шпили въездных брам. Так в 1660 г. над Триумфальными воротами Могилева, над их жестяным куполом, легко парил сложный трехъярусный флюгер — "ветреник" — в виде позолоченной летящей Погони, флажка и позолоченной звезды,

венчавшей пик башни.

После присоединения Белоруссии к России и разделов Речи Посполитой в конце XVIII в. все эти гербы были сняты и заменены гербом в виде двуглавого орла. Возродился старый герб лишь во время восстания К.Калиновского в 1863 г. и затем эпизодически являлся миру в разное время.

Своим изображением Погоня в условном и доступном зрительскому восприятию символе давала представление о стране, ее истории, народе и общественном строе.

Безусловно, с момента появления общегосударственного герба вошел в употребление и государственный флаг Великого княжества Литовского. Как свидетельствуют документы, в XVI в. он имел вид стяга из пурпурной или красной китайки — шелка — длиною в 60 локтей. На нем было вышито изображение Погони и Богоматери с младенцем, что играло огромное идеологическое значение, поскольку все ратоборцы были христианами. Надо сказать, что с боевым кличем "Богородица! Помогай!" войско тогда ходило в атаку. Боевой клич "Ура!" еще не употреблялся.

Согласно правилам тогдашней европейской геральдики и с учетом давних народных традиций, герб и стяг белорусско-литовского государства имели совершенно конкретные цвета. Так, герб имел вид щита пурпурного цвета с изображенной на нем белой Погоней. Пурпурный цвет считался благороднейшим из цветов. Носить одежду такого цвета могли только короли и великие князья. Пурпур также символизировал лучшие качества мужчины-воина.

Белый цвет, соответствующий в геральдике серебру, означал у наших предков высшие духовные качества.

Еще один элемент герба — шестиконечный крест на щите конника — изображался золотым. Золото символизировало свет, а также благородство, бодрость, надежду, возвышенность.

Когда начинаешь анализировать цветовую гамму нашей древней национальной символики, невольно проникаешься глубочайшим уважением к тем далеким пращурам, которые в символах и цветах пробуждали у своих современников лучшие человеческие и гражданские качества. Все это адресовано и нам, в сегодняшний день.

В начале XVI в., как и по всей Европе, в Белоруссии и Литве стали появляться флажки и вымпелы, связанные своими цветами с гербом державы.

Впервые изображение бело-красно-белых флажков мы видим у конницы Великого княжества Литовского, участвовавшей в битве под Оршей в 1514 году. Живописное полотно начала XVI в., краски которого не поблекли до сегодняшнего дня, находится в Национальном художествен-

ном музее в Варшаве.

Постепенно стали складываться предпосылки для отказа от старого стяга с изображением Погони и образа Богоматери и перехода к двухцветному. В этих цветах первенствовал цвет герба. В нашем случае — это белоснежная Погоня. Ее цвет стал основным фоном полотнища знамени, посредине которого проходила горизонтальная пурпурная полоса — цвет геральдического щита. Возникло трехполосное сочетание: бело-красно-белого цветов. Трехполосный флаг показал на гравюре 1551 г. в своей "Хронике" М.Бельский. В это же время появляется и бело-красное польское знамя.

После Люблинской унии 1569 г. возникла федеративная держава Речь Посполитая, объединившая Польшу и Великое княжество Литовское с единым выборным королем (он же одновременно и великий князь литовский). Появляются первые попытки объединить оба флага в один, тем более, что в основе их лежали два одинаковых цвета. И вот в 1605 г. король Жигимонт Ваза употребил флаг трехполосный: красно-бело-красный с гербами посредине. Из того же XVII в. происходит четырехполосное знамя: бело-красно-бело-красное. Здесь наиболее четкая попытка соединения флагов одного и другого государства, членов федерации. Но такой цветовой симбиоз долго не продержался, и вскоре каждый член Речи Посполитой перешел к своему флагу.

Необходимо отметить, что в это же время и вплоть до разделов Речи Посполитой в Белоруссии были в употреблении и знамена с изображением Погони. После административной реформы 1564—1566 гг., когда возникли воеводства, каждое из них получило из великокняжеского скарба (казны) знамя определенного цвета с изображением государственного герба. Известно, что воеводство Полоцкое имело знамя желтое ("сикоража"), в белом поле Погоня; воеводство Новогрудское — полосатое ("пелистое"), в белом поле герб; воеводство Витебское — зеленое, герб в белом поле; воеводство Берестейское — голубое ("блякитное"), в красном поле герб; воеводство Минское — "гвоздиковое" (нежно-красное), в белом поле герб; воеводство Мстиславское желтое знамя, в "чирвоном полю" герб. Имелись также и знамена поветов, городов с изображением Погони.

Так, воинские знамена Гродненского и Слонимского поветов, единственные сохранившиеся до наших дней, во времена короля Сигизмунда III (1566—1632 гг.) были малинового ("кармазынового") цвета с изображением Погони.

В XVI—XVIII вв. военно-служилые татары Великого княжества Литовского, жившие в разных местах Белоруссии и Литвы, употребляли свой воинский символ — Татар-

скую Погоню. На ней у всадника вместо меча был лук, отсутствовал щит. Боевое знамя татарской конницы было бело-красно-белого цветов с изображением полумесяца и звезды.

Существовала также Малая Погоня, изображающая рыцарскую руку в доспехах с мечом. Таковым был герб города Мстиславля, некоторых шляхетских и магнатских родов.

Необходимо также указать на несомненную связь с гербом Погоня и бело-красно-белым стягом символики православной церкви в Белоруссии и на Украине. Это — включавшаяся в состав одежды иерархов бело-красно-белая лента. Она трактовалась двояко: как знак патриаршей власти и как символ наставнической миссии Иисуса Христа на земле, переданной его ученикам. Белой, чистой считалась душа верующего, а красная полоса отождествлялась с огненной правдой слова божьего, прочерченного в этой душе.

С конца XVIII в. и до 1863 г. не могло даже возникнуть разговора о использовании в Белоруссии ее древних символов. Само упоминание Белоруссии и ее названия в 1840 г. было запрещено Николаем I, хотя Погоня вошла в гербы некоторых белорусских городов, полученных от царской власти.

И только восстание 1863 г. под руководством К.Калиновского вернуло к жизни эти символы. Известно, что вначале повстанцы действовали под польским флагом с двумя гербами — Орлом и Погоней. Однако после разрыва с "белыми" участниками восстания К.Калиновский создает новую печать для революционной организации "Комитет, управляющий Литвой" с изображением только Погони. Одновременно он отказывается и от польского стяга. Мы высказываем предположение, что К.Калиновский как патриот своей земли, как высокообразованный человек, не мог не обратиться к древнему, то есть бело-красно-белому стягу. Документы об этом пока молчат. Но нашу мысль косвенно подтверждают некоторые факты. Известно, что в 1870 г. возникло Тербатское студенческое братство младолатышей, которое обсуждало будущее Латвии и решало вопрос о национальном флаге. Было предложено рассмотреть и вариант бело-красно-белого флага. Однако от него вскоре отказались, так как "в такой комбинации он совпадал с флагом белорусов" (участников восстания К.Калиновского. — М.Т.). В итоге младолатыши остановились на сочетании красно-бело-красного цветов (в наши дни этот флаг признан национальным флагом Латвии).

Далее судьба наших национальных символов довольно сложна. По воспоминаниям видного деятеля белорусского

Возрождения начала XX в. Я.Ф.Сушинского, герб Погоня и бело-красно-белый флаг использовались демократическим белорусским студенчеством в Петербурге при проведении культурно-просветительских вечеров в 1909—1912 гг. Участие в вечерах принимал и молодой студент Я.Купала, который не раз высказывал надежду, что когда-нибудь Белоруссия станет государством. По воспоминаниям Я.Ф.Сушинского Погоня и национальный флаг использовались еще в конце XIX в. петербургскими студентами — уроженцами Белоруссии и Литвы — участниками национально-освободительного движения против самодержавия. Это предполагает и известный белорусский историк Н.С.Сташкевич. Имеются многочисленные факты использования национальной символики в обыденной жизни белорусского населения в предреволюционные годы. Известно, что Белорусское общество имени Ф.Скорины около 1915 г. издало открытку и печатало афиши с портретом великого первопечатника, окаймленным лентой из национальных цветов.

В 1916 г. герб Погоня и бело-красно-белый флаг были в употреблении в организации "Сувязь незалежнай Беларусі", ставившей задачу борьбы за независимую народную республику.

По сообщениям минской прессы за 10—13 марта 1917 г. в Минске был успешно проведен "День белорусского значка" с активной распродажей изображения бело-красно-белого флага. Вырученные деньги пошли в фонд белорусской прессы.

Журнал "Томан" за 12 октября 1917 г. опубликовал информацию о деятельности белорусских школ и Белорусского культурно-просветительского общества в Петрограде, над зданием которого развевался белорусский флаг.

Белорусская Рада 12-й действующей армии на своем заседании от 8 декабря 1917 г. постановила: солдаты-белорусы должны вшить во вторую петлицу шинели сверху ленту бело-красно-белого цвета.

З.Бядуля в своем репортаже об открытии 15 декабря 1917 г. Всебелорусского съезда в Минске сообщает о том, что зал Минского городского театра был украшен национальными флагами. Сведения Я.Дылы о якобы красно-бело-голубом флаге ошибочны. Это опровергается и воспоминанием участника национально-освободительного движения в Белоруссии Я.Ф.Сушинского, делегата съезда, который говорил о бело-красно-белом стяге.

Резюмируя вышесказанное, следует признать, что задолго до 25 марта 1918 г., даты провозглашения БНР, Погоня и флаг национальных цветов самым широким образом использовались белорусским национально-освободительным движением. Позднее, в 1919—1920 гг. национальные сим-

волы употреблялись белорусскими воинскими формированиями в Польше и Литве.

После 1921 г. и Рижского договора между Польшей и Советской Россией, судьба Белоруссии, судьба народа была жестоко располовинена. Не землях Западной Белоруссии, включенной в состав буржуазного Польского государства, национально-освободительное и демократическое движение велось под национальной символикой. Она использовалась во всех белорусских школах и гимназиях, на митингах трудящихся, применялась Товариществом белорусской школы, белорусским студенчеством. Учащиеся Новогрудской белорусской гимназии в 1929 г. во время трехдневной забастовки в поддержку исключенных за “коммунистические эксцессы” учеников Виленской гимназии, ходили по городу с Погоней и бело-красно-белым флагом. Национальные символы использовались как эмблемы на головных уборах белорусских школьников (околыши, кокарды). В 1939 г. население Западной Белоруссии и Виленского края встречало части Красной Армии не только красными знаменами.

Иначе сложилась судьба национальной символики в БССР. Здесь была лишь единожды, в 1926 году, сделана попытка обратиться к национальным цветам, когда председатель ЦИК БССР Я.А.Адамович предложил использовать их при разработке флага и герба БССР. Но время, вероятно, было уже не то. Сталинщина набирала силу. Предложение не прошло, а сам Адамович вскоре оказался за пределами республики в качестве председателя Сахартреста СССР, а потом и руководителем Камчатского акционерного общества, откуда пошел на сталинскую плаху в кровавом 1937-м.

Понятно, что в условиях реалий тогдашней жизни больше никто не смел вспоминать об исторических символах народа. Сталин ввел единый флаг для всей страны. Лишь в 1951 г. Указом Президиума Верховного Совета БССР был утвержден флаг республики, существующий и поныне. Однако традиционный для белорусов белый цвет не был учтен.

В то же время характернейшие и для всех зарубежных славянских народов их любимые цвета — белый и красный вошли в сегодняшние державные флаги. В этом легко убедиться, ознакомившись с государственными флагами Болгарской Народной Республики, Социалистической Федеративной Республики Югославии, Чехославацкой Социалистической Республики и Польской Народной Республики. Были эти цвета, кстати, и на флаге дореволюционной России. Однако лишить весь народ исторической памяти нельзя. Она живет вместе с народом, даже если судьба отрывает его от Отечества. Фактом является

то, что вся белорусская трудовая эмиграция, сложившаяся из западнобелорусских выходцев до 1939 г. и проживающая ныне в разных частях света, использовла ранее и употребляет теперь старобелорусскую национальную символику. Она для нее олицетворяла и олицетворяет Родину-мать, дорогое Отечество, милую сердцу Беларусь.

Те, кто не соглашается с национальной символикой сегодня, в качестве доказательств приводят факты ее использования белорусскими коллаборационистами в прошедшей войне. Но виновата ли символика, если ее пытались использовать в своих антинародных целях те, у кого на руках была кровь соотечественников? Мы можем и должны только добавить к их преступлениям и это преступление-святотатство, осудить его и их, пытавшихся прикоснуться к этой исторической глыбе, завладеть ею и нажить на ней свой капитал Иуды. Но в чем вина национальной символики? Разве предатели испрашивали у народа права на глумление над его национальными святынями?

Одновременно истины ради и ради исторической достоверности следует совершенно однозначно отметить, как бездоказательны утверждения, что будто бы под сенью символики белорусские карательные полицейские батальоны уничтожали мирных жителей, женщин, стариков и детей, что белорусские полицейские носили бело-красно-белые нарукавные повязки.

Для выяснения исторической истины автор официально обратился в Белорусский музей истории Великой Отечественной войны с просьбой оказать помощь в получении материалов, которые бы документировали вышеназванные заявления. Однако в музее, несмотря на коллективные поиски его сотрудников, не выявлено таких документов. В оккупационной "Беларускай газэце" есть снимки, которые запечатлели членов "Саюза беларускай моладзі". Однако, как известно, СБМ был организацией, которая в основном вербовала молодежь в труформирования, где им давали гражданскую специальность и отправляли на работу в Германию. Там их использовали в промышленности и сельском хозяйстве в качестве дармовой силы. С полным правом можно зачислить этих несчастных в жертвы преступной деятельности тех немногочисленных предателей, которые, вербуя обманом и силой в СБМ молодежь, таким образом оказывали помощь фашизму. Автор книги "Саўдзельнікі ў злачынствах" (Мн. 1964, с. 117—122) В.Ф.Романовский писал, что "попытки фашистских холуев из СБМ спровоцировать белорусскую мелодежь на вооруженную борьбу против своего народа провалились. Не нашлось среди белорусской молодежи "добровольцев", чтобы создать хотя бы "одну роту и направить ее на

фронт...”. Правда, отдельные отщепенцы принимали участие в боевых действиях против партизан.

Как установлено, не имел бело-красно-белых повязок и батальон предателей, который возглавлял Б.Рогуля. Сам Рогуля щеголял и позировал фотографам в нацистской повязке со свастикой. Рядовой состав носил обычную полицейскую форму и белую повязку с черной латинской буквой “Р”.

Участники партизанского движения в разных регионах Белоруссии народный писатель Янка Брыль (район действий Мир, Кореличи, Столбцы, Налибокская пуща), фольклорист Ф.М.Янковский (Минская область), писатель Владимир Колесник (Барановичское партизанское соединение) и Алексей Карпюк (Белосточчина и Гродненщина) отрицают использование полицаями национальных цветов в их повязках. Более того, по утверждению бывшего командира партизанского отряда имени К.Калиновского Алексея Карпюка, на территории Белоруссии, включенной в состав Восточной Пруссии (сев.-зап. районы Брестчины, Белостокская область с Гродно и Волковыском), повязки были желтоватого цвета с немецким гербом (орел, держащий в когтях свастику) и немецкой надписью черной краской “Hilfspolicei”, т.е. “помощник полицейского”. На этих землях полицейским мог быть только немец по происхождению, а доморощенным предателям-бобикам позволялось быть только помощником.

В зоне армейского тыла оккупантов (Витебская, Могилевская, большая часть Гомельщины и восточные районы Минской области) полицаи носили белые повязки с черной латинской буквой “Р”.

Аналогичная ситуация была и в южных районах Брестской, Пинской, Полесской и Гомельской областей, включенных в рейхскомиссариат “Украина”. Не подтверждаются высказывания авторов статьи “Эволюция политического невежества” Н.Дорожкина, А.Барданова, А.Филимонова, Д.Жмуровского, К.Доморада о том, что под “сцягамі гэтага колеру” (имеется в виду бело-красно-белый флаг. — М.Т.) действовали карательные отряды “Беларускай краёвай абароны”. Автор данной статьи обратился к трем авторам всемирно известной книги “Я з вогненай вёскі” участникам партизанского движения Я.Брылю, В.Колеснику и А.Адамовичу с вопросом: “При работе над книгой и при сборе материалов, воспоминаний живых жертв фашистского геноцида не попадались ли вам факты, подтверждающие использование карателями-полицаями бело-красно-белого флага и повязок при проведении этих акций против мирных жителей — женщин, детей и стариков или против партизанских формирований?” Ответ был отрицательным.

Утверждение бывшего комиссара партизанской бригады "Штурмовая" И.М.Федорова о том, что над комендатурой Заславля — немецким военным учреждением, которому подчинялась и местная полиция, — висел бело-красно-белый флаг, неверно. Над немецким учреждением вывешивался только немецкий флаг. Власть фашисты ни с кем делить не собирались и не делили.

Говоря о национальных символах, которые в силу ряда исторических причин попадали в руки предателей, врагов, палачей, мы должны осознавать, что символы ни в чем не виноваты. Равно как и другая символика — государственная и военная, — под которой в годы сталинской тирании были уничтожены десятки миллионов ни в чем не повинных советских людей. Символы не виноваты. Когда мы защищаем их, нами руководит не национальная гордыня, а священная память о наших дорогих отцах, дедах и братьях, как правило, не вернувшихся домой с той Великой и проклятой войны, прошедших и подполье, и "партизанку", и весь ратный путь Красной Армии. Для нас, выращенных полусиротами в послевоенных голодных землянках и нищих хатах, вспахавших с нашими дорогими матерями на себе поле трудной судьбы своей, они для нас олицетворяют правду и наш великий народ. А народ наш в ту лихую военную годину истории сохранил свои извечные духовные святыни, в полную меру проявил качества своего национального характера, которые за тысячелетнюю историю не изменились. Они для древней Белой Руси и Советской Белоруссии были, есть и останутся навсегда воплощенными в двух цветах — белом и красном. Белое — это знак добра, знак криничной воды, чистоты, благородного серебра, знак непокоренности. Белое — это душа белоруса. Красное — это знак животворящего огня, символ отваги и воинственности, храбрости, доблести и праведной крови, пролитой за Отечество. Красное — это горячее сердце белоруса. Между национальной символикой и любимыми цветами народа существовала и существует историческая и неразрывная связь. Национальные цвета, что признавалось и признается всем цивилизованным миром, определяются не решением институтов власти, а взяты из традиций народа, они живут в сознании нации и поэтому бессмертны. Они могут умереть только с народом, с которым их связывает судьба.

На долю белорусов выпала нелегкая участь. По их земле особо жестоко катилась кровавая колесница первой мировой войны, гражданских боев. По живому телу ее располосовал Рижский договор 1921 года. У колыбели молодой Советской Белоруссии волею судьбы стоял ряд политических деятелей, которые не желали образования ее советской государственности. Лишь мудрость В.И.Ленина

ненадолго дала шанс белорусам подняться в составе СССР как нации. Но уже с конца 20-х годов все пошло вспять по всей стране и в Белоруссии, где формирование социалистической нации не завершилось. Топор сталинской репресии вырубил, считай, под корень молодой цветущий сад белорусской культуры. Повсеместно насильно была узаконена политика принципиального отрицания белорусских национальных интересов. Деятельность в их защиту оказалась приравненной к национализму и неоднократно служила основанием для репресий со стороны сталинского НКВД.

Путем насильственного выключения из политической жизни патриотически настроенных представителей белорусской нации, а также ее наиболее высокоморальной части, произошли нравственные деформации нации, теряющей свой интеллектуальный генофонд, внедрение общественной пассивности и возведение в ранг единственной заботы в социальной сфере — достижения материального благополучия (зачастую любым путем). До национальной ли символики было в такой ситуации!

Те, кто отрицает эти факты, глубоко безразличны к истории народа, к судьбе страны и ее будущему. Спектр этих "отрицателей" достаточно богат. Они отчаянно не хотят, чтобы к народу вернулись его память, его история, его самосознание. Чтобы великий европейский народ с тысячелетней историей заговорил во весь голос, чтобы белорусы, как писал великий Янка Купала, "стали людьми зваться".

Но народ наш, труженик, воин и страдалец, уже давно сказал: "Усё мінецца — адна праўда застанецца!".

"Советская Белоруссия", № 235, 11.10.89 г.
Беларускамоўны варыянт гэтага артыкула апублікаваны ў зборніку "З гісторыяй на "Вы". Мн. 1991 г.

Елена КАМЕНЦЕВА

История и символика герба Москвы

Предлагаемый материал по истории и символике герба Москвы автором докладывался дважды научной общественности Москвы: на научном семинаре по вспомогательным историческим дисциплинам в Московском государственном историко-архивном институте и на конференции, проведенной отделом нумизматики ГИМ. Доклад вызвал оживленную дискуссию.

В последнее время общественностью в печати, на телевидении ставится вопрос о городских гербах и в том числе о гербе города Москвы. Вспоминается неудачный конкурс 60-х гг., герб, утвержденный в 1924 г., и старый дореволюционный герб Москвы. О последнем и пойдет здесь речь. Представляется, что решению проблемы о том, каким быть гербу Москвы, может содействовать история сложения старого герба и раскрытие его символики.

В нашей специальной литературе ясности о времени официального утверждения герба Москвы, как и ряда других городских гербов, нет. Еще в середине XIX в. А. Б. Лакиер писал, что в мае 1729 г. гербы городов представлены Минихом в Военную коллегию и "удостоились высочайшего утверждения"<1>, а 8 марта 1730 г. последовал указ Сената, "что гербы эти отчасти заимствованные из прежних гербовников, отчасти вновь... и по

ним следует изготовить для полков знамена, а для губернаторов печати"<2>. А. Б. Лакиер ссылку на это постановление сопроводил реестром гербов и их описанием. В описании под номером 6 указано: "Московский, Георгий на коне против того, как в середине государственного герба"<3>. Об утверждении указом 8-го марта 1730 г. Правительствующим Сенатом гербов пишет и П. П. Винклер<4>. Однако в современных исследованиях о городских гербах ссылок на постановления конца 20-х гг. нет. В работах Н. А. Соболевой указано на утверждение герба Москвы 20 декабря 1781 г. и дано его описание: "Святой Георгий на коне, против того же как в середине государственного герба; в красном поле, поражающий копьем черного змия"<5>. В последнем описании, как видим, добавлены краски и действие св. Георгия. Сейчас не будем устанавливать, когда был утвержден герб Москвы — в первой или второй половине XVIII века. Достаточно отметить, что в XVIII в. изображение на гербе Москвы официально было признано св. Георгием Победоносцем, освободившим царевну Аи от злого змия. И в описании герба 1781 г. это подчеркнуто — "св. Георгий поражает копьем черного змия".

Попробуем проследить историю изображения, ставшего гербом Москвы, и историю толкования его символики со времени появления до XVIII в. и затем изменения, происшедшие с ним в XIX в.

Всадник — одно из распространенных эмблематических изображений, встречающихся на печатях и монетах. Симпатии к изображению человека на коне не случайны. С тех пор, как человек сел на коня, он приобрел новые качества, и, прежде всего, быстроту передвижения<6>, превосходство над пешим противником.

В русской сфрагистике печати с изображением всадника встречаем, начиная с первой половины XIII в.<7> В это время одним из распространенных типов анонимных печатей, т.е. без имени князя, был тип с изображением двух святых, обозначающих христианское имя князя — владельца печати и имя его отца, т.е. имя и отчество князя. На четырех печатях кн. Мстислава Мстиславовича (ум. 1328 г.) изображены всадники.<8> В альбоме В. Л. Янина они трактуются как изображения св. Феодора Тирона на коне вправо с флажком на копье и крестом над плечом (№ 203); изображение св. Феодора на коне вправо со стягом на длинном древке (№ 204), изображение св. Феодора на коне вправо (№№ 205, 206).

К той же первой четверти XIII в. относится печать кн. Всеволода Юрьевича (1222-1223; 1224-1225) с изображением на оборотной сторонепечати св. Георгия на коне вправо (№ 212), скачущий всадник в правой руке держит не

очень ясный предмет, возможно праща, свисающий с двух сторон с руки всадника. Над рукой всадника помещена буква "Г". Вероятно, таким образом, на печати было обозначено отчество князя (Юрьевич—Георгиевич)<9>.

Значительный интерес для нас представляют печати кн. Александра Ярославича (1236—1240; 1241—1263). На его трех печатях впервые встречаем светского всадника вправо в короне, с мечом в правой руке<10>. Никаких пояснений печати на себе не несут. Можно лишь предполагать, что на печатях изображен сам кн. Александр Ярославич Невский. На всех трех печатях на оборотной стороне изображен св. Феодор в композиции "Чудо о змии" — святой в полный рост, оборотясь вправо, поражает копьем змия, извивающегося у его ног, левой рукой держит за повод коня.

Александру Ярославичу Невскому принадлежат и печати с изображением св. Александра на коне вправо с мечом в правой руке<11> (№ 375, 377). На одной из печатей разбросаны буквы, которые можно прочитать как Александр. Изображения оборотной стороны печатей не отличаются от печатей с изображением светского всадника, т.е. изображением св. Феодора.

Следующая серия печатей с изображением св. всадника принадлежит кн. Дмитрию Александровичу (1276—1281; 1283—1294) — сыну Александра Ярославича. Среди печатей этого князя очень интересна печать с изображением св. Дмитрия на коне влево с древком или копьем (№ 384) — изображение не очень ясное. Дмитрию Александровичу принадлежит и несколько печатей с изображением св. всадника вправо с мечом (№ 385, 386, 387, 388). И, наконец, ему же принадлежит печать с изображением сокольника вправо (№ 389).

Сокольник вправо изображен и на нескольких печатях другого сына кн. Александра Ярославича — кн. Андрея Александровича — (1281—1283; 1294—1304) — (№ 390, 392, 393, 394, 395).

Таким образом, на протяжении всего XIII в. встречаем изображэения святого всадника, а иногда и светского всадника. Всадники, обычно сятые, — достаточно часто повторяющиеся изображения на княжеских печатях. Святые всадники, там где есть надписи — это св. Феодор, св. Александр, св. Дмитрий, св. Георгий. Святые на печатях соответствуют христианскому имени князей.

Светский всадник в короне с мечом изображен на печатях Александра Ярославича Невского, сокольник — на печатях его сыновей Дмитрия Александровича и Андрея Александровича. Какого-либо объяснения светским изображениям всадников на печатях нет. Отметим также, что среди всей этой группы всадников нет уверенного

изображения всадника с копьем, т.к. прорисовки не дают возможности утверждать это с полной уверенностью. Существенным в толковании всадников на печатях XIII в. — отсутствие змия. Но все компоненты — конь, копье, змий имеются на печатях св. Феодора в композиции "чудо о змии".

В XIV в., в первой его четверти, изображения на печати св. всадника с мечом вправо, имеет князь Юрий Данилович (ум. 1325 г.) — (№ 402), на оборотной стороне этой печати изображен св. Даниил Столпник, о чем свидетельствует надпись. Естественно предположить, что на лицевой стороне печати изображен св. Георгий. Печать обозначает имя и отчество князя. Однако, уверенности в этом нет, т.к. святой изображен не с копьем, а с мечом. Вторая печать этого же князя (№ 403) — на лицевой стороне имеет изображение светского всадника в короне с мечом вправо. Оборотная сторона повторяет изображение первой печати, т.е. св. Даниила Столпника. Можно полагать, что лицевое изображение — изображение князя Юрия, а оборотная сторона — обозначение отчества князя, т.е. здесь поворяется тот же характер печати, что и печати Александра Ярославича Невского.

Появление на печатях светских изображений всадников, по мнению В. Л. Янина "было результатом длительного процесса переосмысления первоначальных патрональных изображений русских княжеских булл... Светский всадник в короне, изображающий самого князя, занимает в общей композиции булл именно то место, которое традиционно предназначено патрональному изображению".<12>

Как известно, со времени Ивана Даниловича Калиты (1328—1341) на печатях стали обозначать имя князя, владельца печати. Печати теряют свою анонимность, но попрежнему на них изображаются святые имена, которые носят князья.

Такие печати имели вел. князь Иван Данилович Калита и его сыновья Семен Иванович (1341—1353) и Иван Иванович (1354—1359). Поскольку святые, имена которых носили эти князья, изображались в иконографии не на конях, среди печатей нет изображений всадников.

Святого всадника вправо с мечом встречаем на одной из печатей Дмитрия Ивановича Донского (1362—1389). Надпись на другой стороне"Печать великого князя Дмитрия Ивановича"<13>. Можно полагать, что и эта печать не выходит за пределы сложившегося типа печатей. На печати изображен святой Дмитрий, имя которого носил князь. Поэтому, вполне естественно, что и на монетах Дмитрия Донского можно встретить изображение всадника.

Новый этап в развитии изображений на печатях начинается с печати сына Дмитрия Донского — вел. кн.

Василия Дмитриевича (1389—1425). С этого же времени — конец XIV в. — начало XV в. — в качестве материала печатей стали применять восково-мастичную массу, что значительно разнообразило характер изображений оттисков при использовании в качестве матриц печатей гемм, и дало большие возможности поисков эмблематического изображения печати.

На двух договорных грамотах вел. кн. Василия Дмитриевича изображен светский всадник вправо с копьем. Всадник изображен в достаточно статичной позе.<14> На двух духовных этого же князя изображен скачущий всадник с мечом.<15>

Примерно со второй половины XIV в. появился новый объект для помещения эмблематических изображений — монеты (нами уже упоминались монеты Дмитрия Донского). На монетах вел. кн. Василия Дмитриевича — всадник с соколом, всадник с мечом, всадник с копьем — достаточно частое явление. Помещение на монетах изображения, идентичного печати, не случайно. Это изображение должно было удостоверить подлинность монеты, точно так же как приложение печати с таким же изображением свидетельствовало о подлинности документа.

Анализируя характер изображений на печатях и монетах времени вел. кн. Василия Дмитриевича, следует признать справедливым положение, высказанное В. Л. Яниным, “что именно при Василии I был сделан решающий шаг в становлении фигуры ездца как символического изображения, поскольку ездец на его печатях и монетах вообще не может иметь отношения к ”патрону князя”, и произошло это переосмысление в результате длительного процесса от первоначальных традиционных патрональных изображений русских княжеских булл”<16> середины XIII в. — нач. XIV в.

На печатях сына вел. кн. Василия Дмитриевича вел. кн. Василия Васильевича Темного (1425—1462) продолжает помещаться всадник с копьем, кроме того, сформировался титул великого князя — “Господарь всея земли Русски”. Но это изображение не стало еще эмблемой исключительно московских князей. Изображение всадника с саблей встречаем и на печатях тверского князя Бориса Александровича<17> (ум. 1461 г.). В середине XV в. всадник изображен и на печатях можайского князя Ивана Андреевича<18>. Всадник с мечом, а в ногах коня змий изображен на печати вел. кн. Тверского Михаила Борисовича, скрепляющей его договорную грамоту с вел. кн. Иваном Васильевичем 1462 г.<19> Таким образом, светский всадник с копьем, всадник с мечом встречаются достаточно часто на печатях князей, и не только московских. Какой-либо закономерности здесь установить нельзя.

О типичности изображения всадника в западно-европейском масштабе, особенно с XIV в., пишут Г.В. Вилинбахов<20> и М.П. Сотникова, А.Л. Хорошкевич. Во всаднике следует видеть, считает М.П. Сотникова, "конное изображение св. Георгия, считавшегося в Византии патроном императора и его победоносного воинства". Но в дальнейшем эта трактовка не получила развития<21>.

Любопытна точка зрения Б. Кёне, изложенная им в середине XIX в. По его мнению, тип печатей со всадником существует около 2000 лет. Впервые он встречается на денариях римской фамилии Фонтея, затем на императорских монетах и означал, что император поражает неприятельского воина, а с введением христианства вместо воина стали изображать дракона и композиция стала служить эмблемой, означающей, что христианский император побеждает язычество<22>

Следующий этап в развитии эмблемы всадника относится ко времени Ивана Васильевича (1462—1505). На всем протяжении своего княжения он использовал в качестве печатей геммы с различными изображениями, как и его предшественники. Вместе с тем, на некоторых печатях Ивана III встречаем изображения светского всадника с копьем, а в ногах у коня змия, которого всадник поражает копьем; на оборотной стороне этой печати изображен двуглавый орел — печать 1497 г.

В условиях завершения политического объединения русских земель эмблема приобретает особое значение. Изображение всадника становится наследственным у великих князей Московских, превращаясь в государственный герб. Значительный интерес представляют две духовные Ивана Васильевича с детьми его кн. Василием Ивановичем и кн. Юрием Ивановичем 1504 г.<23> Договор скреплен тремя печатями. Первая печать Ивана Васильевича III с изображением всадника с копьем и змием на одной стороне, а на другой — друглавого орла. Вторая печать кн. Василия Ивановича — наследника Ивана III имеет те же изображения, но печать меньшего размера по сравнению с печатью отца. Третья печать младшего сына Юрия Ивановича — пеший человек колет копьем голову чудовища, на которую бросается собака. Таким образом, изображение всадника и орла наследуют сын князя, к которому должно перейти правление. И, следовательно, изображения на печатях Ивана III и его сына Василия Ивановича может быть истолковано как наследственный герб правителя Русского государства. Отметим, что изображения всадника на печатях абсолютно идентичны и, следовательно, оно не связано в данном случае с конкретным князем.

Нельзя не отметить также помещение всадника с под-

нятым мечом или саблей и надписью "Осподарь всея Руси" на монетах вел. кн. Ивана Васильевича и Василия Ивановича.

Определенный итог в развитии монетных изображений подвела денежная реформа Елены Глинской, проведенная в малолетстве Ивана IV в 1534 г. В этом году возникла единая монетная система Русского государства — началась чеканка новой общегосударственной монеты, построенной на основе предшествовавшего слияния двух монетных систем — московской и новгородской. Московская деньга, получившая наименование московка, и новгородская деньга, вдвое более тяжелого веса, чем московка, — новгородка, имели строго определенные изображения: московка — всадника с саблей, новгородка — всадника с копьем (без змия)<24>. В дальнейшем эти изображения сохраняются на монетах до начала XVIII в.

Реформа Елены Глинской дала нам возможность получить объяснение символики всадника. В Софийской летописи содержится описание реформы и изображений на монетах: "А при великом князе Василье Ивановиче быть знамя на деньгах **князь великий на коне**, **а имея меч в руце**, а князь великий Иван Васильевич учинил знамя на деньгах **князь великий**, а имея **копье в руце**, и оттоле прозвашася деньги копейные".

Это едва ли не первое в русских источниках объяснение символики всадника. Источники, современные появлению на печатях и монетах этого изображения, не дают разъяснения этой символики.

По иному объяснил символику всадника Сигизмунд Герберштейн, посетивший Москву в 1517 и 1526 гг., т.е. незадолго до реформы Елены Глинской, в записках о Московии в разделе "О монете" записал: "...у позднейших [московских монетах] — изображение человека, сидящего на коне"<25>.

В другом разделе записок "Как принимают и обходятся (так) с послами" Герберштейн дает описание печати на грамоте, которую Василий III собирался отправить королю польскому. Грамота была скреплена... "небольшой вислой печатью красного цвета. На передней стороне печати было изображение нагого человека, сидевшего на коне без седла и поражающего копьем дракона, на задней же стороне был виден двуглавый орел, обе главы которого были в венцах"<26>. С. Герберштейн здесь довольно точно описывает изображение на печати Ивана III и Василия III. Неточность касается описания всадника, который якобы был нагой и сидел на коне без седла. Эту же ошибку повторил художник А. Хиршфогель, изобразивший герб на гравюре сидящего Василия III, помещенной в базельском издании Записок 1556 г.; венецианском издании 1550 г.

и венском издании 1557 г.<27>

Как видим, Герберштейн ни в описании монет, ни в описании печати не связывает человека, сидящего на коне, с изображением великого князя, ни тем более, со св. Георгием. Вряд ли можно было представить князя, сидевшего на коне без одежды и седла.

С принятием в 1547 г. Иваном IV царского титула, следует связывать появление на голове всадника короны. Кроме того, всадник при Иване IV занимает место на груди орла.

От XVI в. мы имеем еще два толкования символики всадника на печатях. Относятся они ко времени Ивана IV (после 1547 г.) и ко времени правления Федора Ивановича.

В описании путешествия архидиякона Софийского собора Геннадия и купца Василия Познякова в Александрию Геннадий на вопрос патриарха Александрийского, рассматривающего печать грамоты Ивана IV, присланной к нему, "на коне де благоверный царь на сей печати?", ответил утвердительно "Государь на коне"<28>.

Такая же трактовка символики изображения всадника дана в Списке (не позднее XVII в.) с жалованной грамоты Федора Ивановича от 10 февраля 1591 г. крестьянам Глотовой слободки об освобождении их от совместной уплаты податей с вымичами, сысоличами и вычегодцами. В приписке к грамоте указано: "А у той грамоты печать красная, орел двоеглавый, а на другой стороне — государь сам"<29>.

Итак, от XVI в. мы имеем три толкования символики всадника на монетах и печатях: "человек, сидящий на коне", "князь великий на коне", "государь на коне". В последнем толковании отражено принятие Иваном IV царского титула.

Не меньший интерес представляют объяснения символики всадника в описаниях XVII в.

Адам Олеарий, посетивший Россию трижды в I половине XVII в. в "Описании путешествия в Московию" пишет о русской монете: "...на одной стороне обыкновенно изображен всадник, который копьем колет в поверженного дракона... Этот сорт монет называется деньгами или копейками"<30>.

Григорий Карпович Котошихин, подъячий посольского приказа, живший в середине XVII в., бежавший в силу служебных неприятностей за рубеж, в написанной им в Швеции книге "О России в царствовании Алексея Михайловича", рассказывая о характере дипломатических отношений Русского государства с западными и восточными соседями, сообщает, по какой форме пишутся грамоты и какие печати к ним прикладываются: "А все те грамоты,

кроме крымских, печатают большою государственною печатью, а крымские печатают вырезано: царь на коне победил змия, около подпись царская — титла самая малая по и иных. То есть самая истинная Московского княжения печать"<31>.

Объяснение символики всадника встречается и в некоторых статейных списках русских послов, ездивших в иностранные государства. Послы дворянин Василий Лихачев и дьяк Иван Фомин, посетившие Флоренцию в 1659 г., были очень хорошо приняты тосканским герцогом Фердинандом.

Обеденный стол, к которому герцог пригласил русских послов, был богато украшен. Среди украшений было три двуглавых орла. Рассказывая об этих украшениях, русские послы записали в своем статейном списке: "Первый орел сделан на сахаре, вышиною в аршин, устроен жемчугом, большим и каменьем другим. В середине одного изображен великий государь наш на аргамаке, в руке скипетр держит". Другой орел был сделан из янтаря, третий изображен на белой тафте<32>. Тосканский герцог из уважения к посольству украсил стол русским государственным гербом, а послы объяснили смысл изображения на этом гербе.

В XVII в. появляется еще один источник, позволяющий использовать его для раскрытия символики всадника — знамена: большое царское знамя, знамена полков иноземного строя, стрелецких полков.

В сохранившемся в архиве Оружейной палаты описании большого знамени Алексея Михайловича 1666—1678 гг. сообщено, что на знамени "в середине в кругу изображен двуглавый орел... в середине орла царь на коне колет копием змия"<33>.

Во второй половине XVII в. изображение на гербе, печатях, монетах царя, государя было конкретизировано. Во многих источниках разъясняется, что всадник на коне это царь Алексей Михайлович.

Интересное описание значения изображения всадника содержится на заглавном листе Славянской библии, изданной в Москве в 1663 г. На библии изображен двуглавый орел, на груди которого помещен всадник с бородой в царской короне, поражающий копьем змия. Вокруг всадника полный титул царя Алексея Михайловича, состоящий из начальных букв слов. Гербу сопутствует надпись из св. писания и стихи, которые объясняют всадника в гербе как самого Алексея Михайловича. Приведем здесь начало и окончание стихотворения:

"Орла сугубоглавство — образ сугубодержавства,
Алексея царя над многими странами начальства.
....

Побеждай копьем сопротивного ти змия,
Наипаче же мечом духа еретика злаго"<34>.

Эта же мысль — изображение конкретного лица — царя ярко подчеркивают монеты — серебряные рубли и медные полтинники, выпущенные в 1654 г. в связи с денежной реформой 1654—1662 гг., неудачной и тяжелой по последствиям.

На рублях и полтинниках изображались двуглавый орел и всадник на коне. В записках свидетеля реформы, архидиакона Павла Алепского, приезжавшего в 50-х гг. XVII в. в Москву с антиохийским патриархом Макарием, отмечено, что царь Алексей Михайлович "выпустил новую монету, а именно: монету со своим изображением верхом на коне"<35>.

Аналогичная по нашему мнению трактовка изображения всадника на государственной печати и русском государственном гербе дана в первом официальном описании русского герба. Это описание было сделано после заключения Андрусовского перемирия с Польшей в 1667 г.: "Орел двоеглавый, — есть герб державный великого государя, царя и великого князя Алексея Михайловича, всея Великие и Малые и Белые России самодержца, на котором три коруны изображены, знаменующие три великие — Казанское, Астраханское, Сибирское — славные царства... **на персях изображение наследника**, в пазноктех<36> — скипетр и яблоко, и являют милостивейшего государя, его царского величества, самодержца и обладателя"<37>.

В описании герба видим два символических изображения — орла, с приданным ему элементами — царя Алексея Михайловича и всадника, не названного конкретно, но определенного как изображение наследника.

Последние толкования всадника весьма примечательны. Они подчеркивают связь изображения с конкретным лицом — правителем, царем Алексеем Михайловичем и отражают идею самодержавной власти. В стихотворении так и сказано "сугубодержавство" царя Алексея — "начальства" над многими странами. Идея эта возникала не сразу и не только во второй половине XVII в.

Подтвердить это положение может "портретный" характер изображений всадника, помещавшийся еще на монетах Ивана IV, прослеженный Н.И. Булычевым, от юного на ранних монетах и бородатого на последующих монетах<38>, а в конце XVII в. эта идея нашла дальнейшее развитие. Нумизматам хорошо известна раздельная чеканка серебряной копейки в годы совместного правления Петра и Ивана. Об этом же свидетельствуют описания изображений на знаменах.

Солдатским полкам "иноземного строя" уже со времени Михаила Федоровича от царя жаловались полковые зна-

мена с двуглавым орлом, на груди у которого на щитке изображался "государев образ на коне".

Значительный интерес представляют знамена конца XVII в. — начала XVIII в. В Эрмитаже хранятся три полковых знамени рубежа XVII—XVIII вв. "На всех трех запечатлен уверенно опознаваемый образ юного Петра"<39>.

Одно из этих знамен принадлежит Стрелецкому полку, на знамени изображен золотой двуглавый орел со щитком на груди, "на котором представлены восседающие на тронах рядом цари Петр и Иоанн". Н. Семенович датирует знамя приблизительно 1689 г.<40>

Второе знамя — полковничье, солдатского полка. На знамени расположен двуглавый орел, на щитке на груди орла изображен всадник в царской короне, поражающий копьем змия. Копье с крестом на верхнем конце. Изучение рисунка всадника убеждает, что изображен Петр I. Над головой орла, по сторонам и под крыльями орла расположены буквы — БМПД, ВГ, ЦИ, КВ, ПА и ВВ, которые означают: "Божию милостью поспешествующий державнейший великий государь Царь и Великий князь Петр Алексеевич всея Великия... (далее буквы окончания царского титула не сохранились) Малыя и Белыя России Самодержц I. Знамя датируется 1690—1691 г., т.е. временем единоцарствия Петра I"<41>.

На третьем знамени на груди орла всадник в Лавровом венке — юный Петр I в доспехах и развевающемся плаще. Изображение имеет четкое портретное сходство<42>.

В то же время в XVII в. продолжает встречаться и объяснение значения всадника — "человек на коне" или "ездец".

В памяти "Вятским таможенному и кружечных дворов голове и целовальникам о сборе государственных доходов новою серебряною и медною монетою и о введении ее во всеобщее употребление 3 марта 1656 г." дано ее описание. В том числе: "На рублевиках подпись и царское имя, а в письме **человек на коне**, а на другой стороне орел двуглавый в клейме, а над главою подпись: "Лета 7162", в подножии подпись: "рубль"... На медных полтинниках: подпись царское имя, а в письме **человек на коне**, а на другой стороне орел в клейме, наверху подпись: "лета 7162", а в подножии подпись "полтинник"... На медных алтынниках и на грошевиках под конем подпись "четыре деньги", а на другой стороне царское имя. На медных копейках "на денгах признака та же, что и серебряных копейках денгах"<43>.

Приведенное русское, данное в учреждении, описание изображения на монетах по реформе 1654—1662 гг. любопытно сравнить с упомянутым выше описанием тех же

монет, в котором утверждается, что царь Алексей Михайлович выпустил монету со своим изображением на коне. Таким образом, между двумя толкованиями — “человек на коне” и царем Алексеем Михайловичем поставлен знак равенства.

В конце XVII в. встречаются и объяснения изображения — ездец. В указе от апреля 1682 г. о государственных печатях и о перемене на оных царского имени дано описание печатей Федора Алексеевича, в том числе изображен “в орле — ездец”, а на печати Михаила Федоровича “в орлах ездец и инорог”<44>.

Такое же толкование изображения всадника на орле дает в 1667 г. Симеон Полоцкий в сочинении “Орел Российский”. В нем он называет всадника — ездцом: “Узришь от России // орла расторгща главу лютой змии. // Вест и копийный ездец убивати // змия до смерти в гортань прободати”<45>.

Для объяснения символики всадника интересно исследование В.Н. Татищева о происхождении главных фигур государственного герба. Известно, что В.Н. Татищев увлекался геральдикой, составлением и описанием гербов. Особое внимание он обратил на государственный герб. Собирая сведения о нем, он работал в архивах: Разрядном, Дворцовом, Коллегии иностранных дел. По словам самого В.Н. Татищева, “написал и предоставил сочинения о русском гербе, оставив у себя копию, но потерял ее и излагал в 45-й главе "Истории Российской" содержания сочинения по памяти”. По поводу происхождения главных фигур государственного герба он пишет: “Наших государей великих князей древнейших герб — всадник, т.е. воин на коне с саблею, как мы оный на старых деньгах находим...”<46>

Подводя итоги всему сказанному, следует отметить, что в нашем распоряжении в источниках XVI в. толкование символики: “человек на коне”, “князь великий на коне”, “государь на коне”, в источниках XVII в. — “всадник”, “царь на коне”, “государь наш на аргамаке”, “царь Алексей Михайлович на коне”, “Петр и Иоанн на коне”, “наследник”, “человек на коне”, “ездец”. Между этими изображениями вероятно в представлении людей XVI—XVII вв. разницы не было: великий князь, а потом государь и царь на коне и конкретизированные — царь Алексей Михайлович, царь Петр, Иоанн, т.е. они отражали идею самодержавия.

Иностранцы не связывают, кроме Павла Алепского, изображение с правителем. Особняком стоит объяснение Герберштейна, но вряд ли, как отмечалось, можно было представить в образе голого человека на коне — великого князя. Такое объяснение иностранца является следстви-

ем недостаточной его осведомленности.

Итак, отметим самое главное: в русских источниках XVI—XVII вв. отсутствует толкование изображения всадника как св. Георгия Победоносца. Оно противоречило бы всей идее развития эмблемы и ее толкования.

В то же время, вероятно, нельзя отрицать влияние на иконографию изображения всадника на печатях, гербе и на монетах, известного по иконам, резьбе, керамике, чеканке и другим памятникам современного им искусства, св. Георгия Победоносца. Но, как мы видели, трактовка изображения последовательно не связывалась со святым, а подчеркивала либо светский, абстрактный характер изображения — "человек на коне", либо связывала с князем и царем, а в конце XVII в. подчеркивала и конкретную связь именно с данным правителем, отражая, как подчеркивалось, идею самодержавия. В такой трактовке можно видеть и отражение определенной древней традиции — помещение на анонимной печати изображения, которое указывало на ее принадлежность. И особую тенденциозность видим в толковании изображения, исходящего из некоторых официальных источников, стремящихся подчеркнуть, что изображение на печати и гербе отражают самодержавную власть конкретного лица — царя.

Следует отметить и еще одну примечательную деталь буквально всех русских описаний изображения всадника. В описаниях указывается, что копьем поражается **змий**. Единственными в XVI—XVII вв. определениями фантастической фигуры, которую колет всадник, как дракона, даны у С. Герберштейна, А. Олеария. Эта трактовка могла произойти вследствие неоднократных переводов с одного языка на другой и влияния западно-европейского толкования изображения св. Георгия, который борется с драконом. Поэтому, следуя русской традиции, вряд ли мы имеем основание в современных описаниях печатей и гербов заменять змия на змея и на дракона.

Откуда же произошло новое толкование символики всадника как св. Георгия Победоносца и как оно развивалось в XVIII—XIX вв.?

Но прежде некоторые сведения о Георгии. Георгий родился в Кападокии, служил в Римских легионах при императоре Диоклетиане (ок. 243—313 гг.), пользовался почетом, и за обличение язычества подвергся страшным преследованиям и ужасным мучениям. Казнен в 303 г. Бесстрашие св. Георгия проявилось в освобождении им царевны Аи (Ана) от дракона. Митрополит Макарий в великой Минеи (XVI в.) так описывает это чудо: "В Палестинском городе Гавале поселился в озере великий змей, которому жители отдавали на съедение детей своих. Когда очередь дошла и до царской дочери, св. Георгий

явился ей при озере, где она стояла как обреченная жертва и повелел ей, обвязав дракону голову своим поясом и уздою коня, влечь его в город. Царевна исполнила приказание Победоносца, и когда она притащила чудовище в город, св. Георгий отрубил ему голову мечом и таким чудом обратил в христианство идолопоклонников Гевальских"<47>. Этому описанию соответствует изображение подвига св. Георгия на некоторых русских иконах и фресках и в западно-европейской живописи. Изображался св. Георгий и в виде всадника, колющего копьем чудовище.

Толкование символики всадника как св. Георгия Победоносца в России было выдвинуто впервые иностранцами. Так, Иоган Георг Корб, член имперского посольства, посетившего Русское государство в 1698—1699 гг., записал в своем дневнике, что "Копейка же, или Московская монета, имеет форму не круглую, но продолговатую и овальную; на одной стороне изображен на ней святой Георгий с копьем, на другой имя царя и время, когда она вычеканена"<48>. Можно предположить, что это толкование символики сообщено И. Корбом не без участия царя — Петра I.

Объяснение всадника как св. Георгия находит дальнейшее развитие в XVIII в. Идея самодержавной власти царя, а потом императора в гербах, на печатях, на знаменах находит иное воплощение.

Официальное переосмысление образа всадника, вероятно, происходит уже в начале XVIII в.

Петр I учредил российский корабельный штандарт, именуемый "Флаг царя Московского", который датируется Н. Семенович 1692 г.<49> Флаг в настоящее время хранится в Центральном Военно-морском музее. Сохранилось и современное флагу описание. В 1709 г. в Москве была издана книга Карла Алярда, переведенная на русский язык с голландского издания 1705 г. по указанию Петра I: "Новое галанское корабельное строение глашающее совершенно чинение корабля... тут же всякие корабельные флаги со **своими гербами**, цветами и с началами..." Редактировал текст книги сам Петр I. К этому времени, вероятно, он пришел к мысли об изменении трактовки образа всадника. Под номером 76 приведен рисунок флага и его описание: "Флаг его царского величества Московского, разделен на трое. На синей полосе золотой с царскою коруною венчан двоеглавый орел, имеющий в сердце красное клеймо, с серебряным святым Георгием без змия".

В 1712 г., т.е. тремя годами позже, Петр I в собственноручной записке описал морские флаги образца 1701 г. Свой корабельный штандарт, сменивший в 1701 г. "Флаг

царя Московского", он описал так: "Штандарт черный орел в желтом поле, яко Герб Российской империи... в которого грудях св. Георгий с драконом"<50>.

Изменение символической трактовки изображения всадника можно проследить и на монетах. И.Г. Спасский отмечает одно примечательное явление, связанное с чеканкой монеты. В начале XVIII в. было утрачено старое понимание сюжета. С первого выпуска медных копеек (1704 г.) царский венец перестал украшать голову всадника, хотя в указе и было сказано, что на копейках находится "воображение (т.е. изображение) великого государя на коне". Но далее в указе 1724 г. всадник на медных копейках назван уже "ездоком с копьем"<51>.

Следует подчеркнуть, что, как правило, на монетах не изображается змий. Впервые он появляется на серебряных алтынниках и копейках в 1718 г. А с 1727 г. змий становится непременной составной частью монетного изображения до конца XVIII в. Как это рассматривать? Приближением изображения к гербу? В начале XVIII в. было признано, что на гербе изображен св. Георгий. И, следовательно, на монетах не должно быть отклонений от признанного изображения св. Георгия. И на монетах появляется змий. Так, с начала XVIII в. происходит переосмысление символики всадника. Это переосмысление нашло отражение в гербах конца 20-х гг. и в конце XVIII в. (1781 г.).

В дальнейшем, в середине и второй половине XIX в. происходят некоторые изменения, на которые следует также обратить внимание. В гербовом изображении должна быть истолкована каждая составляющая его эмблема, она так же, как и эмблема в целом, имеет определенное символическое значение, изменяющееся со временем.

В начале, мы отмечали, что в описании герба 1730 г. указано, что на коне изображен св. Георгий. В 1781 г. дано более подробное описание герба, свидетельствующее, что изображен святой Георгий на коне, поражающий черного змия.

С конца XVIII в. до середины XIX в. изображение всадника оставалось без изменений. В конце царствования Николая I департамент Герольдии возглавил барон Б.В. Кене, который пытался придать русским гербам черты, принятые в западно-европейской геральдике. Б.В. Кене перерисовал изображение всадника. Всадник на печатях и гербах, как мы всегда видели, изображался вправо от зрителя, т.е. в левую геральдическую сторону. По геральдическим правилам, все живые фигуры должны изображаться обращенными в правую геральдическую сторону, т.е. влево от зрителя. Перерисованный герб — орел со всадником был утвержден 8 декабря 1856 г., тогда же

был утвержден герб Московской губернии, совпадающий с гербом Москвы <52>.

В 80-х гг. XIX в. Гербовое отделение возобновило деятельность по составлению гербов городов и посадов. В 1887 г. трудами сотрудников Гербового отделения было закончено составление "Сборника высочайше утвержденных городских и "местных гербов"<53>. Как первый опыт узаконения нового типа городских гербов, включенных в "Сборник", следует отметить указ о видоизмененных гербах города Москвы и городов Московской губернии 1883 г.<54> Все последние в вольной части гербового щита получили изображение герба Московской губернии. Фигура всадника на гербе Москвы и Московской губернии трактовалась как изображение св. Георгия, поражающего дракона.

Итак, произошла замена — змия поменяли на дракона. О том, что в описаниях XVI—XVII вв. обычно фигурировал змий, отмечено выше. В словарях обычно нет различия в определении — змий и дракон — мифическое чудовище с огненным хвостом. Змий — эпитет сатаны, дьявола. Но символика их разная. П.П. Винклер, определяя значение фантастических фигур в гербах, пишет: "змий — символ зла и смуты, помещен в старом гербе Москвы, а когда поражается св. Георгием — символ зла".

Символика дракона иная. Дракон — символ силы, могущества, помещен в гербе Москвы вместо изображавшегося там крылатого змия. Внешне змий и дракон также имеют некоторые различия. Ю.В. Арсеньев отмечает: "дракон — пресмыкающееся и крылатое животное, с большою заостренною и **разверстаною** пастью. Передние ноги его подобны львиным или орлиным, вместо задних он имеет толстый кольчатый хвост"<55>. "Крылатый змий сходен с драконом, но отличается от последнего лишь тем, что имеет задние лапы — львиные"<56>.

Таким образом, в XIX в. произошло искажение символического смысла изображения. Переименование XVIII в. всадника, человека на коне, князя, царя в св. Георгия по сути не изменило смысла герба — борьбы со злом. В XIX в. переименование змия в дракона сделало герб Москвы неясным. С кем борется и кого побеждает св. Георгий — дракона? Но дракон символ лишь силы и могущества, почему с ним борется св. Георгий?

Но я об этом пишу с большой осторожностью. Кроме как у П.П. Винклера и Ю.В. Арсеньева, толкования символики змия — дракона, я не встречала.

Есть еще одно изменение, которое коснулось облика змия — дракона. Начиная с 1781 г. его обычно стали изображать с птичьей головой, напоминающей голову орла. В текстах законов, описывающих гербы Москвы и Московской губернии, это изменение отражения не нашло.

И последнее, св. Георгий Победоносец на гербах никогда не изображался с нимбом. На голове его обычно надет шлем.

Итак, как бы ни толковалось изображение змия—дракона, это пример, как следует быть осторожным в эмблематике гербов в целом и в частности в эмблематике герба Москвы. Надо основательно подумать, прежде чем высказать определенные мысли о том, каким быть современному гербу Москвы.

Тем более, что история герба Москвы и его символика неразрывна с историей герба Российского государства конца XV—XVII вв., с историей Российской империи XVIII — начала XX вв. Смысловое толкование изображения всадника за это время изменилось, изменился и внешний вид герба.

Так каким же быть гербу Москвы?

Примечания

<1> Лакиер А.Б. Русская геральдика. СПб., 1855, с. 290. В РИО, т. 101, СПб., 1898, с. 508, опубликовано два документа, в которых содержится другая дата изготовления знамен для полков — 7 июня 1728 г.

<2> Лакиер А.Б. Указ. соч., с 299.

<3> Там же, с. 291.

<4> Винклер П.П. Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенных в Полное собрание законов с 1649 г. по 1900 г. СПб., 1900.

<5> Соболева Н.А. Российская городская и областная геральдика XVIII—XIX вв. — М.: Наука, 1981.

<6> Недаром в метрологии различался день пути пеший и конный.

<7> Печати Александра Ярославича.

<8> Янин В.Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. т I. — М.: Наука, 1970, NN 203. 204, 205, 206.

<9> Там же, N 212.

<10> Янин В.Л. Указ. соч. т. II. NN 374, 376, 378.

<11> Там же, NN 375, 377.

<12> Янин В.Л. Указ. соч., с. 38.

<13> Янин В.Л., т. II. N 421. Отмечу, что эта печать не имеет ничего общего с печатью, якобы принадлежащей Дмитрию Донскому, опубликованной в газете "Московская Правда" в январе 1989 г.

<14> Лакиер А.Б. Указ. соч., табл. V, рис. 4.

<15> Там же, табл. IV, рис. 10.

<16> Янин В.Л. Указ. соч., с. 38.

<17> СГГ и Д,ч. 1, М., 1813, N 63, с. 139.

<18> Там же, N 66, с. 147.

<19> Там же, N 88, с. 215.

<20> Вилинбахов Г.В. Всадник русского герба. // Труды Государственного Эрмитажа. XXI. — Л.: Искусство, 1981.

<21> Сотникова М.П. О некоторых древнегреческих сюжетах на русских монетах XV века. // Сообщения Государственного Эрмитажа. XLVII. — Л.: Искусство, 1982, с. 81.

<22> Точка зрения Б. Кене изложена по указанной выше публикации

Г.В. Вилинбахова.

<23> СГГ и Д. ч. I N 133 и 134, с. 347.

<24> Исключением являются монеты, чеканившиеся на Псковском монетном дворе.

<25> Герберштейн Сигизмунд. Записи о Московии. — М.: Изд-во Московского университета, 1988, с. 123.

<26> Герберштейн С. Указ. соч., с. 225.

<27> Там же, сс. 69, 71, 576.

<28> Сонцов Д. П. Деньги и пулы Древней Руси великокняжеские и удельные. — М., 1860, с. 72.

<29> Акты Археографической экспедиции, т. I, N 350.

<30> Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. Введение, перевод, примечание и указатель А.М. Ловягина. — СПб., 1906.

<31> Котошихин Г.К. О России в царствование Алексея Михайловича. — СПб., 1840, с. 29.

<32> Статейный список посольства дворянина и боровского наместника Василия Лихачева во Флоренцию в 7167 (1659) году. // Древняя российская библиофика, изд. 2-е, ч. IV, 1788, с. 349.

<33> Опись Московской Оружейной палаты, ч. III, кн. I. Знамена, прапоры, значки, флаги и штандарты. — М., 1884, с. 45.

<34> Сонцов Д.П. Деньги и пулы Древней Руси великокняжеские и удельные. — М., 1860, с. 73.

<35> Павел Алепский. Путешествие патриарха Макария в Россию в половине XVII в. — М., 1898, вып. 3, с. 156.

<36> Позноготь — последний сустав пальца, на котором растет ноготь.

<37> ПСЗ, т. I, N 421, с. 737—738.

<38> Булычев Н.И. Именные серебряные копейки и денежки Ивана IV (1533—1584) — СПб., 1906.

<39> Семенович Н. Три русских знамени конца XVII века. // Сообщения Государственного Эрмитажа, XXXIX. — Л.: Аврора, 1974, с. 21.

<40> Там же, с. 23.

<41> Там же.

<42> Там же.

<43> ААЭ, т. IV. — СПб., 1836, N 90, с. 130.

<44> ПСЗ, т. II, N 915, с. 388.

<45> Орел Российский. Творение Симеона Полоцкого, сообщил Н.А. Смирнов. — М., 1915, с. 34.

<46> Татищев В.Н. История Российская.

<47> Лакиер А.Б. Указ. соч., с. 127.

<48> Корб И.Г. Дневник путешествия в Московию (1698—1699) — СПб., 1906, с. 214.

<49> Семенович Н. Указ. соч., с. 22.

<50> Там же.

<51> Спасский И.Г. Денежное обращение в Московском государстве с 1533 по 1617 г. // Материалы и исследования по археологии Москвы. Вып. 44. — М.: Изд-во Ак. наук, 1955, с. 266.

<52> Винклер П.П. Указ. соч., с. 185.

<53> Соболева Н.А. Указ. соч., с. 141.

<54> ПСЗ, т. IV, дополнение к III т., N 1439а.

<55> Арсеньев Ю.В. Геральдика. — М.: 1908, с. 191.

<56> Там же, с. 192.

Вестник геральдиста, 1990, № 6.

Сяржук ***БУДЗЬКО***

Не разбіць, не спыніць, не стрымаць

З вялікім задавальненнем і цікавасцю азнаёміўся з надрукаваным на старонках раённай газеты артыкулам “Герб рэспублікі”. Дзякуй за гэты змястоўны і, безумоўна ж, карысны матэрыял. І вось, чытаючы яго, неяк пакрысе з’явілася думка расказаць чытачам раёнкі аб нашым старажытным нацыянальным сімвале — гербе “Пагоня”.

Як вядома, ужо ў далёкім сярэднявякоўі Беларусь мела сваё дзяржаўнае ўтварэнне — Вялікае Княства Літоўскае, гербам якога і з’яўлялася “Пагоня”. Адразу зазначу: няхай не ўводзіць чытачоў у зман назва старажытнай дзяржавы. Справа ў тым, што ў склад Вялікага Княства Літоўскага, акрамя саміх літоўцаў, уваходзілі беларусы і ўкраінцы. А пасля Люблінскай уніі 1569 года, вынікам якой з’явілася аб’яднанне Вялікага Княства Літоўскага і Кароны Польскай у адну вялікую дзяржаву Рэч Паспалітую, — палякі.

Але вернемся да Вялікага Княства Літоўскага. Дзяржаўнай мовай гэтага ўтварэння з’яўлялася беларуская (чытай — старабеларуская). Аб гэтым сведчаць статуты Вялікага Княства Літоўскага — тагачасныя канстытуцыі. Менавіта яны афіцыйна зацвярджалі герб “Пагоня” у якасці дзяржаўнага і фіксавалі абавязковае ўжыванне яго на пячатках ваяводстваў і паветаў.

На гербе “Пагоня” адлюстравана выява ўзброенага рыцара на кані з паднятым угору мячом. Геральдычна герб дэшыфруецца як “срэбны рыцар з чырвонаю парчою (шчытам) на белым кані ў чырвоным полі”.

Вялікае Княства Літоўскае было вымушана амаль бесперапынна бараніць свае землі ад рабаўнікоў. І вось, як толькі захопнікі пераходзілі межы княства, ва ўсе бакі імчалі коннікі склікаць народ на абарону Бацькаўшчыны, каб вызваліць з палону братоў і сясцёр, вярнуць назад парабаванае. Пачыналася Пагоня.

Харугвы з выявай "Пагоні" прымалі ўдзел у 1410 годзе ў Грунвальдскай бітве, калі былі ўшчэнт разбіты тэўтонскія крыжакі. Пад гэтым сімвалам змагаліся паўстанцы Тадэўша Касцюшкі і Кастуся Каліноўскага. Герб "Пагоня" з'яўляўся нацыянальнай атрыбутыкай беларускіх вайсковых фарміраванняў пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, сімвалам незалежнасці ў барацьбе заходніх беларусаў за ўз'яднанне з Савецкай Беларуссю.

Гербу "Пагоня" прысвячалі свае творы многія нашы паэты і пісьменнікі...

Якой вялікай любоўю да Бацькаўшчыны, клопатам, болем за яе лёс працяты гэтыя радкі.

Як бачым, асаблівая патрэба ў нацыянальнай гістарычнай сімволіцы назіраецца ў часы, калі лёсу нацыі пагражае небяспека. Вось і зараз мы, беларусы дайшлі ўжо да той нябачныай мяжы, за якой пачнецца бяспамяцтва. Мы страчваем сваю нацыянальную адметнасць, мову і звычаі.

І таму вельмі ўсцешна тое, што пачынае вяртацца да нас наша сапраўдная гісторыя, расце цікавасць да роднай мовы, вяртаюцца з нябыту звычаі. А Рада Таварыства Беларускай мовы імя Ф.Скарыны зацвердзіла ў якасці сімволікі разам са скарынаўскім знакам сонца і паўмесяца гістарычны сімвал — герб "Пагоня".

Ленінскім курсам.
Крупкі, 1990 г. 24 лютага.

Эдвард ЗАЙКОЎСКІ

Сакральныя вытокі герба Пагоня

Цікавасць да нацыянальнай гістарычнай сімволікі паглыбляецца. Чарод ставіць пытанне аб паходжанні і старажытнай семантыцы геральдычных знакаў — усіх, усялякіх і найперш, вядома, Пагоні.

Між тым не толькі ў навуковай літаратуры, дэзінфармаванай і дэзарыентаванай палітыкай класавай барацьбы і таталітарызму, але і ў асобных летапісах страчаюцца такія версіі аб паходжанні беларуска-літоўскага герба Пагоня, якія з улікам назапашаных гістарычнай навукай фактаў не могуць задаволіць нашу цікавасць. Напрыклад, у Густынскім летапісе паведамляецца: "А Витен нача княжити над Литвою, измысл себе герб и всему княззтву Литовскому печать: рыцер збройны на коне з мечем, еже ныне наричут погоня". У познім "Летапісе Археалагічнага таварыства" (у легендаранай частцы) гэтая заслуга прыпісваецца ўжо князю Нарымонту, які "коли сел на Великом Княжестве Литовском, герб свой Китаврус застави братии своеи, а собе уделал герб — человек на кони з мечом, а то знаменуючі через тот герб пана дорослого, хто бы мог боронити мечом отчизны своея"<1>.

Магчыма, што ў познім сярэднявеччы такое тлумачэннне здавалася пераканальным, але яно не ўлічвала доўгага гістарычнага шляху сімвалаў. А выява ж конніка (вершніка) з коп'ем ці мечам была пашыраная ў сярэднявечнай еўрапейскай геральдыцы. На Беларусі яна вядома па пячатцы полацкага князя Глеба Гедымінавіча (1330 г.), яшчэ раней — па пячатках смаленскага князя Аляксандра Глебавіча (1279 г.) і наўгародскага князя Аляксандра Неўскага (сярэдзіна XIII ст.). Ё. Басанавічус герб

Пагоню выводзіў генетычна ад "фракійскага конніка". Сапраўды, ва ўсходняй частцы Балканскага паўвострава, у гістарычных абласцях Фракія і Мезія, сустракаюцца даволі шматлікія каменныя рэльефы з выяваю так званага "хераса" (коннік з кап'ём у правай руцэ). Аналагі яму ёсць у старажытных помніках іншых індаеўрапейскіх народаў. Як лічаць В.Іваноў і У.Топараў, "магчыма супастаўленне хераса тым, што вядома пра хецкага Пірву як божышчаконніка<2>". На славянскай пасудзіне VII — VIII стст. з паселішча Вышагрод — Дрвала (сучасная Польшча) ёсць малюнак конніка з трыма зігзагападобнымі выявамі маланак над ім. Польскі даследчык В.Шафраньскі лічыць гэты малюнак выявай Перуна. Старажытнаславянскую фігурку каня з косым крыжам на ёй, што выяўлена ў Опалі, ён звязвае ўраніцка-атмасферна-астральным божышчам накшталт Перуна-Сварога-Дажбога ў адной асобе<3>.

Паводле этнаграфічных звестак, культ каня ў абрадах і звычаях як славян, так і балтаў меў вялікае значэнне. Ён прасочваецца і ў археалагічных матэрыялах. На памежжы Беларусі і Літвы раскапаны пахаванні людзей з коньмі. А ў адным з курганоў з трупапалажэннем у Беларускім Наддзвінні знойдзены чэрап жарабяці. З радзіміцкіх курганоў паходзіць выява каня на днішчы пасудзіны<4>. Пашыраны быў культ каня ў плямёнаў мілаградскай культуры ранняга жалезнага веку. Так, на гарадзішчы Гарошкаў у Рэчыцкім раёне сярод дзевяноста выяўленых гліняных фігурак жывёлін найбольш было конскіх<5>.

У беларусаў апекуном коней лічыўся святы Юры. На ранніх пячатках Вялікага княства Літоўскага Пагоня павернута галавой управа, і гэта дазваляе шукаць агульныя генетычныя карані з старым маскоўскім гербам — выявай Георгія (Юрыя) Пераможца, які таксама павернуты ўправа. Адрозніваецца толькі зброя. Пагоня скача направа на пячатках Ягайлы, Вітаўта, Свідрыгайлы, нават — Жыгімонта III (1546 г.). Зрэшты, на частцы пячатак Ягайлы і тым больш — наступных князёў Пагоня "глядзіць" улева. Заўважым, што на пячатцы Ягайлы (1388 г.) ніжэй каня паказаны крылаты змей; змей відзён і на пячатцы аднаго з Ягайлавічаў — Уладзіслава Варненчыка, на пячатцы Лунгвенія Ольгердавіча. У руках конніка замест меча — кап'ё. Коннік з кап'ём значыцца таксама на некаторых пячатках Ягайлы, Вітаўта, Карыбута Альгердавіча<6>. Знаходкі ў Латвіі круглых бронзавых падвесак з выявамі св. Георгія на кані і з кап'ём, якім ён працінае змея (такая падвеска выяўлена, між іншым, у Герцыке — цэнтры залежнага ад Полацка княства), Э.Мугурэвіч датуе XII — XIII стст. і адзначае, што яны

пранiклi па шляху Пскоў — Рыга i што культ св. Георгiя быў асаблiва развiты на паўночным захадзе ўсходнеславянскiх зямель менавiта ў тыя стагоддзi. За межамi Латвii падвескi знойдзены ў Смаленску, Ноўгарадзе, Разанi i на Беларскiм Панямоннi.

Усё гэта сведчыць, што i Пагоня, i маскоўскi "Ездец" з Герогiем Пераможцам маюць агульныя вытокi i першапачаткова мала адрознiвалiся. Поруч з тым няма падстаў казаць пра маскоўскi ўплыў на герб Вялiкага княства Лiтоўскага. Аднак слушна прызнаць, што пераасэнсаванне коннiка i святога Юрыя сталася пазней, пасля ўвядзення хрысцiянства. У язычнiкаў святому Юрыяю быў папярэднiк. Устанавiць яго магчыма, апiраючыся на этнаграфiчныя назiраннi i старадаўнiя пiсьмовыя сведчаннi.

Дзень святога Юрыя (Георгiя) хрысцiяне святкуюць 23 красавiка. Даследчыкi паганства мяркуюць, што царква часта "нейтралiзавала" святы ў гонар язычнiцкiх багоў, дастасоўваючы да тых дзён святы блiзкiх па функцыях хрысцiянскiх святых. Паводле апiсання першай паловы XIX ст.. 27 касавiка ў беларусаў святкаваўся дзень Ярылы. Уяўляўся Ярыла ў белай адзежыне, босы, з чалавечай галавой у правай руцэ i жытнёвымi каласамi — у левай, у вянку з палявых кветак, на белым канi<7>. В.Iваноў i У.Топараў звяртаюць увагу на сугучча i семантычнае падабенства слоў з коранем *jar — i *jur—, што спрыяла верагоднаму збліжэнню Ярылы з Юрыем. Гэта вынiкае пры супастаўленнi каленадара абрадаў: 23 красавiка — дзень святога Юрыя, 27 — Ярылы. Тут трэба ўлiчваць i такi гiстарычны факт, што хрысцiянскае iмя Яраслава Мудрага было Георгiй, i, значыць, пацвярджаецца актуальнасць ураўнення Яр —: Гергiя (Юрый). Яраслаў Мудры заснаваў горад Юр'еў, на манетах i пячатцы гэтага князя ёсць выява сятога Юрыя. У iншых князёў славянскае iмя Яраслаў таксама спалучалася з хрысцiянскiм — Георгiй.

Праславянскi характар культу язычнiцкага божышча, iмя кога ўтворана ад корня *jar —, выяўляецца ў звестках пра Яравiта, бога ўрадлiвасцi ў балтыйскiх славян<8>. Даўнiя нямецкiя аўтары (XII ст.) атаясамлiвалi Яравiта з рымскiм богам вайны Марсам, бо ў час вайны залаты шчыт Яравiта неслi наперадзе войска. Цiкава, што на наўгародскiм абразе пачатку XV ст. "Чудо Георгiя о змие" святы трымае шчыт з выяваю сонца ў выглядзе чалавечага твару ў фас. Некаторыя даследчыкi бачаць тут далейшае развiццё вобраза Ярылы як сонечнага божышча, з чым суадносiцца i паведамленне пра шчыт Яравiта. Дзень Яравiта святкаваўся 15 красавiка, што пры неабходных папраўках на змяненнi ў календары супадае з Юр'евым днём 23 красавiка. Залаты колер шчыта Яравiта

можна супаставіць з белым колерам адзення Ярылы. На думку даследчыкаў балта-славянскай міфалогіі В.Іванова і У.Топарава, функцыі і атрыбуты Яравіта згодныя з звесткамі пра Ялылу, так і з значэннямі асноўнага міфа, ператварэннем якога з'яўляецца Ярыла, — воінская функцыя. Істотна, што Яравіт уваходзіць у склад чатырохчленнай сістэмы ў балтыйскіх славян, а гэта супастаўляецца з чатырма Пяркунасамі і балтаў. На аснове вывучэнння значнага матэрыялу гэтыя даследчыкі прыйшлі да вываду, што святы Георгій—Юры суадносіўся ў славян з абодвума героямі асноўнага міфа — з Перуном і Вялесам, а таксама з божышчам у выглядзе Яравіта і Свентавіта ў балтыйскіх славян<9>.

У адным з рукапісаў XV ст. значыцца формула “Перунъ есть многъ”. Гэта трэба разумець так, што Пярун мае шмат іпастасяў. Дык іпастассю, своеасаблівым эпітэтам Перуна, мог быць Ярыла. Паводле шэрагу крыніц, дзень Перуна святкаваўся 20 ліпеня — пазней Іллёў дзень. У гэты дзень язычнікі прыносілі крывавыя ахвяры. У летапісе сказана, што ў 983 годзе за тыдзень да Пернунова дня ў Кіеве пачалі рыхтавацца да ахвярапрынашэння: “Мечем жребий на отрака і девицю...<10>” Ахвярапрынашэнне дзяўчыны дае падставы думаць пра магчымую сувязь свята з жаночай пладароднасцю. Ілля ўшаноўваўся як заступнік шчасця ў каханні, і святкаванне Іллёва дня ва ўсходніх славян суправаджалася разгуламі і пацехамі моладзі<11>. Паказальна, што дзень Ярылы (канец красавіка) святкаваўся пазней за Перуноў дзень прыблізна на дзевяць месяцаў (працягласць цяжарнасці). Можна меркаваць, што ва ўяўленні язычнікаў свята Перуна лічылася днём сакральнага зачацця, праз дзевяць месяцаў пасля якога нараджаецца Ярыла. Значыць, Ярыла быў альбо сынам Перуна, альбо адной з яго іпастасяў, што тлумачыць частковае супадзенне воінскіх функцый Перуна і Ярылы (пазнейшага свята Юрыя). Разгляд жа функцый пладароднасці ў Ярылы — тэма самастойнай гаворкі.

Сярод шматлікіх эпітэтаў Перуна ці мясцовых абазначэнняў Ярылы ў племяпнную эпоху на асобных тэрыторях маглі ўзнікнуць лакальныя імёны. Выходзячы з аналізу легенды пра Святога Меркурыя Смаленскага беларускі гісторык В.Ластоўскі ў сваёй “Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі” прапанаваў гіпотэзу, вартую ўвагі. Паводле яе, у аснове смаленскай легенды збярогся вельмі даўні народны міф пра маладое вясновое сонца, якое ў асобе ярага Грамавіка пабівае агіднага велікана — духа цемры і холаду. А што да імя Меркурый, то яно, праўдападобна, падменена ў хрысціянскія часы. Аснова м..р імён Іллі Мурамца і Меркурыя дазваляе меркаваць,

што абодва яны маскіруюць сабой язычніцкае імя з падобнай асновай або эпітэт бога Грамавіка. Імя Мурамца — Ілля дае просты адказ таму што ўсе атрыбуты Перуна народ пад уплывам духавенства перанёс на святога Іллю. В.Ластоўскі сцвярджае, што святы Меркурый як народны герой племеннога аб'яднання крывічоў быў прататыпам выяў на дзяржаўных пачатках і сцягах<12>. Дадамо, што, на думку некаторых фальклярыстаў, Мурамец - позняе найменне, якое трансфармавалася з больш ранняга, што паходзіла ад назвы горада Мораўскага на Чарнігаўшчыне. У адным з лістоў беларускага аўтара XVI ст., Філона Кміты-Чарнабыльскага, замест Іллі Мурамца згадваецца "Ілья Муравленін".

Сакральнае паходжанне Пагоні вынікае і з такога элемента, як шасціканцовы крыж на шчыце конніка. На шэрагу ранніх выяў, дзе конь скача ўправа гэты крыж прасачыць не ўдаецца, бо не бачны шчыт, які прывешваўся з левага боку. Як вядома, крыж на шчыце Пагоні мае дзве папярочкі аднолькавай даўжыні.

Па традыцы, якая ідзе хутчэй за ўсё з беларускага адраджэнцкага руху пачатку XX ст., такі крыж прынята называць Ярылавым. Сучасны літоўскі даследчык Э.Рымша паказвае, што "ужо ў 1388 г. на пячатках Ягайлы на шчыце ў конніка з'яўляецца шасціканцовы крыж з больш доўгай ніжняй папярочкай<13>". Аднак варта заўважыць, што на згаданай пячатцы Ягайлы на шчыце адлюстраваны шасціканцовы крыж з дзвюма аднолькавымі папярочкамі<14>. Малюнак, падобны на Пагоню, ёсць сярод фрэсак капліцы св.Тройцы ў Любліне, якія створаны ўсходнеславянскімі майстрамі з Вялікага княства Літоўскага ў 1418 годзе. На фрэсцы — Ягайла, які скача на белым кані. У крыжа на шчыце больш кароткая верхняя папярочка<15>. Крыжы такога тыпу называліся патрыяршынымі.

Археолаг М. Ткачоў мяркуе, што крыж Пагоні паходзіць з славутага крыжа Ефрасіні Полацкай (XII ст.), які таксама трэба аднесці да крыжоў патрыяршага тыпу. Выявы такіх крыжоў, толькі з "працвілой" асновай, вядомы на віслай свянцовай пячатцы з старажытнага Ваўкавыска<16>, на металічнай манетнападобнай падвесцы з курганоў славенаў наўгародскіх<17> і на знаходках з іншых мясцінаў. Зусім верагодна, што ў перыяд так званага дваяверства, калі хрысціянства суіснавала з паганствам, здаралася блытаніна ў адлюстраванні форм крыжоў, бо некаторыя іх віды ўзыходзілі да часоў дахрысціянскай першабытнасці як магічныя сімвалы. Лагічна дапусціць, што і з прыняццем каталіцызму ў Вялікім княстве Літоўскім пры Ягайле напачатку рабіліся спробы надаць крыжу на шчыце Пагоні больш хрысціянізаваны выгляд.

Тым не менш пазней канчаткова замацаваўся крыж з папярочкамі аднолькавай даўжыні. Перамога гэтай тэндэнцыі быў б немагчыма, калі б крыж такой формы не асвячала старажытная традыцыя.

Знаходкі апошніх дзесяцігоддзяў падмацоўваюць гэтае сцвярджэнне, прычым сведчаць, што такі крыж звычайна звязаны з беларускай этнічнай тэрыторыяй. У прыватнасці, выява Ярылава крыжа знойдзена аўтарам гэтых радкоў на адным з грубачасаных надмагільных камянёў сярэднявечнага могільніка ля вёскі Жукавічы Свіслацкага раёна. Сярэдневечныя каменныя могільнікі на Гродзеншчыне даследавала нядаўна А.Квяткоўская, і ёй трапляліся надмагільныя камяні з выбітымі крыжамі таго самага тыпу, кожны з якіх абведзены кружочкам. Крыжы месяцца на адной верыткальнай восі. А.Квятнікоўская разглядае гэтыя выявы як салярныя знакі<18>. Амулет у выглядзе крамянёвага наканечніка кап'я, што ў аправе меднага футарала, адшукаўся пры раскопках Ноўгарада пад жыллём ведзьмака-вешчуна ў пласце пачатку XIV ст. На футарале — крыж. М. Сядова далучае яго да васьміканцовых<19>, але няслушна атаясамліваць гэты крыж з васьміканцовымі праваслаўнымі (пярэчыць само прызначэнне амулета). У верхняй частцы крыжа — дзве прыкладна аднолькавыя папярочкі, а ніжэй ёсць папярочка, пастаўленая коса, і "працвілая" аснова. Хутчэй за ўсё дзве апошнія дэталі мелі дапаможнае значэнне, а верхнюю частку выпадае лічыць Ярылавым крыжам. М.Сядова з поўным правам адносіць крамянёвы наканечнік да "громавых стрэлаў", ушанаванне якіх добра вядома па матэрыялах этнаграфіі. Дык увесь прадмет, у тым ліку крыж на ім, служылі культу Грамавержца. Яшчэ цікавая акалічнасць. У неглыбокай ямцы каля сцяны вешчуновага жылля ляжалі чатыры дзіцячыя чарапы. Хоць Ноўгарад і за межамі беларускай этнічнай тэрыторыі, аднак трэба мець на ўвазе, што сярод заснавальнікаў гэтага горада былі і крывічы. Яшчэ ў XI ст. полацкія князі, думаюць рускія вучоныя В.Янін і М.Аляшкоўскі, глядзелі на Ноўгарад як на месца, што павінна належыць ім, бо калісьці было тэрыторыяй крывічоў<20>. Асобныя рысы культуры крывічоў маглі захавацца ў Ноўгарадзе і пазней.

Пяцікутныя бронзавыя бляшкі ад налобнага вянка, на якіх выбіты шасціканцовыя крыжы з паралельнымі папярочкамі аднолькававай даўжыні, выяўлены пры раскопках жаночага пахаванння ў грунтовым могільніку ў паселішчы Сарай Швянчонскага раёна Літвы. О.Кунцэне, якая даследвала помнік, датуе яго XIII—XIV ст.ст.<21> Разам з іншымі рэчамі ў пахаванні знаходзіўся бронзавы стужачны бранзалет усходнеславянскага паходжання. На

свінцовай пломбе або пячатцы драгічынскага тыпу, якая адшукана ў Віцебску, з аднаго боку ёсць выява святога (магчыма, Барыса ці Глеба), а з другога — Ярылаў крыж. Прадмет аналагічны знаходкам XII ст.<22> А раней была апублікавана звеатка пра пломбу з Віцебска таксама з шасціканцовым крыжам на адным з бакоў.<23>

Свінцовая пломба з Ярылавым крыжам трапілася сярод іншых пломбаў з родавымі знакамі ў старажытнабеларускім горадзе Дарагічыне-Надбужскім. Выява шасціканцовага крыжа з паралельнымі папярочкамі відаць і на ромбападобным крыжыку-падвесцы з паселішча Марсіньсалы ў Латвіі. Э.Мугурэвіч лічыць гэтую знаходку імпартам з усходнеславянскіх зямель і датуе яе XII ст.<24>

Інфармацыю для вызначэнння семантыкі шасціканцовага крыжа могуць даць і познія этнаграфічныя матэрыялы. Так, у вышаўцы на ручніку пачатку XX ст. з Гомельскага раёна рытмічна чаргуюцца ромбы з парасткамі і ромбы з шасціканцовымі крыжамі. Даследчыца арнаменту В.Дзёмкіна трактуе іх які сімвал сонца.<25>.

Такім чынам, падсумоўваючы сказанае, можна зрабіць высновы.

Па-першае. Герб Пагоня ўзнік на аснове старыжытнага культу каня і свяшчэннга конніка (вершніка).

Па-другое. Коннік увасабляе сабой божышча, у якім паядналіся функцыі вясновага сонца, пладароднасці і функцыя воінская. Хутчэй за ўсё гэтым божышчам быў Ярыла.

Па-трэцяе. Вывучэнне археалагічных і этнаграфічных знаходак з выявамі шасціканцовага Ярылава крыжа дазваляе меркаваць пра бытаванне яго пераважна ў беларускім этнічным арэале, а з гледзішча семантыкі — меркаваць пра яго значэнне як салярнага сімвала.

Па-чацвёртае. У эпоху феадалізму адбылося пераасэнсаванне паганскага паводле паходжанння сімвала, які служыў прататыпам герба Пагоня. Ён пачаў стасавацца з абавязкам усіх мужчын з зброяй у руках абараняць дзяржаву — Вялікае княства Літоўскае. Сам гэты абавязак таксама атрымаў назву Пагоня, а коннік на гербе ў позніх летапісах звязваецца з князем — абаронцам роднай зямлі.

Заўвагі

<1>. Полное собрание русскмих летописей. т.35. Летописи белорусско-литовские. М., 1980. С. 94.

<2>. Іванов В., Топоров В. Исследования в области славянских древностей. М., 1974 С. 210.

<3>. Szafranski W. Prahistoria religii na ziemiach polskich. Wroctaw — Warszawa — Gdansk — Krakow — Lodz, 1987. S. 386, 410.

<4>. Рыбакоў Б. Радзімічы // Працы секцыі археалогіі. Т.3.мн., 1932.с. 122, 127.

<5>. Мельниковская О. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. М., 1967. С.124.

<6>. Dobuzinskis M. Vytis. Kaunas, 1993.

<7>. Древлянский. Белорусские народные преданя // Журнал Министерства Народного Просвящения. 1846. Прибавление. Кн. 1. С.20—21.

<8>. Иванов В., Топров В. назв. твор... с. 184-.

<9>. Там сама. с. 184-207.

<1>0. Повесть временных лет. М.-Л., 1950. С.58-59.

<11>. Макашина Т.Ильин день и Илья-пророк в народных представлениях и фольклоре восточных славян // Обряды и обрядовый фольклор. М., 1982. С.94.

<12>. Ластоўскі В.Гіторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926. С.59-60.

<13>. Рымша Э.Литовска историческая и нацинональная символика // Литва литературная. 1989. № 2 (27).с. 94.

<14>. Dobuzinskis M. назв. твор... с.15. Nr. 18; с.17, Nr.21.

<15>. Церашчатава В. Старажытнабеларускі мануметальны жывапіс: XІ—XVІІІ стст. Мн., 1986. С. 67, 69. Іл.34.

<16>. Зверуго Я. Верхнее Понеманье в IX— XIII вв. Мн., 1989. с. 182: 193,4.

<17>. Седов В.Восточные славяне в VI—XIII вв. // Археология СССР. М., 1982. С. 227. Табл. LIII, 8.

<18>. Квяткоўская А.Каменныя могільнікі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1986. № 4. С.31. Мал.1.

<19>. Седова М. Ювелирные иделия древнего Новгорода (X— XV) М., 1981. с. 175, 177. Мал. 77.

<20>. Янин В., Алешковский М. Происхождение Новгорода // История СССР. 1971. № 2. С.32—61.

<21>. Kunciene O. Sariu senkapis // Lietuvos archeologija. [Kn.] 1. Vilnius, 1979. P. 89—100, pav. 22,2.

<22>. Цішкін І. Віслыя пячаткі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1986. № 4. С.20. Мал. 6.

<23>. Сфрагістыка. Табл 1, 13 // Беларуская савецкая энцыклапедыя. Т. 10. Мн., 1974.

<24>. Болсуновский К. Дрогинские пломбы. Ч. І. Киев, 1894. Табл. № IX, 365.

<25>. Дзёмкіна В. Увасабленне святла, цяпла, дабра. Традыцыйнае адзенне жанчын Беларусі як адбітак мікрасвету чалавека // Мастацтва Беларусі. 1987. № 10. С.52.

Мастацтва Беларусі,
1990, № 10.

Винцук **ВЯЧОРКА**

"...Кроў лягла чырвонай паласой..."

К истории белорусского национального флага

Нынешнее белорусское национально-культурное и демократическое Возрождение — далеко не первое в нашей истории. Кто утверждает — третье, другой подсчитал — пятое... Так и качаемся на волнах истории, причем без страховочных ремней, от очервидного спада ко взлету, вынужденные каждый раз что-то терять, чтобы потом вновь отыскивать. И как нелегко забытые и найденные сокровища обретают подобающее им место.

Время бросило народам вызов: не отреклись ли сами от себя? Достойны ли уважения человечества и памяти потомков? Народы вызов приняли. Приметой и символом Возрождения стали стародавние стяги — воплощенные неостановимой реки Истории. Непростыми были судьбы этих стягов,´ в муках возрождались они они к новой жизни. Как только появились хоругви с серебряной "Погоней" и бело-карсно-белые флаги в Белоруссии, они сразу втретили яростное неприятие со стороны некоторых; их пробовали оклеветать, перечеркнуть их достойную историю.

Увы, мы редко смеем надеятся, что нам поможет вернуть историческую память школьный учебник, вернуть правду — газетно-журальная публикацыя. История национального флага для многих — белое пятно, здесь хватает домыслов и фальсификаций. Поэтому, видимо, стоит поделится скромными результатами поисков, в которых мне помогли многие добрые люди и добрые книги.

Вексиллология (флаговедение) различает государственную, официально узаконненую, и национальную сиволику. Госу-

дарственные символы — флаг, герб, гимн — это атрибуты государства, свидетельства его суверенитета. Они фиксируются в юридических документах (как правило, в Конституциях), а их употребление строго определено нормативными актами. Национальные же цвета, исторические символы нельзя ни ввести, ни отменить каким-либо актом, ибо существуют они объективно и независимо от воли законодателя. Исследователь К.Иванов дает такое определение: "С незапамятных времен складывалась гамма любимых народом, наиболее распространенных в народе цветов. Эти цвета были основными в костюмах, предметах быта... Полотнища национальных цветов принято называть национальными флагами. Расцветка национальных флагов... рождена народом, живет в его сознании и бессмертна для него"<1>.

Как правило, национальные флаги становятся и государственными, потому что национальное самосознание народа всегда стремится воплотиться в суверенной его государственности. Исключений немного. Флаг Греции — белый крест на синем — и греческое национальное кресто-полосатое полотнище тех же цветов; финский, боливийский, еще некоторые государственные флаги отличаются от национальных изображенным на них гербом. И, конечно, до недавнего времени флаг ЭССР и эстонский сине-черно-белый "триколор", вишнево-черно-белый грузинский и красно-голубой Грузинской ССР и т.д. Кстати, интересно, что ни одна из восточноевропейских стран не меняла цвета государственного флага: они были и остались национальными.

Но вернемся домой. Какая же гамма наиболее характерна для белорусской вышивки, ткачества? Самый распространенный цвет — красный (иногда с черным) на белом фоне. Это свойственно мужским и женским народным одеждам, тканым и вышитым полотенцам, скатертям изо всех регионов Белоруссии. Локальные отличия проявляются разве что в оттенках красного цвета: от бледно-красного на северо-востоке до оранжево-красного и темно вишневого на юго-западе<2>. Торжественна и внушительна цветовя гамма готического зодчеста Белоруссии: кладка красная, ниши — белые и у башен Мирского замка, и в Сынковичском, и в Мураванском храмах.

Бело-красная гамма — не случайность: она свидетельствует об архаичности традиционной культуры Белоруссии. Исследователи истории духовной культуры согласны в том, што противопоставление и сочетание белого и красного идет от времен индоевропейского единства. Выдающийся индоевропеист и славист Вяч. Вс. Иванов утверждает: "Индоевропейская иерархическая символика цветов определяется соотношением высшего (жреческого) ранга с

белым цветом, следущего по значимости социального ранга — воинского — с красным цветом..."<3>. Родственное толкование геральдических цветов сохранилось в средневековой Европе: белый — цвет мира, чистоты, веры, очищающей воды; красный воплащает мужество, огонь, лю-боовь; в белорусской традиции — солнце, бога Ярилу. Белому в геральдике и астрологии соответствует серебро и Луна, красному — рубин и Марс.

В христианской традиции красный цвет на белом — знак Христовых мук, пролитой за человечество крови. На картине Альбрехта Альтдорфера "Воскресение Христа" (1518) Иисус держит белую трезубую хоругвь с красной полосой посередине. есть эти цвета в одеянях высшего провославного духовенства.

В истории Белоруссии любимые народом цвета на хоругвях и знаменах не раз поднимались, сплачивали людей ради защиты отечеств. Обратим внимание на цветовую гамму боевых знаков славян в "Слове о полку Игреве" — памятнике и древнебелорусской литературы: "Чрьленъ стягъ, бъла хорюговь, чрьлена чолка, сребрено стружие — храброму Святъславичю!"

Гербом и флагом Великого княжества Литовского — белорусско-литовского государства — стало белое (серебряное) изображение всадника с занесенным мечом ("Пагоня" — "Погоня") на красном щите либо полотнище. "Погоней" называли "паспалітае рушэнне" (ополчение) для обороны и последующего изгнания врага. История возникновения и употребеления герба "Погоня" — отдельный увлекательный сюжэт; она глубоко исследована белорусским историками Г.Штыховым, В.Чемерицким, М.Ткачевым, А.Грицкевичем, А.Титовым, Э.Зайковским<4>; поэтому о "Погоне" скажем кратко. Геральдическое изображение всадника издавна популярно в Европе и восходит к индоевропейскому культу коня. Всадник, вооруженный или без оружия, — на древнегреческих (с VII в. до н. э.), древнеримских монетах. На австрийских и бранденбургских брактеатах (односторонних монетах) XII в. изображался всадник, вооруженный мечом и весьма напоминающий белорусские варианты "Погоня" XVI в.<5>

По традиции решение использовать изображение всадника в качестве государственного герба Великого княжества Литовского приписывают Витеню (1293—1316), однако несомненно, что знак этот бытовал на наших землях задолго до XIV в.: иначе чем объяснить, что его использовали и полоцкие, и смоленские и новгородские князья XII— XIV вв.? Впоследствии "Погоня" использовалась и как государственный, и как боевой символ: из 40 полков Великого княжества Литовского (среди которыя 36 были белорусскими либо украинскими) 30 участвовали в Грюн-

вальдской бите под знаменами с "Погоней". "Погоня" с некоторыми различиями в цвете изображена на земельных гербах Виленского, Полоцкого, Витебского, Новгородского (Новогрудского), Берастейского (Брестского), Менского, Мстиславского и Трокского воеводств. Она сохранилась на принятых в XVIII в. "новых" гербах Витебска, Полоцка, Могилева, других городов; "Погоня" присутсвует и на монетах, печатях, башнях, памятниках: на титульном листе выдающегося произведения белорусской юридической мысли — "Статута Великого княжества Литовского" (XVI в.), на памятнике "Тысячелетие России" в Новгороде (авторства белоруса по происхождению и самосознанию М.Микешина) в качестве символа Белоруссии.

Цветовая гамма "Погони" отражает архаическую знаковую систему цветов. Рыцарь на коне в европейской традиции издавна отождествляется со св. Георгием-Юрием-Джорджем (согласно житийному канону, опекунов воинов). У славян образ св. Георгия (Юрия) приобрел черты древнего языческого бога Ярилы — солнечного бога, опекуна коней, хранителя "ключей от земли". В белорусском фольклоре св. Юрья весной "отмыкает землю", пускает росу, выгоняет жывотных на пастбище. Шестиконечный золотой крест на щите "Погони" называют Яриловым; сдвоенный крест — один из солярных символов, особенно любимый в Белоруссии<6>.

Св. Георгия-Юрия-Джорджа традиционно считают своим заступником — защитником некоторые христианские народы: англичане, грузины. Белорусские воины тоже шли в бой с именем св. Юрия на устах. Один из легендарных сюжэтов, связанных со св. Юрием — змееборчество. Характерно, что, по преданию, он воевал в белых одеждах с красным крестом. Живописцы (Рафаэль, п.Уччелло) изображают святого верхом на белом коне с красным седлом и сбруей.

Можно утверждать, что первые флаги с красными полосами на белом появились у нас не позднее 1514 г. Большое полотно маслом "Битва под Оршей 1514 г.", созданное, как полагают, участником битвы и выставленное в варшавском Национальном музее, с фотографической точностью воспроизводит детали известной победы над троекратно превосходящими силами вторгшейся в Белруссию московской армии<7>. Каждый белорусский рыцарь держит копье, на конце которого — длинный белый флажок или вымпел с горизонтально красной полосой посередине и вертикальной ближе к древку: прямым красный крестом на белом фоне. Кресты разной формы и цвета на полотнище в христианской традиции имеют свое значение. Например, диагональный голубой крест на белом фоне (или наоборот — белый на голубом) — это знак

св. апостола Андрея, распятого в Галии римским наместником на кресте в форме Х. Крест св. Патрика — красный диоганальный на белом. Белорусские воины также выбрали боевой знак недаром: это не что иное, ка Крест св. Юрия, метафора, иносказание "Погони". Подобные знамена, только, естественно, в черно-белом изображении, можно видеть на гравюрах из "Кроники" М.Бельского: "Битва под Варной 1444 г." — знамена и вымпелы, аналогчные описанному; "Битва под Обертином 1531 г." — трехполосный флаг.

Интересно, што бело-кнасно-белый вымпел как боевой знак сохранился до XX в. В армии межвоенной Польши был эскадрон улан, в котором служили белорусские татары — потомки татар, еще с согласия Втовта поселившихся в Белоруссии и достойно защищавших свое новое Отечество под Грюнвальдом, в других битвах. Так вот знак этого эскадрона — двузубый белый вымпел с горизонтальной красной полоской, на которой — зеленые звезда и полумесяц<8>.

При Жигимонте (Сигизмунде) III Вазе статус официального имел красно-бело-красный флаг, при Вадиславе IV — красно-бело-красно-белый (XVII в.). Их расцветка передавала цвета государственных гербов Короны Польской и Великого княжества Литовского (белорусско-литовского государства), образовавших федеративную Речь Пасполитую: белый (серебряный) орел и белая (серебряная) "Погоня" на красных щитах. Правила европейской геральдики предусматривают возможность своеобразного "перевода" геральдического символа с языка гербов на язык флагов: цвет эмблемы герба представляется верхним или основынм цветом флага, а цвет щита — нижним или дополнительным цветом флага. Вышеописанные флаги образованы "наоборот" — возможно, согласно специфическим австрийским правилам. Сосуществовали две системы "первода" и на Украине. Поэтому галицкий золотой лев на голубом щите передавался там двояко: и голубо-желтым ("по-австрийски") и желто-голубым (согласно общеевропейскому правилу) флагом.

В восстаниях 1794., 1830—31 и 1863—64 гг. национальная и исторческая симаволика приобрела значение призыва к свободе, она освящала борьбу за освобождение от тирании "тюрьмы народов" — Российской империи, за равенство и братство. Прежнюю — утраченную — государственность и для белорусов; и для литовцев, и для поляков символизировали красный с белым. Повстанческий Сейм принял 7 февраля 1831 г. решение: "национальную кокарду будуь составлять цвет герба Короны Опльской и Великого княжества Литовского, т.е. цвет белый с красным". Известны белые кокарды-"бабочки" с карсной перевязью, круглые кокарды из трех концентрических кругов: белого, красного и белого либо наоборот<9>. К этим цветам, благодаря влиянию идей Французской революции, стали добавлять синии,

который впоследствии ошибочно (а возможно, и сознательно, чтоб внести отличие от "польских" цветов) приписывали Белорссии и Литве<10>. Но преобладают — белый с карсным. В Музее Войска Польского хранится белое знамя повстанцев 1863 г. с большим красным кресом и надписью "За нашу и вашу свободу". Среди повстанческих знамен были красно-белые разного размещения цветов, красные, красно-синие (с белой "погоней" и белым же польским Орлом), на шапках повстанцы носили подобные кокарды. Владимир Короткевич посвятил героям и знамени стихотворение "Повешенным 1863 года":

У крыві краіны нашай бель,
Прыходзіць час смяротных сноў,
І нашай волі карабель, —
Няскораны, ідзе на дно.
(Сборник "Быў, ёсць, буду")

"В крови страны нашей белизна...". Повстанческие цвета бросили вызов черно-желто-белому флагу династии Романовых (как государственный флаг Российской империи использовалася до 1896 г.).

В XIX в. более-менне установилась традиция называть Белоруссию ее современным именем (ранее она или отдельные её земли именовались Кривичи, Кривия, Русь, Литва и др.). Первое известное упоминание о Белой Руси датируется серединой XIII в.: так назвал славянские земли, соседствующие с балтскими, ирландский миссионер. Происхождение этого эпитета и сегодня не выяснено: "Белый" толкуют и как "западный", и "восточный", и "свободный" и "христианский". Во всяком случае, название Белоруссии укрепляло позицию белого цвета как одного из национальных. После захвата Белоруссии Российской империей возникло даже такое об'яснение цветов бело-сине-красного флага империи (утвержден Петром I в 1709 г., восстановлен в 1896, считается русским национальным): красный цвет, мол, соответствует великороссам, синий — "малороссам" (украинцам), белый — белорусам. Толкование, конечно, политически безосновательно и даже лицемерно так как империя делала все для уничтожение самобытности украинского и белорусского народов. Но характерно, какие цвета признавались белорусскими и украинскими. (Согласно А.Титову, национальные белорусские цвета сохранялись на боевых знаменах и киверах так называемых "белорусских" гусарских частей в составе армии Российской империи<12>.)

Особый и интересный вопрос — место нашего национального флага среди флагов других народов. "Герб, цвета и гимн выделяют нас среди других народов мира. Но не отрывают от них", — пишут авторы цитированной книги о польских символах. Это же можно сказаць и о белорусском флаге. Белый и красный — свидетельство индоевропейских и славнясккх нашых корней — роднят нас

с чехами и русскими, поляками и народами Югославии, с болгарами (общеславянскими считаются красный, белый и синий). Почти зеркальное отражение нашего — карминово-бело-карминовый флаг — исконно считают своим латыши (по мнению, некоторых исследователей, цвета латышского флага первоначально могли быть вендскими — западнославянскими). Национальный литовский желто-зелено-красный флаг создавался сравнительно поздно — 1918 г. — и не по геральдическим правилам, а лишь с учетом некоторых цветов национальной одежды и ткачества. Когда в 1938 г. в литовской печати вновь развернулась дискуссия о государственных знаках, известный художник, белорус по происхождению Мстислав Добужинский предложил, исходя из цветов "Погони", бело-красно, желтый флаг (серебрянный всадник, красный щит герба, золотой крест Ярилы<13>). Такие цвета подчеркнул бы единство исторических судеб белорусов и литовцев.

Красный крест св. Юрия (Джорджа) на белом полотнище стал флагом Англии (не смешивались с "Юнион Джеком" всей Великобритании!); белый крест на красном — "Данеброг" — флаг Дании. Бело-красная гамма на флагах Швейцарии, Австрии, Монако, Мальты, многих немецких земель (Бремен, Гумбург, Гессен, Любек). Так что, наш трехполосный, счастливо соединивший в себе и народную, и геральдическую, и христианскую традиции, чувствует себя в семье европейских флагов своим. Двукратное преобладание белого цвета в нашем флаге подчеркивает имя народа, делает флаг неповторимым и легко узнаваемым. Миллиард телезрителей всей планеты, уверен, хорошо запомнил и понравившееся телеоператорам бело-красно-белое полотнище, которое на всемирный рок-фестиваль против наркомании в Москве привезли неизвестные могилевские ребята.

Белорусское возрождение начала XX в. требовало самовыражения в символике, и его деятели, естественно, обратились к национальным цветам и традиционному гербу как воплощению эстетических идеалов народа и его исторической памяти. Можно предложить, что символику вернул к жизни знаток геральдических правил и старых гравюр, выдающийся ученый и общественный деятель Вацлав Ластовский. Конечно, происходило это и до провозглашения Белорусской Народной Республики, и до Октябьской революции. Уже в 1916 г. Петербургский комитет помощи потерпевшим от войны вывешивал на своем здании белорусский флаг<14>. А когда Февральская револющыя выплеснула на улицы чувство торжества и символы свободы, то среди последних нашлось место белорусским. 12 марта в Минске прошел "день белорусского значка" — праздник белорусского языка и культуры, на

котором распространялись и значки соответствующих цветов. О празднике писали минские газеты<15>. Военнослужащие-белорусы на фронтах Первой мировой войны надевали бело-красно-белые ленточки, исполняя решение Рады белорусских культурно-просветительных кружков в армии от 5 августа 1917 г.<16>. Старейшая наша писательница Зоська Верас (Людвика Войцик) вспоминает, как она вышивала красными нитками по белому лозунг “Нехай жыве вольная Беларусь”, который украсил сцну во время минского съезда белорусских организаций в марте 1917 г., а потом делала значки. За весну-лето бурного 1917 г. национальные цвета вновь заняли прочное место в белорусском политическом самосознании. На виленских и минских белорусских форумах стало правилом вывешивание “Погони” и бело-красно-белые флаги. Они служили символами не како-нибудь одной политической ориентации, а всего национально-освободительного движения.

Поэтому неудивительно, что предложенный на I Всебелорусской съезде 1917 г. проект нового — красно-бел-синего — флага не был принят. Когда белорусское движение пришло к реализации идеи независимости Родины — провозглашению Белорусской Народной Республики 9 марта и принятию Уставной грамоты о ее независимости 25 марта 1918 года, — проблемы выбора символики не возникало. Короткая и трагическая история задушенной большевиками и Польшей БНР неотделима от бело-карсно-белого флага и герба “Погоня”. Есть свидетельства, что немецкие оккупанты в 1918 году срывали именно этот флаг.

Во времена, когда в БССР шла “белорусизация”, пока сохранялись цивилизованные нормы национальной политики, национальная символика сосуществовала с государственно-коммунистической. Так, в 1926 г. в Мнске состоялось чрезвычайно важное для культурного возрождения событие — Первая Академическая конференция по реформе белорусского правописания и азбуки. Среди гостей из разных стран был великий латышский поэт Янис Райнис. Вот что он писал в путевых заметках:

“Заседания проходят в помещении клуба им. К.Маркса... В дверях клуба и на лестнице — поздравления участникам конференции и иностранным гостям; они бросаются в глаза огромными красными буквами на белом фоне. Следует знать, что белорусские национальные цвета — белый и красный... При входе в зал бросается в глаза за сценой большое, с пятью лучами, солнце в белорусских национальных красках.... Окна украшены белыми огромными полотенцами с красными полосами на концах... Впечатление чудесное и торжественное”<17>. Об

оформлении зала пишет участник Конференции Вацлав Ластовский: "зал был декорирован в красно-белые цвета белорусского (кривичанского) народного флага"<18>.

Были попытки использовать национальную символику при разработке государственного герба БССР 24 ноября 1926 г.. Совнарком БССР, расмотрев поданные на конкурс проекты герба, предложил доработать их, между прочим, там, чтобы в окаймлении была бело-красно-белая лента. Художник В.Волков в конце декабря представил такой проект, но в марте следующего года СНК все же выбрал другой вариант<20>.

С началом массовых репрессий 30-х гг. "репрессированными" оказались и национально-исторические символы. Купалу вынудили подписать письмо, где он отрекался от "буржуазно-националистической", "Ненавистной "Погони". Погибли в застенках и Куропатах организаторы и участники Академической конференции, которым инкримировались и цвета оформления зала. Националистическим криминалом стало даже изображение синего василька на книжной обложке<21>. Надолго исчезло с глаз читателей набатно-гимновое, программное стихотворение великого Максима Богдановича "Пагоня". Ничего удивительного, что очевидные оккупанты, немецкие, во время второй мировой войны, закрыв глаза на истинное свое отношение к белорусской символике (под "Погоней" немцы были побеждены в 1410 г. у Грюнвальда, в 1918 они срывали бело-красно-белые флаги как знаки белорусской государственности), согласились на ее использование в Белоруссии. За этим стоял холодный политический расчет: милотсиво допустить определенные проявления национально-культурной жизни, чтобы выглядеть выгоднее предыдущих хозяев Белоруссии. Кстати, вопреки некоторым утверждениям газет, белорусскую национальную символику не употребляли ни каратели, ни полиция: это убедительно доказал доктор М.Ткачев. Он провел архивные изыскания, опросил ветеранов партизанского движения, очевидцев событий. Подтвердилось, что вооруженные формирования - полиция, Белорусский батальон — использовали повязки белого (желтоватого) цвета с немецким надписями и эмблемами<22>.

Судьба символики в годы оккупации стала главным аргументом официальной пропаганды против нее. Однако стоит ли нам отказываться, например, от родного языка, потому что на нем говорили и открытые коллаборационисты? От народных песен, сборники которых выходили и в оккупированном Минске?

Сложность вопроса в том, что тоталитаризм планомерно вытравлял историческую память народов. И сегодня не каждый, завидев "Погоню" или флаг, подумает о Грюн-

вальдской славе, либо мужестве повстанцев Калиновского, либо самоотверженной борьбе западных белоруссов против ополячивания: человек может просто ничего не знать об этих страницах нашей истории. Знать же надо все, и тогда дилемма: что перевесит — многовековая история народа или несколько лет оккупации — разрешится сама собой.

В межвоенной период национальные символы стали знаками принадлежности к национально-культурному и освободительному движению в оккупированной поляками Западной Белоруссии. Три полосы были на кокардах учащихся виленской белорусской гимназии, на знаменах борьбы. Белорусские символы украшали белорусские клубы и читальни.

Сохранилось множество фотографий белорусских торжеств, собраний, политических акций с обязятельной национальной атрибутикой. Так, в президиуме торжественного вечера в честь десятилетия белорусской средней школы под бело-красно-белым полотнищем, под "Погоней" и портретом Ивана Луцкевича — композитор, хормейстр, председатель Товарищества белорусской школы Рыгор Шырма, выдающийся певец Михал Забэйда-Сумицкий, другие деятели культуры. Удивительный наш художник Язэп Дроздович, тонко ощутил колорит, эстетические достоинства национально-исторической символики, часто использовал её в произведениях ("Аллегория прошлого"); абязательными атрибутами в его мастерской детских студиях были национальные герб и флаг.

Стоит процитировать западнобелорусского поэта-романтика Владимира Жилку, который учился у Праге, а в 1926 году выехал в БССР (и вскоре был репрессирован):

Увесь я не памру, нястленными дарами
Найлепшае зъ мяне запэўніць мой працяг,
Пакуль Пагоні меч зіхціць на Вострай Браме
Ї рух нясе наш бел-чырвона-белы сьцяг.

(Вострая Брама — городские ворота в Вильне, аттик которых украшен рельефом "Погони":
рух — движение. Стихотворение "Прыкладзины".)

Случалось, что с национальными флагами люди шли на первомайски демонстрации<23>, а кое-где свято веря в будущую счастливую судьбу воссоединенного народа, с бело-красно-белыми в сентябле 1939 г. встречали Красную Армию...

Тема национальных символов прочно вошла в белорусскую литературу. Произведения о "Погоне", о национальном флаге писали М.Богданович, М.Кравцов, Вл. Жилка, Вл. Короткевич, Р.Барадулин, многие поэты старшего поколения. "Баллада о князе" известного поэта и барда Сержука Соколова-Воюша — это метафорическое осмысле-

ние национальных цветов в романтической традиции: раненый князь, сорвав белые повязки с чела и подняв их, как знамя, повел за собою отступивших было воинов:

Кроў лягла чырвонай паласой
Цераз палатна сьляпучы сьнег.
Ĭ схапіўся зноў за зброю вой,
Ĭ чужак заснуў на кургане.

"Горячая" проблема — взаимоотношения национальной белорусской символики и современных государственных знаков БССР. Знатоки вексикологии утверждают: "...Степень "патентной чистоты" государственных симолов отражает и декларирует уровень самостоятельности и независимости самого государств"<24>. Минимальный уровень суверенности БССР отразился и на флаге республики: до 1951 года его кумач отличался от кумача других аналогичных флагов только буквами ССРБ или БССР. После войны сталинский режим был вынужден обратить внимание на внешние признаки суверенитета республик: одной из причин была возможность их введения в ООН ради получения лишних голосов. В конце 40-х — начале 50-х годов развернулась компания создания новых гимнов и флагов союзных республик. Последние образовывались путем присоединения полос либо иных детелей к полотнищу красного цвета со звездой, серпом и молотом. Цвет полоски в большинстве случаев подбирали, исходя их принципа "от противного": так, чтобы он не входил в гамму национальных цветов данного народа. Голубую полску получила Грузия, синюю - Латвия. Зеленого цвета не досталось мусульманским народам (кроме таджиков, которым дали узенькую полоску этого цвета), зато впервые зелень на флаг получили Белоруссия, Молдавия, Карело-Финская республика.

Новый флаг БССР был принят 25 декабря 1951 г. Заместитель начальника Главного архивного управления при СМ БССР А.Михальченко свидетельсвует, что "Президиум Верховного Совета БССР в 1951 году, когда был абъявлен конкурс на новый флаг, кроме указа, в архивах ничего не оставил"<25>. Никакого всенародного абсуждения проекта флага не было, да и быть в тех условиях не могло.

А.Михальченко отыскал имя автора флага — Н.И. Гусев; "как живописец, он малоизвестен"<26>. Видимо, Гусев был малоизвестен и как геральдист, как флаговед. Флаг БССР нарушает правила геральдики, которые запрещают непосредственно соединять между собой так называемые эмали (синий, красный, черный, зеленый цвета). Эмали могут соседствовать только с металлами (серебром — белым и золотом — желтым). Эти правила объясняются и эстетикой сочетания цветов, и технологией нанесения изо-

бражения герба на щит. Белорусский орнамент, хоть он и национальных цветов, никогда на флагах не бывал и не для флагов предназначен: слишком мелки детали. В целом флаг БССР — типичный пример так называемого варварского геральдического стиля. Неопределенность геральдического статуса новых флагов проявлилась в том, что, как подметил упомянуытй К.Иванов, "официальные документы, абъясняющие символику расцветки новых флагов, не изданы"<27>.

Я не требую замены флага БССР национальным — в роли флага Белорусской Советской Социалистической Республики. И не буду задвать вопрос, который ставит корреспондент московского еженедельника "Собеседник", рассуждая о русском бело-сине-красном флаге: "Может ли трехцветный флаг быть нашим?" Я лично подошел бы к проблеме так: "Имеем ли мы право на этот флаг?" Верны ли мы родному языку и традициясм прадедов: Стала ли наша Родина независимой и демократической страной? И как только мы сможем ответить на эти вопросы: "Да" - над Белоруссией взовьётся национальный флаг.

Бел-чырвона-белы.

Заўвагі

<1> Иванов К. Флаги государства мира М.: 1974, с.14.

<2>. Сергёенко Ю.Г. локальных особенностях белорусского народного орнамента. — в кн.: Этногенез белорусов. Тезисы докладов нанаучной конференции по проблеме "Этногенез белорусов" (3—6 декабря 1973 г.) Мн.: 1971, с. 185.

<3>. Иванов Вяч. Вс. Цветовая символика в географических названиях в свете данных типологии (К названию Белоруссии). — В кн.: Балто-славянские исследователи. 1980. М.: 1981. с. 166.

<4>. Чамярыцкі В.А. Штыхаў Г.В. "Пагоня". БелСЭ. т. VII. Мн.: 1973, с. 595; Ткачев М. Национальные символы: народ и история. Советская Белоруссия, 1989, 11, 12 октября; Цітоў А. Дык хто ён, "збойны рыцар на кані"? — Літаратура і мастацтва, 1987, 18 дек.; Зайкоўскі Э. Сакральныя вытокі герба Пагоня. — мастацтва Беларуси, 1990, № 10 і інш.

<5>. Zigas V. Raitelis numizmatikoje. Mokslas ir gyvenimas, 1990? № 12. p. 3.

<6>. Зайковский Э. Указ. соч., с. 71.

<7>. Muzeum Narodowe w Warszawie. W-wa: Arkady, 1984.

<8>. Kosztyla Z. Dzieje Szwadronu ulanow tatarskich. — Bialostocczyzna, 1986, № 4. S. 11—15.

<9>. Ryssocki St., Kuczynski S.K., Wikkaume J. God bo, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejow. W-wa. 1970. S. 155, 178.

<10>. Однако стоит заметить, что в свое время хоругвь Великого княства Литовского была "лазурной масти", на одной ее стороне было изображение "Погони", на другой — св. Станислава. Об этом пишет известный историк Александр Гваньини в своей "Хронике европейской Сарматии"

(1578).

<11>. Иванов К. Указ. сач., с. 41.

<12>. Цітоў А. У цені двухгаловага арла. — Спадчына, 1989. "№ 2.

<13>. Rimsa E., Rudis G. Tautines veliavos spalvos. — Komjaunimo tiesa, 1988, 9 июля.

<14>. Гоман; 1917, 12 окт.

<15>. Минская газета, 1917, 13 марта; Вестник Минского губ. комисара, 1917, 11 марта.

<16>. Турук Ф. Белорусское движение. М.: 1921, с. 91.

<17>. Рижский литературный музей, № 23175 Rai R 82/1, перевод. М. Сантса и О.Чижова.

<18>. Крывіч, 1927, № 12.

<19>. Звязда, 1989, 7 июня.

<20>. Васільеў Я., Камінскі М. Як ствараўся герб БССР. Маладосць, 1970, № 1.

<21>. Бабровіч Л., Шпілеўскі В., Грынблат М., Ляўданскі А. "Навука" на службе нацдэмаўскай контррэвлюцыі. Этнаграфія. Музэйная справа. Т. I. ч. III Мн.: 1931, с. 199.

<22>. Ткачев М. Национальные символы: народ история. — советская белоруссия. 1989. 12 окт.

<23>. Дзярновіч А., Далінскі Э. Сказана яшчэ не ўсё... — Чырвоная змена, 1989, 11 февр.

<24>. Тюрин П., Тюрин М. "Nach wendischen siten" (из истории красно-бело красной символики). — Советская Латвия, 1991, 3 сент.

<25>. Звязда, 1989, 7 июня.

<26>. Там же.

<27>. Иванов К. Указ сач., с. 32.

Неман. 1991 г. № 5.
Беларускамоўны варыянт гэтае працы апублікавала "Звязда", 1991, 12 красавіка;
а таксама гл. зборнік "З гісторыяй на "Вы". Мн. 1991г.

Анатоль **ЦІТОЎ**

Якім быць гербу незалежнай Беларусі?

Пацвярджэнне поўнай незалежнасці нашай рэспублікі і наданне канстытуцыйнай сілы Дэкларацыі аб суверэнітэце вылучыла пытанне аб новым гербе — сімвале незалежнай дзяржавы. За апошнія семдзесят гадоў мы карысталіся навязанымі нам трыма палітычнымі сімваламі (1919, 1927, 1937 гг.). Яны адлюстроўвалі тыя задачы, якія пракламаваліся пануючай ідэалогіяй. Нацыянальна-гістарычная сімволіка знаходзілася або ў заняпадзе, або ўвогуле пад забаронай. Думаецца, чытачы памятаюць тую палеміку, якая адбывалася апошнія два-тры гады, і сумна вядомы Указ Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР 1989 г. аб выкарыстанні сімволікі. Дзеля праўды варта адзначыць, што гэты Указ, насуперак волі яго стваральнікаў, прыцягнуў яшчэ больш прыхільнікаў да старажытных сімвалаў — "Пагоні" і бел-чырвона-белага сцяга.

Але гэтыя спрэчкі ўжо ў далёкім мінулым. Сёння іншы час, які дыктуе неабходнасць адмаўлення ад голых прапагандысцкіх сімвалаў і вяртання да спрадвечнага, які існаваў у памяці і свядомасці народа ўжо звыш тысячы гадоў — да герба "Пагоня".

Праўда, знойдуцца і зараз скептыкі, якія будуць сцвярджаць, што гэта быццам бы "літоўскі" герб. Давайце разбяромся.

Сімвалы дзяржаўнасці

Азначэнне "літоўскі герб", або "герб старой Літвы", мякка кажучы, двухсэнсавае: яго можна разумець гістарычна — як герб Вялікага княства Літоўскага (далей

ВкЛ) і асучаснена — як герб Літвы (што часцей за ўсё і робіцца не толькі шырокімі коламі аматараў, але і прафесіяналаў, — як гісторыкаў, так і геральдыстаў), г. зн. без уліку гістарычнага кантэксту ўзнікнення і ўжывання герба "Пагоня". Апошняе з'яўляецца, як нам здаецца, неаб'ектыўным. Мы цалкам перакананыя, што названы герб ні ў якім разе не павінен называцца "літоўскім" у сучасным разуменні гэтага тэрміна. Гэты герб мае чыста славянскае паходжанне, у той жа самай ступені, як і герб Масквы — так званы "Георгій Пераможац". І калі другі мы цалкам адносім да патэнцыялу рускай геральдыкі, то першы цалкам і поўнасцю належыць беларускай нацыянальнай геральдыцы, а не якой-небудзь іншай. На чым гэта сцвярджэнне грунтуецца? Паспрабуем коратка выказаць асноўныя палажэнні сваёй канцэпцыі.

1) Перш за ўсё трэба мець на ўвазе, што ВкЛ — гэта не літоўска-балцкая дзяржава, а дзяржава ў сваёй аснове славянская. Гэты факт быў падкрэслены яшчэ К.Марксам, які гаварыў пра перыяд феадальнай раздробленасці: "Русь у той час была падзеленая на Маскву і Літву". Такім чынам, ва Усходняй Еўропе існавалі два цэнтры, што супернічалі за права аб'яднання ўсходнеславянскіх земляў. На першым этапе гэта болей удавалася ВКЛ. У XIV ст. яго тэрыторыя займала плошчу сучаснай Беларусі, Украіны, Літвы (летапіснай Самагіціі, альбо Жмудзі). Усходнія межы яго праходзілі бліз Мажайска, а заходнія — па рацэ Вісле. Праўда, пазней яго тэрыторыя пачынае даволі хутка змяншацца, а ў другой палове XVI ст. ВкЛ крыху перавышае сучасную тэрыторыю БССР, амаль цалкам супадаючы з арэалам беларускай мовы. Дарэчы, апошняя з'яўляецца дзяржанай мовай ВкЛ амаль да канца XVII ст., пасля чаго яе месца ў афіцыяльных працэдурах заняла польская, а з падзелам Рэчы Паспалітай, — расейская (прычым асабліва інтэнсіўна з 20-30-х г. г. XIX ст.).

У гэтай сувязі вельмі цікавым уяўляецца сведчанне польскага гісторыка другой паловы XVI ст. Мацея Стрыйкоўскага, які пісаў пра славянскія народы: "Русічы ды іншыя рускія народы імя і назву сваю маюць, усе славянскай мовай карыстаюцца і ўсё ёсць хрысціянамі. Адпаведна абраду (веравызнанню. — А.Ц.) ёсць вялікая частка грэцкіх — як Масква, Беларусічы, Балгары, Басьнякі, Літоўцы, Сербы і г. д. Другія ў адпаведнасці з навукай рымскага святога касцёлу — як Палякі, Мазуры, Чэхі, Мараўцы, Харваты, Далматцы... ды іншых шмат народаў карыстаюцца славянскай рускай мовай". Як бачым, тэрмін "літоўцы" у гэтым урыўку ўжываецца для праваслаўнага насельніцтва, у той час як вядома, што

сучасныя літоўцы пераходзілі з паганства ў каталіцызм, мінаючы праваслаўе, і гэты працэс праходзіў крыху пазней. У той жа час, калі праходзілі ўрачыстасці, прысвечаныя 1000-годдзю хрышчэння Русі, святкавалася 600-годдзе хрышчэння Літвы (у сучасным сэнсе слова).

Варта таксама адзначыць, што яшчэ ў XIX ст. тэрыторыя "Літвы уключала ў сябе губерні: Гродзенскую, Мінскую і Віленскую, а беларускімі губернямі лічыліся Віцебская, Магілёўская і Смаленская.

Такім чынам, гісторыка-геаграфічная прывязка амаль цалкам (за выключэннем паўднёвых раёнаў сучаснай Літвы) выключае з тэрыторыі ВкЛ сучасную Літву (летапісную Жмудзь, або Самагіцію).

2) Як паказвае аналіз геральдычных дадзеных у спалучэнні з дадзенымі гістарычнай геаграфіі — толькі ваяводствы былога ВКЛ, альбо большая частка з іх, што знаходзяцца ў межах сучаснай Беларусі, маюць на сваіх гербах выяву класічнай "Пагоні".

Іншыя ваяводствы альбо іншыя адміністратыўныя адзінкі, як, напрыклад, былое, раней незалежнае ад ВКЛ Жмудскае княства (што складае зараз асноўную тэрыторыю сучаснай Літоўскай рэспублікі) карысталася сваім традыцыйным гербам: у чырвоным полі чорны мядзведзь у срэбным аброжку, які стаіць на задніх лапах. У гэтай сувязі хочацца прывесці радкі, напісаныя ураджэнцам Навагрудчыны, геніем польскай паэзіі Адамам Міцкевічам. У сваёй бессмяротнай паэме "Пан Тадэвуш" (дзея якой адбываецца ў родных яму мясцінах у пачатку XIX ст.), гаворачы вуснамі аднаго са сваіх персанажаў аб надыходзячай вайне Расіі з Напалеонам, ён пісаў:

"Хай заржэ тут Пагоня,
На Жмудзі хай мядзведзь зараве".

Думаецца, што ў сваіх творах А.Міцкевіч абапіраўся на жывую яшчэ тады геральдычную традыцыю і на гістарычную памяць сваіх сучаснікаў і землякоў.

3) Хочацца адзначыць, што за ўвесь час існавання ВКЛ, а пазней Рэчы Паспалітай, тытул вярхоўнай асобы, агульнай як для ВКЛ, так і для кароны Польскай, гучаў прыкладна гэтак: "Кароль Польскі, Вялікі князь Літоўскі, Рускі (маецца на ўвазе тэрыторыя сучаснай Львоўшчыны Рускага ваяводства. — А.Ц.) Прускі, Жамойцкі і г. д. Такім чынам, Жмудзь фігуруе ў тытуле асобна ад ВКЛ, а Беларусь увогуле не згадваецца, хаця якраз на яе тэрыторыі і знаходзілася ВКЛ. Адмаўленне ад тэрміна "Беларусь" у XVI ст. і больш позніх стагоддзях было вымушанай мерай, таму што ў гэты час назва "Белая Русь" поруч з "Малой Руссю" з'яўляецца ў тытулах маскоўскіх цароў. Дзеля таго, каб не ствараць прэцэдэнту з чыста палітычных меркаванняў абедзве Русі

інтэнсіўна замяняюцца тэрмінамі: "ВКЛ" (радзей у афіцыйных дакументах і часцей у рускім побыце — Літва) і "Украйна" (Украіна), прычым апошні нават сустракаецца ў дачыненні да тэрыторыі крайняга ўсходу Беларусі.

4) Ваяводскія вайсковыя харугвы (сцягі) ВКЛ, як правіла, нясуць на сабе герб "Пагоня", за выключэннем адно толькі Жмудзі, дзе гэты герб прадстаўлены ў дамінуючым становішчы, а жмудскі мядзведзь — у падначаленым, таму што гэтае княства было падпарадкаванае і ўключанае ў склад ВкЛ. Амаль падобная сітуацыя назіраецца і з вайсковай харугвай Падляшскага ваяводства (Падляшша — заходняя частка ВКЛ, якая была анексіравана Каронай Польскай у 1569 г.). Толькі тут "Пагоня" знаходзіцца ў падпарадкаваным становішчы, а белы польскі арол — у дамінуючым.

5) У рускім "тытулярніку" (1672 г.) ёсць выява герба "Пагоня" з надпісам "Вялікі князь літоўскі". Тым не менш тады і пазней паняцце "літоўскі" абрысоўвалася гістарычна правільна. Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772 г.) і далучэння ўсходняй часткі сучаснай Беларусі да Расійскай Імперыі, гарадам гэтага рэгіёна былі падараваны новыя гарадскія гербы (1781 г.), прычым большасць з іх атрымала ў якасці элемента герб Пагоню.

Некалькімі гадамі раней з жыхароў далучаных абласцей былі створаны "нацыянальныя вайсковыя часткі": Беларуская гусарская харугва і Полацкі мушкецёрскі полк. Абодва гэтыя злучэнні атрымалі на свае штандары ў дамінуючую частку шчыта — расійскага арла, а ў другую — герб "Пагоня". Дарэчы, менавіта полацкім мушкецёрам належыць гонар узяцця лепшай у Еўропе турэцкай крэпасці — Ізмаіла.

У 1827 г. лейб-гвардыі Гродзенскі гусарскі полк атрымаў штандар з выявай двухгаловага арла, на грудзях якога шчыт "малінавага і зялёнага аксаміту" з выявай на ім літоўскага конніка".

Пазней, у 50-х гг. XIX ст., быў распрацаваны вялікі герб, дзе на крылах царскага арла размешчаны аб'яднаныя шчыты розных зямель, што ўваходзілі ў склад Расійскай Імперыі. Сярод іх — два, якія звязаны з тэрыторыяй былога ВКЛ. Шчыт аб'яднаных гербаў княстваў Беларускіх, на якім размешчаныя гербы — Полацкі, Віцебскі і Мсціслаўскі (праўда, апошні можна лічыць фантазіяй Дэпартамента герольдыі). На Полацкім і Віцебскім гербах бачны выявы традыцыйнай Пагоні, адпаведна ў срэбным і чырвоным палях.

Другі шчыт пабудаваны па таму ж прынцыпу: падзелены вілкападобна на тры часткі. У першай частцы — герб Вялікага княства Літоўскага і "на чырвоным полі

на срэбным кані, пакрытым чырвоным трохканцовым з залатою аблямоўкай дыванам, срэбны ў зброі з паднятым мячом coннік са шчытом, на якім васьміканцовы чырвоны крыж". У трэцім полі, рассечаным у верхняй частцы, срэбны аднагаловы польскі арол, а ў ніжняй — "Пагоня" ў блакітным полі. У другім жа полі герб Самагіцкі: у залатым полі срэбны на задніх лапах мядзведзь, язык чырвоны.

Па сведчаннях беларуска-літоўскіх летапісаў (напісаных на беларускай альбо пазней — на польскай мове) герб Пагоня ўваходзіць у карыстанне ў час княжання вялікіх літоўскіх князёў Нарымунта альбо Віценя ў канцы XIII ст.

У "Васкрасенскім летапісе", які не падпаў пад палітычнае рэдагаванне ў XVI — пачатку XVII ст., у адрозненне ад беларуска-літоскіх, ёсць звесткі пра тое, што пачатак "гасудароў літоўскіх" вядзецца ад князёў полацкіх. Першы віленскі князь Давід Расціслававіч (1125 г.) быў не толькі папярэднікам, але і продкам, і з'яўляўся крэўным родным і Віценю, і Нарымунту. Такім чынам, традыцыя ўжывання "Пагоні" апошнімі бярэ пачатак у Полацкім княстве.

На падставе вышэйсказанага становіцца відавочным, што герб "Літоўская пагоня" не з'яўляецца літоўскім у сучасным сэнсе гэтага слова. Гэты герб нарадзіўся з глыбока славянскіх традыцый і звязаны сваім паходжаннем непасрэдна са старажытным усходне-славянскім насельніцтвам Еўропы. Ён мае агульныя генеалагічныя карані з такімі гербамі, як кап'яносец (Георгій Пераможац) і другім — Сакольнічы.

Герб "Пагоня" выкрышталізаваўся і набыў сваю канчатковую форму на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага — славянскай дзяржавы, дзе асноўным этнасам быў беларускі. Першай сталіцай і ядром, вакол якога пачалася кансалідацыя гэтай дзяржавы, быў Новы Гарадок (сучасны Навагрудак Гродзенскай вобласці). Асновай ваеннай моцы, культурнага і эканамічнага патэнцыялу былі таксама беларускія землі. Таму залічэнне герба "Пагоня" ў арсенал сучаснай літоўскай геральдыкі з'яўляецца поўнасцю неправамоцным — гэта наш герб.

"Звязда",
1991, 31 жніўня.
Рускамоўны варыянт
быў надрукаваны:
"Весник Геральдиста, 1990," № 2.

Анатоль ГРЫЦКЕВІЧ

Нацыянальныя, а значыць — дзяржаўныя

1. Пры зацвярджэнні дзяржаўнага герба і дзяржаўнага сцяга Рэспублікі Беларусь неабходна зыходзіць з традыцыі некалькіх стагоддзяў нацыянальнай сімволікі, якую ні адзін орган улады не можа змяніць. Пры гэтым неабходна таксама прытрымлівацца навуковага падыходу да гэтай праблемы, а не кіравацца якімі-небудзь адвольнымі інтарэсамі якой-небудзь партыі або грамадскай арганізацыі.

2. Герб "Пагоня" з'яўляецца страдаўнім гербам Вялікага княства Літоўскага і Рускага (Беларуска-Літоўскай дзяржавы), канчаткова зацверджаным у XIV стагоддзі (1384г.). Але, як сведчыць, старажытнарускі Іпацьеўскі летапіс, гэты герб быў прыняты вялікім князем літоўскім Віценем у канцы XIII стагоддзя: "А Витен нача княжиты над Литвою, измысли себе герб и всему княжеству Литовскому печать: рыцар збойный на коне з мечем, еже ныне наричут погоня" (Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов. Минск, 1959. Том I. С. 70).

Аднак "Пагоня" мае яшчэ больш старажытнае, беларускае паходжанне. Так, у жыццяпісу святога Меркурыя Смаленскага (XIII ст.) ёсць звесткі аб выяве народнага героя з мячом на белым кані на дзяржаўных пячатках крывіцкіх (беларускіх) полацкага і Смаленскага княстваў у выглядзе святога Меркурыя, які бароніць крывіцкую зямлю ад ворага. Гэтая выява паходзіць з Полацкай зямлі яшчэ з дахрысціянскіх часоў і ўвасабляла тады постаць славянскага Бога сонца Ярылы. Такім чынам, герб "Пагоня" з'яўляецца старадаўнім гербам Полацкага

княства — гэтай першай дзяржавы на тэрыторыі Беларусі.

3. "Пагоня" — сімвал усеагульнага апалчэнння ўсіх мужчын для барацьбы з іншаземнымі захопнікамі, за выгнанне іх са сваёй зямлі і пагоняй за імі ў іх зямлю, каб канчаткова разбіць іх. Пад час Грунвальдскай (Дубровенскай) бітвы 1410 года, у якой былі разбіты нямецкія рыцары-крыжакі і спынена двухсотгадовая нямецкая агрэсія на зямлі Беларусі і Літвы, сярод 40 харугваў (палкоў) войска Беларуска-Літоўскай дзяржавы 30 мелі на сваіх штандарах выяву "Пагоні". Тады была ліквідавана смяротная пагроза беларускаму народу, якога чакаў лёс прусаў і Прусіі, часткова знішчаных, часткова анямечаных.

"Пагоня" — гэта гераічны сімвал барацьбы і перамогі над нямецкімі крыжакамі: коннік, павернуты на захад, імчыцца на бой з нямецкімі рыцарамі. Пасля Грунвальда многія беларускія землі і гарады таксама атрымалі гэты герб, які называўся Пагоняй, або Пагоньчыкам (у адрозненне ад дзяржаўнага герба).

4. "Пагоня" засталася дзяржаўным гербам Беларуска-Літоўскай дзяржавы (Вялікага княства Літоўскага) да канца XVIII стагоддзя, калі Кацярына II далучыла Беларусь да Расійскай імперыі. (шчыт з гербам — А.Ц.) Пасля гэтага Пагоня была ўключана ў вялікі герб Расійскай імперыі (і размяшчалася — А.Ц.) на крылах на грудзях у двухгаловага арла, побач з некаторымі іншымі далучанымі да Расійскай імперыі дзяржавамі, якія існавалі да 1917 года.

5. У 1918 годзе "Пагоня" становіцца дзяржаўным гербам Беларускай народнай рэспублікі.

6. Бел-чырвона-белы сцяг быў вайсковым сцягам беларускіх воінаў у сярэднявеччы. На першай ва Усходняй Еўропе батальнай карціне (1520 год) пра бітву пад Оршай 1514 года выразна відаць шэрагі беларускіх воінаў з белымі вымпеламі з чырвонай паскай на коп'ях. У наступных стагоддзях конныя часткі войска Вялікага княства Літоўскага і Рускага ажно да канца XVIII стагоддзя мелі гэтыя баявыя сцяжкі. Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі Кацярына II ў 80-х гадах XVIII стагоддзя сфарміравала з беларускіх ураджэнцаў Беларускі гусарскі полк і Полацкі мушкецёрскі полк. Вайсковымі адзнакамі для гэтых часцей былі какарды з бела-чырвона-белым колерамі. Як баявыя сцяжкі на піках кавалерыйскіх частак Літоўскага корпусу расейскай арміі, расквартараваных у Гродзенскай губерні, былі тыя ж вымпелы бела-чырвона-белага колеру ажно да 40-х гадоў XIX стагоддзя.

Бел-чырвона-белы сцяг як беларускі нацыянальны сцяг,

быў прыняты беларускімі рэвалюцыйнымі студэнтамі ў Пецярбургу ў канцы XIX стагоддзя. Гэты сцяг быў прыняты Усебеларускім з'ездам у Менску ў снежнім 1917 года. Народны Сакратарыят Беларускай Народнай Рэспублікі зацвердзіў яго ў жніўні 1918 года ў якасці дзяржаўнага сцяга Беларусі, зыходзячы з таго, што гэта нацыянальны беларускі сцяг.

7. З навуковага гістарычнага пункту гледжання герб "Пагоня" і бел-чырвона-белы беларускі нацыянальны сцяг з'яўляюцца адзіна вернымі нацыянальнымі і, такім чынам, дзяржаўнымі сімваламі незалежнай Рэспублікі Беларусь.

Народная газета,
2 кастрычніка 1991 г.

...Калі ёсць такая магчымасць

Пасля прыняцца 19 верасня 1991 г. Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь закону аб Дзяржаўным гербе і Дзяржаўным сцягу Рэспублікі Беларусь у Сакратарыят Вярхоўнага Савета, рэдакцыю "Народнай газеты" звяртаецца шмат прадстаўнікоў арганізацый і ўстаноў, грамадзян з просьбай растлумачыць парадак выкарыстання дзяржаўных сімвалаў і магчымасць самім пашыць бела-чырвона-белы сцяг. Адказаць на некаторыя пытанні чытачоў мы папрасілі народнага дэпутата В.Голубева, намесніка старшыні Камісіі па выпрацоўцы эталона Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь.

Неабходна адзначыць, што парадак выкарыстання дзяржаўных сімвалаў павінен вызначаць Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь. Зараз працуе Камісія па выпраўцоўцы эталона Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь і палажэння аб гербе, пячатках Вярхоўнага Савета і яго Прэзідыўма. Камісія складаецца з народных дэпутатаў, навукоўцаў, мастакоў, прадстаўнкоў грамадскасці.

Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь — старажытны беларускі герб "Пагоня" уяўляе сабой выяву размешчанага на чырвоным шчыце конніка з мячом, які скіравны ў левы бок, з шчытом, на якім знаходзіцца шасціканцовы крыж. Канчатковы эталон герба, яго асобныя дэталі дапрацоўваюцца камісіяй. Пасля прыняцца адпаведнага рашэння Вярхоўным Саветам у прэсе будзе надрукавана выява герба і парадак яго выкарыстання.

Дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь — палотнішча, якое складаецца з трох гарызантальна размешчаных палос роўнай шырыні: верхняй і ніжняй белага, а сярэдняй — чырвонага (кармін) колеру. Адносіны шырыні сцяга да яго даўжыні — 1:2. Гэта значыць, што даўжыня сцяга павінна быць у два разы большай, чым сума шырыні ўсіх трох палос. Напрыклад, шырыня 10 см, даўжыня 20

см; шырыня 1 м, даўжыня 2 м; шырыня 1,5 м, даўжыня 3 м і г.д. Улічваючы гэтыя нормы, кожны грамадзянін рэспублікі можа сам пашыць такі сцяг. Палажэнне аб дзяржаўным сцягу Рэспублікі Беларусь таксама рыхтуе камісія, і яно будзе вынесена на разгляд сесіі Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь.

Інфармуем паважаных чытачоў, што Камісія Вярхоўнага Савета па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны звярнулася да Старшыні Савета Міністраў рэспублікі, на якіх будзе вырабляцца дзяржаўны сцяг і арганізаваць вытворчасць. Так што ў хуткім часе не толькі афіцыйныя ўстановы, але і кожная беларуская сям'я зможа мець у хаце галоўны дзяржаўны сімвал рэспублікі, як то ёсць ва ўсіх цывілізаваных краінах.

Валянцін ГОЛУБЕЎ,
намеснік старшыні Камісіі
па выпрацоўцы эталона
Дзяржаўнага герба
Рэспублікі Беларусь,
народны дэпутат БССР.

"Народная газета"
2 кастычніка 1991 г.

Гісторыю у народа не адабраць

(З пастановы Вучонага савета Інстытута гісторыі АН БССР, якое адбылося 12 верасня 1991 года)

Заходзячы з таго:

— што герб "Пагоня" мае шматвяковую гісторыю і адлюстроўвае сумесную гераічную барацьбу беларускага і літоўскага народаў за сваю незалежнасць;

— што ён у канцы XIV стагоддзя стаў сімвалам іх дзяржаўнага саюза ў форме Вялікага княства Літоўскага;

— што ў слаўнай бітве пад Грунвальдам у 1410 годзе, якая паклала канец нямецкай агрэсіі на ўсход, беларускія палкі выступалі з "Пагоняй" на баявых сцягах;

— што ў XV — XVI стагоддзях выява "Пагоні" была на харугвах Берасцейскага, Віцебскага, Полацкага, Мсціслаўскага, Менскага, Віленскага, Навагародскага ваяводстваў і шэрагу паветаў Беларусі;

— што ў гербе "Пагоня" адлюстраваны нацыянальныя колеры беларускага народа — белы і чырвоны;

— што герб "Пагоня" і геральдычна звязаны з ім бел-чырвона-белы сцяг былі ў 1918 годзе зацверджаны Сакратарыятам Беларускай Народнай рэспублікі ў якасці дзяржаўных сімвалаў Беларусі;

— што герб і сцяг БССР, зацверджаныя ў 1951 годзе, не адлюстроўваюць шматвяковую гераічную гісторыю і нацыянальныя колеры беларускага народа і сталі сімвалам адміністрацыйнага рэжыму;

— што пад сімваламі "Пагоня" і бел-чырвона-белым сцягам развіваўся і развіваецца беларускі адраджэнцкі рух.

Вучоны савет Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі прапануе:

1. Зацвердзіць у якасці дзяржаўных сімвалаў Рэспублікі Беларусь герб з выявай "Пагоні" і бел-чырвона-белы сцяг.

2. Лічыць мэтазгодным надаць суверэннай Беларускай дзяржаве назву "Рэспубліка Беларусь".

3. Вырашэнне пытання аб дзяражуным гімне Рэспублікі Беларусь даручыць кампетэнтнай камісіі.

4. Сталіцы Рэспублікі Беларусь вярнуць старажытную гістарычную назву — горад Менск.

Міхась КАСЦЮК,
старшыня Вучонага савета:
Міхась КОШАЛЕУ,
вучоны сакратар савета.
Народная газета, 2 кастрычніка 1991 г.

Георгі ШТЫХАЎ,

Георгі ГАЛЕНЧАНКА

Сімволіка старажытнага герба

Герб з'яўляецца сімвалам выражэння гістарычных традыцый свайго ўладальніка — дзяржавы, горада, асобы і г.д. Беларусам давялося больш за 500 год жыць у адной дзяржаве з літоўцамі і іншымі народамі, разам змагацца з чужынцамі час зацятых войн, падзяляць радасць перамог і перажываць няшчасці. Наша гісторыя была гераічнай і трагічнай. Яе не пераробіш і не перапішаш. Вось чаму мы "асуджаны" сваім мінулым на тое, каб мець Пагоню нацыянальным і дзяржаўным гербам.

Між тым некаторыя аўтары сцвярджаюць, што Пагоня не мае непасрэднага дачынення да гісторыі Беларусі, не выходзіць з беларускіх традыцый (круглы стол пра сімволіку Беларусі, "Звязда", 7 чэрвеня 1089 г.). Яны зыходзяць з таго, што заснавальнікам Пагоні абавязкова быў літоўскі князь Нарымунт, які спачатку перанёс сталіцу княства ў г.Кернаў на тэрыторыю этнічнай Літвы з Новагародка (Навагрудка), а потым стварыў герб Пагоня.

У гісторыі беларуска-літоўскай дзяржаўна-геральдычнай традыцыі (як і ў большасці іншых еўрапейскіх краін у сярэднія вякі) дакладна праслежваюцца легендарныя і міфалагічныя звесткі побач з пазнейшымі строга дакументальнымі пацвярджэннямі. Выклікае немалае здзіўленне, што не толькі некаторыя сучасныя папулярызатары, але і дыпламаваныя гісторыкі з поўным даверам спасылаюцца на летапісныя і хранікальныя сведчанні без усялякіх спроб гістарычнай і крыніцазнаўчай крытыкі.

Адзначым, па-першае, што існуе некалькі летапісных

версій наконт гістарычнага паходжання герба Пагоня. Адна з іх прыводзіцца ў Густынскім летапісу першай паловы XVII стагоддзя, дзе сказана, што князь Віцень (атрымаў сталец у канцы XIII ст.) "измысли себе герб і всему князьству печать: рыцар збройный на коне с мечом, еже ныне наричут погоня".

Некаторыя летапісы і хронікі другой паловы XVI ст. сапраўды звязваюць узнікненне герба Пагоня з дзейнасцю другога вялікага князя літоўскага Нарымунта. Часам спасылаюцца на "Хроніку Літоўскую і Жамойцкую", але падобныя звесткі маюцца і ў хроніцы Быхаўца, хроніцы Стрыкоўскага (упершыню выдадзена ў 1584 г.) і ў некаторых іншых помніках. Блізкі або амаль ідэнтычны тэкст даказвае, што шэраг фрагментаў проста перапісваўся летапісцамі з больш ранніх помнікаў, а не апіраўся на новыя крыніцы ці нейкую новую летапісную традыцыю. Трэба асабліва адзначыць, што ўзнікненне вышэйадзначанай геральдычнай версіі праследжваецца ў даволі позніх летапісных помніках выразна антыпольскай арыентацыі, калі ўзнікла ідэалагічная патрэба абгрунтаваць даўнюю гістарычную незалежнасць Вялікага княства Літоўскага, у тым ліку паходжання яе дзяржаўнага гербу. Не выпадкова ў беларускіх больш ранніх летапісных зводах XV — першай паловы XVI стст. няма ніякіх падобных звестак.

Літаральнае ўспрыняцце летапісных тэкстаў можа прывесці даследчыкаў да нечаканых вывадаў. Вядома, напрыклад, што ў некаторых польскіх, літоўскіх і беларускіх летапісах знайшла адлюстраванне зусім неверагодная версія: паходжанне літоўцаў звязваецца з часамі Рымскай імперыі і перасяленнем часткі рымскіх нобілей на чале з князем Палемонам на тэрыторыю Літвы. Такім чынам, ніякім сфрагістычным і іншым дакументальным матэрыялам летапісныя версіі аб гербе Віценя і Нарымунта пакуль што не пацвярджаюцца.

Безумоўна, герб Пагоня ўваходзіць у асаблівую групу так званых конных гербаў, досыць распаўсюджаных у еўрапейскай, а часткова і ва ўсходнеславянскай (полацкай, ноўгарадскай), мазавецкай геральдыцы. Фігура коннага рыцара звычайна васабляла постаць князя, вярхоную ўладу. Як родавы герб Пагоня выкарыстоўвалася некаторымі князямі Вялікага княства Літоскага ў другой палове XIV ст. і пазней.

З'яўляецца несумненным факт, што класічны варыянт герба Пагоня (з выявамі ўзбройнага рыцара на коні белым "у полю чырвоным" з шчытом, упрыгожаным шасціканцовым крыжам) замацаваўся ў дзяржаўнай геральдыцы Вялікага княства Літоўскага ў сярэдзіне 80-х гадоў XIV ст. у непасрэднай сувязі з Крэўскай уніяй (1385 г.). Герб Пагоня, які быў гербам вялікіх князёў

літоўскіх, адначасова з'яўляўся гербам усяго Вялікага княства Літоўскага, бо ў сярэднія вякі дзяржаўнасць і незалежнасць перш за ўсё ўвасабляліся ў асобе вялікага князя, яго вярхоўнай уладзе.

Неабходна падкрэсліць, што Вялікае княства існавала на тэрыторыі этнаграфічнай Літвы, Беларусі (у XIII — XVIII стст.) невялікай часткі Расіі (да 30-х гадоў XVI ст.), ахоплівала большасць украінскіх зямель.

Каб зразумець пачатковы сэнс сімволікі Пагоня прыгадаем зноў гісторыю. Віцень княжыў з 1293 да 1316 года і знаходзіўся ў Навагрудку. Ён умацаваў дзяржаву, абапіраючыся на Навагародскае, Гродзенскае, Полацкае княствы. У 1294 годзе змагаўся супраць жэмайцкіх феадалаў, якія схіляліся да саюзу з нямецкімі рыцарамі. Пры гэтым князе літоўскае і беларускае войска адбіла напады крыжакоў на Жэмайцію і беларускія землі. Берагі Нёмана сталі месцамі зацятых бітваў войска Вялікага княства Літоўскага з Тэўтонскім ордэнам, калі ён асталяваўся паміж вусцямі рэк Віслы і Нёмана.

У бітвах з нямецкімі рыцарамі, якія ўварваліся на Панямонне, асабліва вызначаліся беларускія атрады на чале з Давыдам Гарадзенскім.

Працытуем, што аб гэтым напісана ў "Гісторыі Літоўскай ССР" (1978 г.): "У 1284 г. крыжаносцы пад кіраўніцтвам магістра Конрада Шырберга напалі на Гродна і абрабавалі горад. У 1295 — 1296 гг. яны зноў спустошылі Гродзенскую зямлю. Ваенныя набегі сталі больш частымі, рыцары даходзілі да Новагародка. У 1314 г. яны аблажылі замак і горад, але былі разбіты аб'яднаным войскам гараджан і літоўцаў. Узначаліў гэтае войска гродзенскі стараста Давыд. У 1323 г. пад яго кіраўніцтвам аб'яднаныя дружыны аказалі дапамогу Пскову і на рацэ Нарве нанеслі параджэнне нямецкім і дацкім рыцарам". Вось — яно братэрства па зброі паміж літоўцамі, беларусамі, рускімі ў сумеснай барацьбе супраць "націска на ўсход". Сягае баявое братэрства ў старажытныя часы. Гэту памяць нам трэба берагчы і ёй ганарыцца.

Барацьба з нямецкай феадальнай агрэсіяй была першачарговай справай Вялікага княства Літоўскага ў XIV — XV стст., калі тэўтоны ўзмацнілі свае грабежніцкія паходы.

На рубяжы XIII — XIV стст. за няпоўную чвэрць стагоддзя Вялікаму княству прыйшлося адбіваць звыш 30 нападаў тэўтонаў і прымаць удзел яшчэ ў 14 паходах супраць іх.

Толькі за кароткі перыяд з 1345 па 1392 гады крыжакі зрабілі 96 нападаў на Літву і Беларусь. Адбылася буйная бітва на рацэ Стрэве ў 1348 годзе крыжаносцы былі

вымушаны пакінуць межы Літвы. Шмат разоў яны рабілі безпаспяховыя спробы захапіць Полацк.

У святле такіх фактаў становіцца зразумелай сімволіка Пагоні і яе папулярнасць у сярэднявяковай літоўска-беларускай дзяржаве.

У дакуменце 1387 года растлумачваецца, што паводле народнага разумення, Пагоня — гэта праследванне ворагаў, каб яны ўцякалі з нашай зямлі. "Згодна са старадаўнімі звычаямі, — адзначана ў вялікакняскім прывілеі ад 20 лютага 1387 г., — ваенны паход з'яўляецца абавязкам, які выконваецца за кошт уласных магчымасцяў, сродкаў. У тым выпадку, калі ўзнікае неабходнасць праследаваць ворагаў, непрыяцелеў нашых, якія б пусціліся на ўцёкі з нашай літоўскай зямлі! (маецца на ўвазе ўсё Вялікае княства Літоўскае). У праследаванні ворагаў, якое па народнаму завецца пагонец, павінны ўдзелінічаць не толькі рыцары, але і кожны мужчына, які мае магчымасць насіць зброю, якога б не быў ён паходжання і стану".

У барацьбе з крыжаносцамі павінна было ўдзельнічаць усё мужчынскае насельніцтва, здольнае насіць зброю, а не толькі ваенныя. У другой крыніцы — "Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай" пацвярджаецца "в гербе муж збройный, на коне белом, в полю червоном, меч голый, яко бы кого гоначи держал над головою, и есть оттоля названный Погоня".

Беларускія атрады разам з польскімі, літоўскімі, рускімі, украінскімі і іншымі мужна змагаліся ў Грунвальдскай бітве ў 1410 г. Па няпоўных дадзеных пісьмовых крыніц з беларускіх земляў тут былі атрады з Полацка, Віцебска, Гродна, Бярэсця (Брэста), Пінска, Навагародку, Ліды, Ваўкавыску, Мсціслаўя. На самой жа справе беларускіх атрадаў было больш. Менавіта ім належала большасць харугваў з выявай Пагоні.

Паводле сусветнай хронікі М.Бельскага, герб Пагоня ў другой палове XVI ст. упрыгожваў харугвы ўсіх 9 ваяводстваў Вялікага княства Літоўскага, акрамя Смаленскага, якія ў той час ахоплівалі беларускія і літоўскія землі. Некаторыя харугвы з гербам Пагоня адрозніваліся памерамі, сваёй формай (аднарогія — аднаканцовыя, двухрогія і інш.), колерам, некалі дадатковымі выявамі. Харугвы Віленскага і Навагародскага ваяводстваў мелі на другім баку сваіх сулгаў адпаведна выяву з "калумнамі" (калонамі або так зв. слухалі Гедымінавічаў) і чорнага анёла. Звычайна герб Вялікага княства Літоўскага зняшчаўся ў чырвоным полі (ваяводствы Троцкае, Навагародскае, Берасцейскае, Віцебскае, Мсціслаўскае), а ў сцягах Полацкага і Менскага ваяводстваў — у белым полі. У каляровай гаме саміх харугваў таксама пераважвалі чыр-

воныя і цёплыя фарбы, харугвы Полацкага і Менскага ваяводстваў былі ізялістага колеру, Віцебскага — зялёнага, Мсціслаўскага — жоўтага. Згодна з апісаннем другога гісторыка Аляксандра Гваніні, які, дарэчы, служыў ротмістрам у войску Вялікага княства Літоўскага і ўдзельнічаў у Лівонскай вайне і быў камендантам Віцебскага замку, ваяводскія харугвы былі двухрогавыя, павятовыя аднарогавыя. Паводле Гваніні, чырвоныя фарбы і герб Пагоня вылучалі земскія харугвы Ашмянскага павета, Вількомірскага (на другім баку выява св. архангела Міхаіла), Браслаўскага, Рэчацкага, Слонімскага, Валынскай зямлі, Полацкага, Менскага, Навагрудскага ваяводстваў.

Харугва Мсціслаўскага ваявадства была "памераньчавай" масці, Берасцейскага — лазуравай, Кіеўскага! і Віцебскага — зялёнай. Двухрогавыя харугвы Віленскага і Трокскага ваяводстваў (35 локцяў кітайкі) таксама ўпрыгожваліся гербам Пагоня на белым або на чырвоным фоне. Праўда, харугва Віленскага ваяводства мела на другім баку гербавую эмблему Калумны.

Звяртае ўвагу тая акалічнасць, што герб Пагоня ў часы існавання Вялікага княства Літоўскага ў адрозненні ад воінскіх ваяводскіх і павятовых харугваў не знайшоў шырокага ўжывання ў гарадской геральдыцы Беларусі. Тлумачыць гэта трэба тым, што мяшчанскае гарадское саслоўе павінна было адрозніваццца сваёй геральдыкай ад рыцарскай сімволікі. Рыцарскія гербы былі выключнай прывілегіяй шляхецкага стану, азначалі пэўныя ваенныя абавязкі і адначасова давалі шырокія палітычныя, сацыяльна-эканамічныя прывілегіі. Правы мяшчан былі намнога больш вузкія, у чым лёгка ўпэўніцца, калі нават бегла пазнаёміцца са Статутам Вялікага княства.

Дынастычная ўнія Польшчы і Вялікага княства Літоўскага (1385) абумовіла пэўныя змены ў дзяржаўнай сімволіцы. З канца XIV ст., а тым больш пасля Люблінскай уніі 1569 г. і стварэння Рэчы Паспалітай Арол і Пагоня змяшчаюцца побач на адным гербавым шчыце ці на адной дзяржаўнай пячатцы, падкрэсліваючы асабліва блізкія палітычныя сувязі паміж абедзвюма дзяржавамі. Падобны двайны герб можна ўбачыць на кнігах, якія выдаваліся ў часы Скарыны ў кракаўскіх друкарнях, яны ўпрыгожвалі харугвы на пышных дзяржаўных пахаваннях Жыгімонта I (1548) або Жыгімонта Аўгуста (1573), выкарыстоўваліся пазней у нацыянальна-вызваленчых рухах, у якіх удзельнічала (акрамя Польшчы) насельніцтва беларускіх і літоўскіх зямель. Сейм 1831 г. прыняў спецыяльную пастанову, згодна з якой народныя какарды павінны былі захоўваць фарбы гербаў Польскага каралеўства і Вялікага княства Літоўскага, г. зн. белую і

чырвоную, што адпавядала і геральдычным традыцыям.

Як сімвал дзяржаўнай незалежнасці адасоблены герб Пагоня выкарыстоўваецца ва ўсіх найбольш значных вялікакняскіх публічна-прававых актах — агульназемскіх, зямельных, у прыватнаўласніцкіх прывілеях, замацоўвае міжнародныя дагаворы. Не выпадкова герб Пагоня значыцца таксама на тытульных лістах першага друкаванага выдання славутага Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Згодна з пастановай 1579 г. дзяржаўная пячатка павінна была захоўвацца пры канцлеры і падканцлеры Вялікага княства Літоўскага. Польшча карысталася сваёй "каронная" пячаткай. Прывілеі, якія датычыліся нова далучанай Інфляндыі (зямель былога Лівонскага ордэна), у канцы XVI — пачатку XVII ст.ст. зацвярджаліся абедзвюма пячаткамі.

Статуты Вялікага княства Літоўскага 1566 і 1588 гадоў прадугледжвалі таксама абавязковае выкарыстанне дзяржаўнай (гаспадарскай) пячаткі з выявай Пагоні ў мясцовых канцылярыях і судзебных установах "Теж мы господар даем под гергьбом того Паньства нашого Великого князства Литовъского Погонею печать до кожъжого повету, на которой ест написано около гербу имя того повету. А тую печать писар земъский присяжный у себе сам, а не хто инзшый, ховати маеть, которую печатью и под титулом нашим позвы (судовыя павесткі) мают быта печатованы и выдаваны". (Статут Вялікага княства Літоўскага, 1566 г. Раздзел 4, артыкул 12).

Выява Пагоні сустракаецца зрэдку ў гарадской геральдыцы Беларусі, шырока выкарыстоўваецца ў мастацтве, жывапісу, скульптуры. Гербам Пагоня карыстаюцца знатныя арыстакратычныя роды — князі Слуцкія, Сангушкі, Чартарыйскія і інш.

Вельмі істотнай часткай герба з'яўляецца шасціканцовы крыж, які адлюстроўваўся жоўтым (залатым) на сінім шчыце. Яго паходжанне канчаткова не высветлена. Не выключана, што ён звязаны з традыцыямі візантыйскай культуры і праваслаўнай царквы. У гэтай сувязі звяртае ўвагу, што шасціканцовым з'яўляецца крыж Ефрасінні Полацкай, зроблены ў 1161 годзе.

Згодна з меркаваннямі іншых даследчыкаў, шасціканцовы крыж быў радавым гербавым знакам вялікага князя літоўскага (а пазней яшчэ і польскага караля) Ягайлы і потым замацаваўся ў дзяржаўнай геральдыцы "Вялікага княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага і іншых зямель".

Герб Пагоня быў сімвалам дзяржаўнасці Вялікага княства Літоўскага да канца XVIII стагоддзя. У 1795 г. пасля падзелаў Рэчы Паспалітай царскі ўрад скасаваў герб Пагоню як дзяржаўны герб ліквідаванага княства.

У 1918 г. герб Пагоня быў прыняты ў якасці дзяржаўнага Сакратарыятам Беларускай Народнай Рэспублікі. Пагоня была гербам Літоўскай Рэспублікі з 1919 да 1940 г. які зараз зноў адроджаны ў Літве.

У адпаведнасці са свай гістарычнай спадчынай беларускі народ, як і літоўскі, маюць аднолькавае права карыстацца гербам Пагоня пры ўмове, што гербы будуць мець пэўныя геральдычныя адрозненні.

Гісторыя герба Пагоня — наша спадчына, якой мы павінны ганарыцца і разумець так, як пісаў М.Багдановіч у аднайменным сваім творы, што "яе нікому і ніколі не разбіць, не спыніць, не стрымаць".

Пагоня з'яўляецца зараз гербам Літоўскай Рэспублікі. Аднак гэта ніколі не замінае, каб Пагоня была гербам таксама Рэспублікі Беларусь. Паўторы асноўных элементаў герба шырока распаўсюджаны ў сусветнай геральдыцы. Так, аснову герба шасці еўрапейскіх дзяржаў (Польшчы, Германіі, Албаніі і інш.) складае выява арла, дзесяці дзяржаў (Бельгія, Балгарыя і г.д.) — выява льва. Дакладнае капіраванне гербаў у геральдыцы не дапускаецца — выявы павінны адрозніваецца ў нейкіх, можа нязначных элементах.

Галоўны сцяг Вялікага княства Літоўскага ў XVI — XVIII стст. — гэта чатырохрогавая харугва памераў 60 локцеў чырвонай кітайкі, у сярэдзіне герб Пагоня — узброены рыцар на кані белым, зверху княжацкая карона. На другім баку сцяга — тры слупы ў полі чырвоным, або выява Багародзіцы Марыі з дзіцём Хрыстом. Харугву найвышэйшага гетмана Вялікага княства Літоўскага таксама ўпрыгожваў герб Пагоня ў чырвоным полі.

Для нашага народу асабліва важна, што практычна ўвесь свядомы беларускі адраджэнцкі нацыянальна-вызваленчы рух развіваўся і развіваецца пад знакам Пагоні і бел-чырвона-белым сцягам.

Традыцыйнымі вельмі пашыранымі колерамі ў народным мастацтве і геральдыцы, вайсковых харугвах (сцягах) на Беларусі лічацца белы і чырвоны. Відаць, гэта паўплывала, калі ў колах беларускага нацыянальна-вызваленчага руху падымалася пытанне аб стварэнні нацыянальнага сцяга. Праект трохпалоснага бел-чырвона-белага сцяга быў складзены па законах гістарычнай геральдыкі, якая ўлічвала традыцыі Вялікага княства Літоўскага.

Гістарычны герб Вялікага княства Літоўскага са знакам Пагоні і нацыянальны бел-чырвона-белы сцяг нехта імкнуўся ачарніць, называючы іх фашысцкай атрыбутыкай. Для адукаванага разважлівага чалавека, які ведае гісторыю, гэта гучыць як глупства і з'яўляецца такім жа абсурдам, якім была б забарона размаўляць на роднай мове, бо на ёй размаўлялі ў час вайны нацыяналісты,

ці не хадзіць у царкву, бо яе тады наведвалі калабаранты.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі Беларусь, як і іншыя рэспублікі атрымала ўніфікаваны герб і сцяг, якія не адпавядалі шматвекавой багацейшай гістарычнай спадчыне народа. Таму зараз у новых умовах Вярхоўны Савет Рэспублікі Беларусь прыняў абгрунтаваную пастанову ўзяць за аснову дзяржаўнага герба Пагоню і адпаведна з гэтым бел-чырвона-белы сцяг у якасці дзяржаўнага.

"Навіны беларускай акадэміі",
1991г., 11 кастрычніка.

Змест

Санько В. Сімвал і мова — брат і сястра . . . 3
Цітоў А. Лёс сімвала — лёс народа 7
Грыб Т. Да пытання аб паходжанні гербу “Пагоня” 11
Цітоў А. Дык хто ж ён, “збройны рыцар на кані”? 21
Штыхаў Г. Што ведаць, чым ганарыцца 24
Цітоў А. У цені двухгаловага арла 33
Казбярук У. Аб сімвалах і колерах 37
Кошалеў В. Колеры “Пагоні” 39
Тюрин П., Тюрин М. “Nach Wendischen Siten” . 42
Ткачев М. Национальные символы: народ и история 48
Каменцева Е. История и символика герба Москвы 65
Будзько С. Не разбіць, не спыніць, не стрымаць 83
Зайкоўскі Э. Сакральныя вытокі герба Пагоня . 85
Вячорка В. “Кроў лягла чырвонай паласой...” . . 93
Цітоў А. Якім быць гербу незалежнай Беларусі? 106
Грыцкевіч А. Нацыянальныя, а значыць, дзяржаўныя 111
Голубеў В. ...Калі ёсць такая магчымасць . . . 113
Гісторыю ў народа не адабраць (з пастановы Вучонага савета Інстытута гісторыі АН БССР, якое адбылося 12 верасня 1991 года) 115
Штыхаў Г., Галенчанка Г. Сімволіка старажытнага герба 116

Адказны за выпуск ***В. А. Санько***
Рэдактары ***І. Л. Васілец, В. А. Санько***
Мастак ***А. І. Цыркуноў***
Мастацкі рэдактар ***А. І. Цыркуноў***
Карэктар ***Р. С. Ахрэмчык***

Здадзена ў набор 20 сакавіка 1995. Падпісана да друку 6 красавіка 1995. Фармат 60x90 1/16. Ул.-выд. арк. 9,45 Друк. арк. 8,0 Ліцэнзія ЛВ № 119. Тыраж 2000 экз. Заказ

Беларускае выдавецкае Таварыства "Хата", 220029, Мінск, пр. Ф. Скарыны, 31. Заснавальнік — Беларускі дзіцячы фонд.
Друкарня ЭКП "Светач".
220141, Мінск, Жодзінская, 24а.

Открытое акционерное общество "Минский лакокрасочный завод"

Старейшее химическое предприятие республики — новая технология

Высококачественные эмали для наружных и внутренних работ, для окраски деревянных и металлических поверхностей, в т.ч. автотракторной техники

ОСОБЫЕ ДОСТОИНСТВА: *низкий расход эмали, возможность сушки от 20°С до 120°С, при этом время высыхания уменьшается пропорционально увеличению температурного режима.*

Составы для декоративно-защитной отделки древесины облагораживают интерьер, украшают ваш быт и создают настроение.

ВСЕ ЦВЕТА, НИЗКИЕ ЦЕНЫ.

ОТГРУЗКА ЛЮБЫМ ВИДОМ ТРАНСПОРТА.

ДЛЯ РОЗНИЧНЫХ ПОКУПАТЕЛЕЙ — ФИРМЕННЫЙ МАГАЗИН С КОМПЛЕКСОМ УСЛУГ.

Наш адрес: 220073, г.Минск, ул.Бирюзова, 4.
Проезд: автобусом NN 40, 46, 72, 78, 97, 105 до ост. "ул. Бирюзова"
троллейбусом NN 4, 6, 13, 22, 23, 32, 44 и автобусом N 114 до остановки "ул. Гусовского"

Директор — 54-00-83
Главный инженер — 54-09-92
Зам. директора по коммерческим вопросам — 54-79-01
Отдел маркетинга и сбыта — 54-01-66, 54-03-66
факс (0172) 54-73-25
телетайп 252793 "EMAL BY"

ПИШИТЕ ЗВОНИТЕ ПРИХОДИТЕ

ВСЕГДА ВАМ РАДЫ

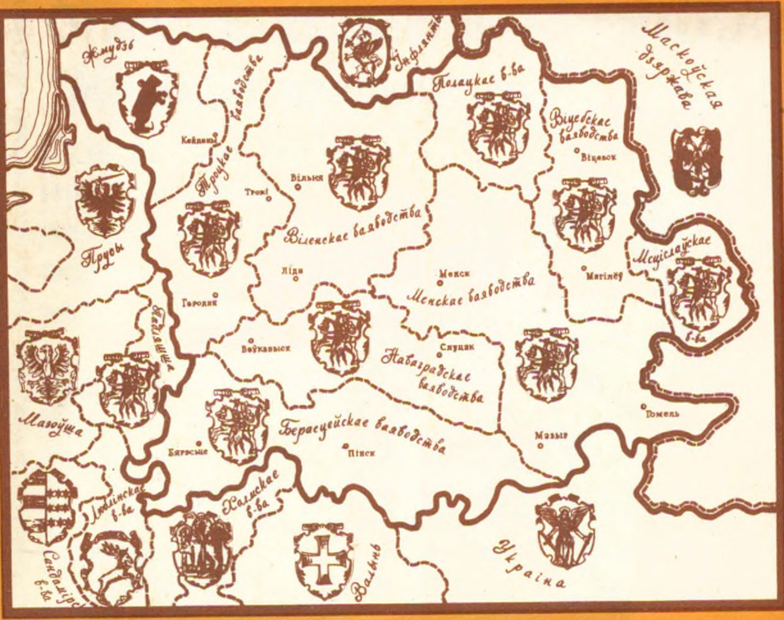

ГІСТОРЫКА-ГЕРАЛЬДЫЧНАЯ КАРТА БЕЛАРУСІ (ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА) ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI СТ.

Ваяводствы Вялікага княтва Літоўскага, тэрыторыя якіх галоўным чынам супадае з межамі сучаснай Беларусі, мелі на сваіх гербах выяву Пагоні. Толькі яны. Другія адміністрацыйныя адзінкі, ўключаныя ў Вялікае княства Літоўскае пазней (Чарнігаўскае і Смаленскае ваяводствы), а таксама Жмудзь— Самагіція, тэрыторыя якой амаль цалкам супадае з Летувай, мелі свае ўласныя гербы.

Герб Жмудзі — мядзведзь — прысутнічае ў тагачасных гербоўніках. Акрамя таго, у тытулатуры караля — вялікага князя пры пераліку належных яму земляў, Жмудзь як тэрытарыяльная адзінка пастаянна называецца асобна. Напрыклад: "Кароль Польскі Вялікі Князь Літоўскі, Рускі, Прускі, Жамойцкі..." і г.д. Асобнае абазначэнне Жамойсці або Жмудзі ў тытуле па законах геральдыкі патрабавала асобага герба. І ён быў — "мядзведзь чорны з белым ашыйнікам у чырвоным полі".

Прапанаваная карта вельмі наглядна і пераканаўча ілюструе сітуацыю ў зямельнай геральдыцы, што існавала ў былым ВкЛ ў другой палове XVI ст. Ды і ў наступныя часы.

Як бачым, землі вакол Беларусі не маюць Пагоні на гербах. Толькі на грудзях двухгаловага арла мы бачым у нечым падобны да Пагоні старажытны маскоўскі герб — вершнік на кані, які забівае дзідай цмока. Апошні сюжэт, дарэчы, у старажытнай геральдыцы мае назву "Пагоня IV".

Аўтар карты А. Цітоў. Спадчына, 1989, N 2.